

De regio Centraal Afrika

7

Kameroen

Sao Tomé en Príncipe

Equatoriaal-Guinea

Gabon

Centraal-Afrikaanse Republiek

Republiek Congo

Democratische Republiek Congo

Jan Ruysenaars

De kracht van Afrika: kroniek van een continent in beweging, deel 7

Occasional Publication 50

Gepubliceerd door:
Afrika-Studiecentum Leiden
Postbus 9515
2300 RA Leiden
asc@asc.leidenuniv.nl
www.ascleiden.nl

Ontwerp binnenwerk: Sjoukje Rienks, Amsterdam
Ontwerp kaarten: Nel de Vink (DeVink Mapdesign)

ISBN: 978-90-5448-199-7

© Jan Ruysenaars, 2024

Inhoud

	Afkortingen	6
1	De prekoloniale geschiedenis van de regio Centraal Afrika	9
1.1	Het Koninkrijk Bamum	9
1.2	Het Rijk van de ManiCongo en de komst van Europeanen in wat later Gabon zou worden, leefden van oudsher Pygmeevolken	10
1.3	In wat later Gabon zou worden, leefden van oudsher Pygmee volken	12
1.4	In het latere Kameroen kwamen de nieuwe, onderling concurrerende handelskoningen Bela (King Bell) en Ngando (King Akwa) op	12
1.5	Het noorden van Oubangui-Shari, de latere Centraal-Afrikaanse Republiek, was van west tot oost een doorgangsgebied	12
1.6	Tegelijk met de handelaren kwamen missionarissen en zendelingen de regio bezoeken	13
1.7	De koning van België krijgt belangstelling voor Centraal Afrika	14
1.8	In de 19 ^e eeuw zochten Europeanen naar de bronnen en loop van de Congo-rivier	15
1.9	In februari 1879 reisde Stanley onder de schuilnaam M. Henri in het geheim terug naar Afrika	19
1.10	Congo wordt privébezit van koning Leopold	20
2	De koloniale ervaring van de regio Centraal Afrika	18
2.1	Concurrentie bij de Europese kolonisatie van de Kameroen-gebieden	18
2.2	Na de Eerste Wereldoorlog herverdeelden Engeland en Frankrijk Kameroen onder een tijdelijk VN-Trust Mandaat	19
2.3	Spanje veroverde het gebied rond de Rio Muni	20
2.4	Portugese zeevaarders kwamen in 1470 op de eilandengroep van Sao Tomé en Príncipe	21
2.5	Gabon, een nieuw land voor vrijgelaten slaven uit Franse koloniën	21
2.6	Het Franse 'Oubangouï-Chari' had open grenzen met Kameroen, de Congo's, Soedan en Tsjaad	22
2.7	Pierre Savorgnan de Brazza sloot in 1880 een Frans protectieverdrag af over Congo Brazzaville	25
2.8	De ontwikkelingen in het Congo/Zaire van koning Leopold	27
2.9	De eerste protesten van Williams en Shephard	27
2.10	De havenstad Boma, voorheen Embomma, werd hoofdstad van Leopolds 'Onafhankelijke Staat Congo'	30

2.11	De onverwachte rubber-hausse	30
2.12	Hervorming van het Belgische koloniale beleid in Congo	33
2.12	De Messianistische beweging van Simon Kimbangu	36
3	De regio Centraal Afrika van de Onafhankelijkheid tot het einde van de Koude Oorlog	38
A	De strijd om de politieke macht	38
3.1	Kameroen	38
3.2	Equatoriaal-Guinea	40
3.3	Sao Tomé en Príncipe	42
3.4	Gabon	42
3.5	De Centraal-Afrikaanse Republiek	44
3.6	Congo-Brazzaville	47
3.7	Democratische Republiek Congo/Zaire	50
B	Economische en maatschappelijke ontwikkeling	59
3.8	Kameroen	60
3.9	Equatoriaal-Guinea	61
3.10	Sao Tomé en Príncipe	62
3.11	Gabon	63
3.12	De Centraal-Afrikaanse Republiek	65
3.13	Congo-Brazzaville	65
3.14	Congo-Kinshasa	66
4	De regio Centraal Afrika na het einde van de Koude Oorlog	70
A	De strijd om de politieke macht	70
4.1	Kameroen	70
4.2	Equatoriaal-Guinea	72
4.3	Sao Tomé en Príncipe	75
4.4	Gabon	76
4.5	De Centraal-Afrikaanse Republiek	78
4.6	Congo-Brazzaville	88
4.7	Democratische Republiek Congo/Zaire	91

B	Economische en maatschappelijke ontwikkeling	108
4.8	Kameroen	108
4.9	Equatoriaal-Guinea	111
4.10	Sao Tomé en Príncipe	112
4.11	Gabon	113
4.12	De Centraal-Afrikaanse Republiek	115
4.13	Republiek Congo (Brazzaville)	116
4.14	Democratische Republiek Congo (Zaire)	115
5	De regio Centraal Afrika en de wereld	120
5.1	Het Internationaal Gerechtshof in Den Haag behandelde in maart 1998 het geschil tussen Kameroen en Nigeria over hun gedeelde grens van 1.600 km	120
5.2	Sao Tomé en Príncipe had Nigeria, Kameroen, Equatoriaal-Guinea en Gabon als buurlanden	120
5.3	Gabon en buurland Equatoriaal-Guinea hadden regelmatig confrontaties en schermutselingen rond de soevereiniteit over grondgebied en kustwateren	121
5.4	Op initiatief van Moammar Gadaffi werd in juli 2002 de Afrikaanse Unie opgericht	121
5.5	Voor Democratische Republiek Congo (Kinshasa) werd wat betreft de regio en de wereld al veel behandeld	122

Afkortingen

ABAKO	Alliance des Bakongo (DR Congo)
AFDL	Alliance des forces démocratiques pour la libération du Congo-Zaïre
ANC	African National Congress
APRD	Armée populaire pour la restauration de la démocratie (CAR)
AU	Afrikaanse Unie
BDK	Bunda dia Kongo
BNP	Bruto Nationaal Product
BRIC	Brazilië, Rusland, India, China
CAR	Centraal-Afrikaanse Republiek
CFA	Communauté financière africaine
CFSD	Convergencia para la democracia social (Equatoriaal-Guinea)
CIA	Central Intelligence Agency
CLN	Conseil pour la libération nationale
CNDP	Congrès national pour la défense du peuple
CONACO	Convention nationale congolaise
CONAKAT	Confédération des associations tribales du Katanga
DCOP	Democratic Co-ordination of Opposition Parties
DDD	Défence de la démocratie (Gabon)
DDR	Duitse Democratische Republiek
DID	Défence des institutions démocratiques (Gabon)
DRC	Democratische Republiek Congo
ECCAS	Economic Community of Central African States
EEG	Europese Economische Gemeenschap
EITI	Extractive Industries Transparency Initiative
ELF	Oliemaatschappij ELF-Aquitaine, sinds 2000 fusie met TotalFina
EU	Europese Unie
EUFOR	European Union Force
FARDC	Forces armées de la république démocratique congolais
FDC	Front démocratique congolais (DR Congo)
FDPC	Front démocratique peuple Centrafricain
FDLR	Forces démocratiques de libération du Rwanda
FLEC	Front démocratique congolais
FNLA	Front nationale de libertação de Angola
HIPC	Heavily Indebted Poor Countries
HNTS-ERG	Health and Nutrition Tracking Service - Experts Reference Group
ICC	International Criminal Court
ICG	International Crisis Group
ICPJ	International Committee for the Defence of Jurists
IRC	International Rescue Committee
IPGE	Idea Popular de Guinea Ecuatorial

IMF	Internationaal Monetair Fonds
IRIN	Integrated Regional Information Networks
KIT	Koninklijk Instituut voor de Tropen
LRA	Lord's Resistance Army
MCMG	Mouvement communal mixte de Gabón
MEDAC	Mouvement pour l'évolution démocratique de l'Afrique Centrale
MDFM	Movimento Democrático das Forças da Mudança (São Tomé y Príncipe)
MINURCAT	United Nations Peacekeeping Missions
MISCA	Mission internationale de soutien à la Centrafrique sous conduite africaine
MLC	Mouvement de libération du Congo
MLN	Mouvement de la libération Nationale
MLSTP	Movimento de Libertação de São Tomé e Príncipe
MNC	Mouvement national congolais
MNDR	Mouvement national pour la défense de la révolution (Congo Brazzaville)
MNR	Mouvement social-démocratique
MONALIGUE	Movimiento Nacional de Liberación de la Guinée (Equatoriaal Guinée)
MONUC	United Nations Mission in the Democratic Republic of Congo
MPLA	Movimento Popular de Libertação de Angola
MSA	Mouvement socialiste africain
MSD	Mouvement social-démocratique
MESAN	Mouvement de l'évolution sociale en Afrique Noire
MUNGE	Movimiento de Union Nacional de Guinea Ecuatorial
NGO	Niet Gouvernementele Organisatie
OAE	Organisatie voor Afrikaanse Eenheid
PARECO	Parties for Regional Co-operation
PCD	Partido de Convergencia Democrática (São Tomé y Príncipe)
PCRD	Partie Centr'Africaine pour la réparation démocratique
PDG	Parti démocratique Gabón
PDGE	Parti démocratique Guinée Equatorial
PGP	Parti gabonais du progrès
PMLC	Partie Marxiste-Léniniste de Congo
PRNB	Partie pour la réparation et bien-être national (CAR)
PSA	Parti Solidaire Africain
PTC	Parti travailliste Congolais
PUNT	Partido Único Nacional de los Trabajadores
RCD	Rassemblement congolais pour la démocratie
RDA	Regroupement démocratique africain
RDPC	Rassemblement démocratique des peuples de Cameroun
SDF	Social Democratic Front (Kameroen)
SDM	Social-Democratic Mouvement
UDC	Union démocratique de Cameroun
UDDIA	Union démocratique de défense des intérêts africains
UDEAC	Union douanière et économique de l'Afrique centrale

UDSG	Union démocratique et sociale gabonaise
UFDR	Union des forces démocratiques pour le rassemblement (CAR)
UNAFEC	Union nationale des fédéralistes du Congo
UNC	Union nationale camerounaise
UNDP	Union nationale pour la démocratie et le progrès (CAR)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNICEF	United Nations International Children's Emergency Fund
UPC	Union of Peoples of Cameroon
UPDS	Union pour la démocratie et progrès social (DR Congo)
VS	Verenigde Staten van Amerika
WFP	World Food Program

De enorm grote maar relatief dun bevolkte regio Centraal Afrika (Kameroen, Equatoriaal-Guinea, Sao Tomé en Principe, Gabon, de Centraal-Afrikaanse Republiek (CAR), de Republiek Congo en de Democratische Republiek Congo)¹ was voor het Westen lang het mysterieuze Donkere Hart van Afrika, vol verborgen rijkdommen en geheimen. De afstanden in vogelvlucht naar Puntland, Tanger, Dakar en Kaapstad zijn vanuit het middelpunt van de regio even ver. Centraal Afrika heeft weinig kustlijn; het grootste deel ligt op grote afstand van elke zee. Prekoloniale bezoekers waren er schaars. De immens grote binnenlanden werden door koloniserende partijen laat ontdekt, moeizaam veroverd, nog moeilijker gecontroleerd. Zij dienden vooral om leeg te halen en uit te buiten, wat latere natievorming flink in de weg stond. Deze regio blijft vooralsnog een probleemgebied.

1 De prekoloniale geschiedenis van de regio Centraal Afrika

Lang geleden was de noordelijke zoom van de regio een vestigings en doorgangsgebied van koninkrijken, clans, jagers en ijzersmeden, met invasies en vermenging. In de orale en beschreven geschiedenis van de 12^e tot de 16^e eeuw waren de Kameroenlanden zelden vestigingsgebied; de hoge plateaus en graslanden dienden vooral voor passage en jacht. Archeologisch onderzoek toonde er kort stondige vestiging aan van groepen die al in de 6^e eeuw n.C. ijzer smolten en bewerkten. Toen leefden er al Bantoe-groepen in het gebied van Kameroen tot Nigeria. Zij verspreidden zich van Kameroen en Ubangi (het latere Tsjaad) naar het Congobekken.² In de kustgebieden van de toekomstige landen Kameroen, Equatoriaal-Guinea en Gabon stuitten zij op dichte oerwouden. Daar drongen zij niet binnen; zij kozen voor open land. Vergeleken met West-Afrika, de Sahel en de Maghreb bleef de regio dun bevolkt. De tot de kust doorlopende oerwouden boden onderdak aan jagende en verzamelende volken van Pygmeevolken die nog niet veel eerder ook in de meer noordelijke graslanden leefden, vanwaar Bantoevolken hen naar de wouden verdrongen.

1.1 Het Koninkrijk Bamum

Het koninkrijk Bamum lag rond 1400 in de centrale hooglanden van het huidige Kameroen. De stichter was Nchare, de leider van het trekkende Mbumvolk dat zich in de 16^e eeuw op de hooglanden vestigde. De Mbumtaal was een mengtaal van Bantoe en Fulbe (Peulh) met een eigen geschreven alfabet.³ Ibrayim Njoya, de laatste koning van Bamum, regeerde nog van 1889

1 Third World Network. A. Hochschild, *De geest van Koning Leopold II en de plundering van Congo*, 1998, *Naval Intelligence Division Handbook/Geographical Handbook Series French Equatorial Africa and Cameroons*, 1942, T. Hodges & M. Newitt, *São Tomé and Príncipe*, 1988.

2 UNESCO. *General History of Africa*, deel III, pp. 142-144, 642-644.

3 UNESCO. *General History of Africa*, deel V, pp. 516 ev. Deze bron geeft zeer gedetailleerde opties en theorieën over de bewegingen en vermenging van volken op basis van nauwkeurige taalstudies. Daarin wordt ook

tot 1931. Fransen zetten hem af en hij stierf in 1933. Mogelijk was Bamum een afsplitsing van Kanem-Bornoe, en werd het gesticht door handelaren of edelen uit dat rijk. In de 18^e eeuw werd Bamum veroverd door bereden strijders. Die maakten de weg vrij voor de invasie van de Peulh, Fang- en Beti-volken die met de Mbum integreerden en kleinere gemeenschappen vormden van 6-8 dorpen van clans en verwante grootfamilies. Deze dorpen hadden ijzersmeden. De dorpshoofden hadden spirituele en wereldse macht. Daarboven bleef de koning als soeverein vorst. Uit Ubangi en Uele, Darfur en Kordofan kwamen Soedanese volken van de grote Adamaoua-familie, zoals de Zande- en Gbandi-volken, binnen. Vanuit het noorden stootten Tikar- en Tumu-volken door naar dit Bamenda-gebied. Talen versmolten, sommige gingen domineren, andere verdwenen, samen met de daarbij behorende volken. De Soedanolken hielden en verkochten onderworpen volken als slaven.

1.2 Het Rijk van de ManiCongo en de komst van Europeanen⁴

Rond 1300 vestigden zich in het huidige Angola, zuidelijk van het moderne Congo, tussen het eiland Luanda en Cabinda, Bantoevolken die zich groepeerden in enkele goed georganiseerde staten. Ten zuiden van de Congo-rivier ontstond het grote machtige rijk waar de ManiCongo, de Grote Leider van Congo, heerste. Volken en talen van de kiCongo-groep zijn nog steeds verwant; de grens tussen Angola en Democratische Republiek Congo scheidt hen. In het gebied ligt de rivier de Congo die toen nog de Zaire heette, als een opgerolde slang. Het land was groot en de ManiCongo had daarom veel vazallen. In de efficiënte, goed bestuurde organisatie had elk dorp een eigen hoofdmans die verantwoording schuldig was aan districtsbestuurders. Die waren ondergeschikt aan zes provinciale leiders die rechtstreeks in contact stonden met de koning. De hoofdstad, zetel van de koning, was de Mbanza, het latere São Salvador. Het lag exact in het midden van het koninkrijk, 220 km van zee, op een laag bergplateau dat uitkeek over een volledig gecultiveerde vlakte. Aan de oostzijde stroomde langs de voet van de berg de rivier Inkisi. Het Rijk kende een vrij humane vorm van slavernij, waarbij slaven binnen twee generaties hun vrijheid terugverdienden.

Zeven generaties vorsten regeerden het hoog ontwikkelde Congo-rijk voordat daar in 1483 voor het eerst Portugezen arriveerden. Na aankomst probeerde hun kapitein Dago Cão tevergeefs in contact te komen met koning Nzinga Nkuwa. Toen dat mislukte nam hij vier Congolese gijzelaars mee naar Portugal. Die werden daar ontvangen en behandeld als afgezanten van de Mani-Congo. Met een latere koning, de inmiddels christelijk gedoopte Alfonso I (koning van 1506-1545) deden de nieuwkomers betere zaken, totdat deze koning ontdekte dat de Portugezen steeds meer van zijn onderdanen als slaven afvoerden. Die handel had een massale onstuit-

verwezen naar het befaamde boek *History and Customs of the Bamum* dat in opdracht van koning Ibrahim Njoya werd opgeschreven. Het boek noemt tien op elkaar volgende koningen.

⁴ S. Bosgra & K. Schaepman. *Angola: Bezet, Bevrijd, Bedreigd*, Agathon Bussum, 1976. Aangevuld met informatie uit diverse edities van de *Third World Guide* en van *Angolan Facts And Reports* van de Mondlane Stichting; A. Boavida, *Angola zur Geschichte des Kolonialismus*, 1972, B. Posthumus, *Angola*, 2003, Landenreeks KIT/NOVIB/11.11.11.; J. Vansina, *Kingdoms of the Savanna*, 1966 en W.E.G. Lacroix, *Beschrijving van het Koninkrijk Kongo en de Omliggende Gebieden*, 1992.

bare omvang gekregen waar de Portugese gasten hem weinig voor terug gaven. Maar toen was het al te laat: in 1575 stichtten Portugezen de stad Luanda als overslaghaven voor slaven. De koning op zijn Mbanza verloor zijn macht.

Er gaan nog verhalen rond over de indruk die de eerste blanken maakten op de 15^e-eeuwse bewoners van de kustgebieden. Mukunzu Kioko, een 20^e-eeuwse verteller van het Pende-volk: 'Onze vaders leefden gerieflijk. (...) Zij hadden gewassen en vee; zij hadden zilte moerassen en bananenbomen. Plotseling zagen zij een grote boot oprijzen uit de weidse oceaan. Deze boot had vleugels die helemaal wit waren, glinsterend als messen. Blanke mannen kwamen uit het water en spraken woorden die niemand kon verstaan. Onze voorouders werden bang. Zij zeiden dat dit de vumbi waren, geesten die uit de dood waren teruggekeerd. Ze joegen hen met salvo's pijlen terug, de oceaan op. Maar die vumbi spuwden vuur met kabaal als van onweer. Veel mannen werden gedood en onze voorouders sloegen op de vlucht. De opperhoofden en de wijze mannen zeiden dat de vumbi de vroegere eigenaars van het land waren (...) Sinds die tijd tot in onze dagen hebben de blanken ons niets anders dan oorlog en ellende gebracht.'⁵

De komst van de Portugezen bleef niet zonder gevolgen. Met de kolonisatie van de Amerika's en de macht van Portugal over Brazilië ontstond daar een grote honger naar slaven. Congolezen werden gedreven slavenjagers voor de Portugese kapiteins die met schepen vol slaven naar de overkant voeren. Tegen het eind van de 16^e eeuw begonnen ook Britse, Franse en Hollandse vaartuigen de kusten af te schuimen op zoek naar goedkope slaven. Die handel duurde tot midden 19^e eeuw, toen het ooit grote en machtige rijk van de ManiCongo allang ter ziele was. De Europeanen drongen steeds meer de binnenlanden in. De Lunda- en Luba-volken in Katanga verloren heel veel mensen aan de slavenhalers en ook hun eens machtige rijken stortten in. In de 17^e en 18^e eeuw waren hun machtige heilige koningen, de Mwata Yamvos nog de meest indrukwekkende heersers van Centraal Afrika. Volgens de slavenjager Tippu Tip uit Zanzibar⁶ werd hun macht rond 1860 aangevochten en aangevallen door het Chokwe-volk dat generaties eerder door de Luba en Lunda was verdrongen en nu sterk terugkwam.

Vanaf eind 15e eeuw vestigden zich ook aan de noordelijke Westkust Portugezen, Hollanders en Britten. In 1598 opende de Middelburgsche Commercie Compagnie handelscentra in Douala, aan de monding van de Wouri-rivier in het latere Kameroen. Hollanders verjoegen de Portugezen naar de punt van Kaap Lopèz, het huidige Port Gentil in Gabon. Vanaf 1630 deden zij zaken met Moneba, volgens Hollandse geschriften hoofd van het Douala-volk. Portugezen bezetten Bioko (Fernando Po), het eiland tegenover Douala. Het belang van de slavenhandel nam toe. Engelsen, Denen, Portugezen, Fransen en Hollanders intensiveerden hun concurrentie en voerden oorlogen om de controle over Gabon. In Douala voegden Engelsen zich bij de Hollanders. Daar kwamen slaven uit het noorden aan via de rivieren Mungo en Wouri vanuit gebieden in de Sahelgordel en de Soedanlanden.

⁵ A. Hochschild. *De Geest van Koning Leopold II en de Plundering van de Congo*, 1998.

⁶ *Tippu Tip* was de schrijversnaam van de Zanzibarse slaven- en ivoorhandelaar Hamad ibn Mohammed ibn Djûma ibn Rajab ibn Mohammed ibn Saïd al Murjabi. Zijn dagboeken zijn vermaard en historisch gezien waardevol.

In de 18^e eeuw leverden de Chamba-oorlogen van de Chamba-, Galega-, Bata- en Bornoe-volken in de noordelijke graslanden veel slaven op. De Peulh brachten slaven mee uit het noordelijke Nun-Mbam-gebied. Ook de massa's ivoor in deze gebieden waren belangrijke handelswaar, naast bijenwas, boomschors, sandelhout en palmvezels. Omgekeerd bracht de overzeese handel nieuwe gewassen uit de Amerika's: maïs, cassave, pinda (groundnut), bonen en tabak, maar ook nieuwe, onbekende ziektes. De handel in slaven en tropische waren had een grote impact op het Kameroen-Gabon-gebied. Gemeenschappen raakten ontwricht, de jacht op slaven en ivoor ontketende nieuwe oorlogen, agressieve volken namen de plaats in van meer vreedzame. Volken die dat voorheen nooit deden, gingen slaven vangen en houden. Langs de kustgebieden verspreidde zich traag een groene revolutie met nieuwe gewassen waarvoor intensievere grondbewerking nodig was. De bezetting van de kust van het huidige Gabon door de volken Mpongwe en Orungum en de invasies van de Fang- en de Sanga-volken volgden uit die ontwikkelingen. Daar ontstonden nieuwe sterke koninkrijken: Abiola, Alombe en Reombi-Mpolodie direct met de Europeanen onderhandelden.

1.3 In wat later Gabon zou worden, leefden van oudsher Pygmeevolken

Via het noorden kwamen Bantoevolken van de Myene-groep in de 16^e eeuw en van de Fang-groep in de 17^e eeuw er binnen. Myene en Fang beheersten samen met de Portugezen van Cabinda en Luanda de slavenhandel. In de binnenlanden kochten of vingen zij slaven bij de Bobangi- en Teke-volken. Zelfs uit Futa Djalon, Bangui en Bambara voerden zij slaven aan als oorlogsbuit. De vraag van de Europeanen in Malabu aan de kust en de prijs die zij betaalden, bepaalden het aanbod door lokale toeleveranciers. Nog halverwege de 19^e eeuw waren Franse, Duitse en Engelse handelaren met vestigingen aan de kust druk in de weer met het weghalen van ivoor, slaven en timmerhout.

1.4 In het latere Kameroen kwamen de nieuwe, onderling concurrerende handelskoningen Bela (King Bell) en Ngando (King Akwa) op

Zij vestigden hun dynastieën rond Douala. Deze nieuwe rijke Afrikanen – bemiddelaars, handelaren, makelaars, karavaanleiders – vormden rond Europese handelsposten een nieuw soort lokaal bestuur en presenteerden zich als 'koningen' van de mensen daar. Voor de gewone man werd de situatie daardoor niet beter. Er kwamen nieuwe ziektes, nieuwe vormen van magie en tovenarij, nieuwe onzekerheid. De rituelen van traditionele hoofden en priesters boden geen immuniteit meer tegen de nieuwe toestanden. Dat had een grote ontmoedigende invloed op het collectieve bewustzijn. Blanken moesten naast betere wapens en technologie ook sterkere goden en magie hebben. Wie daaraan geen deelgenoot werd, zou wegzakken in krachteloze vergetelheid; ongeschikt worden voor de toekomst, wegdrijven in het verleden.

1.5 Het noorden van Oubangui-Shari, de latere Centraal-Afrikaanse Republiek (CAR), was van west tot oost een doorgangsgebied

Door het gebied van de rivieren Oubangui en Shari trokken volken vanaf de moeras- en graslanden van de Kameroens tot aan de Nijl in de Sudd-gebieden. In het Neolithicum was daar een belangrijke industrie van en handel in stenen vuistbijlen en speerpunten. In de prekoloniale tijd was er zeker ruilhandel met volken van de regenwouden. Zolang er geen geweren en buskruit voorhanden waren, hadden de Pygmeevolken er het monopolie op de olifantenjacht. Zij ontwikkelden een grote vaardigheid en interessante technieken met gifpijlen, valkuilen en vangnetten. Rond 1800 vestigde het Kogobilivolk zich in de latere CAR waarvan de leider Goura het Zandérrijk stichtte. Rond 1820 arriveerde daar ook het uit de Adamaoua-bergen verjaagde Baya-volk, en iets later de Mandijas die zich meer in het noorden vestigden. In 1830 kwam nog het Banda-volk aan, waarvan de leider, prins Omar Djougoultoum, een islamitische provincie stichtte die zich met het Zandérrijk verenigde. Egypte kreeg de opperheerschappij over de moslimprovincies. Lokaal kent men uit die tijd nog de namen van de heersers Suleyman ben Ziber en Rabbah, die ook Darfur in de Sudd bestuurden. Europeanen werden hier toen nog niet gezien.⁷

1.6 Tegelijk met de handelaren kwamen missionarissen en zendelingen de regio bezoeken⁸

Alfred Saker vestigde met Britse doopsgezinde zendelingen in 1845 een missiepost bij Douala tussen de Wouri- en Sanga-rivieren. Een tweede post stichtte hij westelijker in een gebied dat hij naar Koningin Victoria noemde. Bekeerlingen moesten hun bijgelovig heidendom onder strenge tucht loslaten. In 1862 beklommen Saker en de ontdekkingsreiziger Richard Burton samen de berg Kameroen. Zij schreven de Britse regering dat dit een goede plek was voor sanatoria, met de Ambass-baai als geschikte haven. De Britten verwierven het grootste deel van de handel. Maar ook de Duitse firma's Woermann, Jantzen en Thormaehlen paktten een flink deel van de Kameroens. In 1877 vroegen hoofden van volken rond Douala in de Kameroengebieden de Engelsen om bescherming tegen Duitse en Franse indringers. Lokale partijen erkenden de toen Britse consul als hoogste autoriteit. Na lang aarzelen droeg de Britse regering in 1884 aan consul Edward Hewett op om verdragen van vriendschap en protectie met hoofden af te sluiten, zoals hij eerder in Zuid-Nigeria deed. Sommige hoofden, waaronder Bell en Akwa, wilden zo lang niet wachten en sloten een eigen verdrag met de Duitse gezant Gustav Nachtigal. De Duitse handelshuizen kwamen daar met hulp van de Britten, maar gingen na verloop van tijd steeds meer zelf over tot annexatie van gebieden.

⁷ UNESCO. *General History of Africa*, deel 6, p. 361, p. 747.

⁸ *Naval intelligence Division Handbook, French Equatorial Africa and Cameroons*, 1942, pp. 242-252.

1.7 De koning van België krijgt belangstelling voor Centraal Afrika

Leopold II, de koning der Belgen, was geïntrigeerd door internationale handel. Hij bestudeerde het werk van Spaanse veroveraars en bezocht Ceylon, Birma, India en Oost-Indië. Het koloniale systeem op Java vond hij geweldig. Van de Hollanders leerde hij dat dwangarbeid de enige manier is om deze indolente volken te beschaven en te verheffen.⁹ Hij vond dat ook België een kolonie moest hebben. Op zoek naar kansen bezocht hij Argentinië, Uruguay, Formosa, Fiji, Brazilië en de Filippijnen. Intussen investeerde hij veel in de Suezkanaal Maatschappij. Het liefst had hij een kolonie voor zichzelf om daarmee zijn land rijk te maken zonder gezeur van een parlement. In België bouwde hij paleizen, parken, boulevards en monumenten. Het Paleis te Laken bij Brussel moest een nieuw Versailles worden. Daar was veel geld voor nodig, dus liefst een snel winstgevende kolonie. In 1875 schreef hij aan een ambtenaar: 'Vooralsnog zijn de Spanjaarden noch de Portugezen noch de Hollanders bereid te verkopen. Ik ben voornemens om discreet uit te zoeken of er iets te doen valt in Afrika.'¹⁰ Dat was een logische gedachte: Boeren en Britten controleerden Zuid-Afrika, Portugal eiste het vervallen Congo-rijk aan de westkust en Mozambique aan de oostkust op, en aan de noordelijke westkust controleerden Portugal, Spanje, Frankrijk en Engeland al stukken Afrika. Aan de kusten van de Middellandse en de Rode Zee concurreerden Frankrijk, Engeland en Italië onderling en samen ook nog met Turken en Arabieren. Toch stond 80% van het continent nog onder inheemse vorsten 'die de koloniale bescherming van Leopold II best zouden kunnen gebruiken.'¹¹

Leopold bestudeerde verslagen van reizigers. Hij steunde de Brit Verney Lovett Cameron die in 1875 de Zuidelijke Doorsteek wilde maken, en raakte geïnteresseerd in de verhalen van Henri Morton Stanley die in 1874 begon aan zijn tweede expeditie naar de binnenlanden. Tegelijk werkte Leopold internationaal aan zijn beeldvorming als fijnzinnig, kosmopolitisch, moreel hoogstaand vorst. In 1876 organiseerde hij in Brussel een Aardrijkskundige Conferentie met beroemde reizigers, bestrijders van slavernij en missie-orde, met als doel: 'Het vaststellen van routes die successievelijk naar de binnenlanden van Afrika dienen te worden geopend, van gast-vrije, wetenschappelijke en vrede brengende bases die dienen te worden opgezet als methode om de slavenhandel af te schaffen, vrede te stichten tussen de stamhoofden en hen rechtvaardige en onpartijdige arbitrage te verschaffen.'¹²

De Conferentie accepteerde de vestiging van een keten van handelsposten in nog door niemand geclaimd land in het Congobekken. Daarna richtte Leopold een Internationale Afrikaanse Vereniging op, met een internationaal bestuur met hoofdkantoor in Brussel. Burggraaf Ferdinand de Lesseps, de man van het Suezkanaal, noemde het met veel koninklijk bloed gevulde internationale Comité de top van de internationale wetenschap. Humanitaire instellingen roemden

⁹ A. Hochschild. *De Geest van Koning Leopold II en de Plundering van de Congo*, p. 43.

¹⁰ A. Hochschild. *De Geest van Koning Leopold II en de Plundering van de Congo*, p. 47.

¹¹ Verovering was een term die Leopold niet wilde gebruiken.

¹² Openingspeech van de Conferentie, geciteerd in A. Hochschild. *De Geest van Koning Leopold II en de Plundering van de Congo*, p. 50.

Leopold's plannen als de grootste humanitaire inspanning van onze tijd. Leopold werd afgeschilderd zoals hij wilde: als filantroop en mensenvriend, en een groot weldoener der Afrikanen.

1.8 In de 19^e eeuw zochten Europeanen naar de bronnen en loop van de Congo-rivier

Zij bestudeerden het planten- en dierenleven en de mogelijke exploratie van mineralen en gesteenten. In 1816 reisde de Britse expeditie van James Tuckey 240 km de rivier op. Zij kregen veel tegenslag. Van de 54 deelnemers kwamen er 33 om door ziekten, ongevallen en uitputting. Deze Congomissie werd als mislukt beschouwd. Ruim 50 jaar later, in 1871, vertrok Henry Morton Stanley¹³ samen met 190 man voor de New York Herald van de oostkust bij Zanzibar naar Centraal Afrika om acht maanden later de vermiste Livingstone te vinden.¹⁴ Maar die was toen allang gered en beschermd door Tippu Tip. De zwarten bezorgen mij eindeloze problemen. Ze zijn te ondankbaar naar mijn smaak, schreef Stanley. Hij liet deserteurs, en dat waren er veel, boeien en geselen. Ook hij verloor veel mensen. Voor Afrikaanse toeschouwers leek zijn gezelschap op elke gewone slavenkaravaan. Stanley zag Afrika als een leeg land waar zich uitstekend blanke kolonisten kunnen vestigen om het tot bloei te brengen, nu Amerika al bijna vol is.

In augustus 1877 bereikten Stanley en de overlevenden van zijn expeditie de Portugese factorij Boma. Zijn Engels-Amerikaanse expeditiegroep was uitgehongerd en verzwakt. Boma lag 75 km van de monding van de Congo. Als allereersten hadden zij vanuit het oosten nagenoeg de hele loop van de rivier gevolgd. Met 365 man vertrokken zij voor de duurste expeditie ooit. Vanaf Zanzibar legden zij 10.000 km af en daar deden zij twee-en-een-half jaar over. Onderweg brandden zij dorpen af en schoten zij met de modernste wapens op Afrikanen en dieren. Stanley was trots op zijn Winchester repetitiegeweer en zijn Snider achterladers. We hebben 28 stadjes en 60 tot 80 dorpen aangevallen en vernield, schreef hij trots in zijn dagboek. Onderweg strafte hij muitende dragers streng. Het zijn trouweloze, leugenachtige, diefachtige indolente schurken, die alleen een man leren zichzelf te minachten dat hij zo onbezonnen was om te proberen grote daden te verrichten met zulke ellendige slaven¹⁵. In zijn reisverslagen voor de New York Herald en de Daily Telegraph voerde hij het begrip The Dark Continent op. Zijn hele reis stond in het teken van toeëigening. Het aantal dodelijke slachtoffers onder zijn expeditie was schokkend. Zij stierven aan zwerende wonden, dysenterie, pokken, tyfus, gele koorts, malaria, verdrinking, verhongering, slangen, nijlpaarden, olifanten, struisvogels, wormen en insecten. Afrikaanse doden van zijn karavanen werden niet geteld.

Koning Leopold was enthousiast. Hij wist nu precies wat hij wilde en hoe dat te bereiken. Hij vertelde zijn diplomatiek gezant: 'Wees discreet. Ik weet zeker dat, als ik Stanley in alle open-

13 Stanley werd in 1841 in Wales geboren als 'de bastaard van John Rowland'. In Amerika nam hij zonder toestemming te vragen de naam van een van zijn werkgevers over.

14 In feite was Tippu Tip de echte vinder en redder van Livingstone.

15 R. Hall. *Stanley, an Adventurer Explored*, 1974. Stanley wordt ook treffend en uitgebreid geportretteerd in D. Liebowitz & C. Pearson, *The Last Expedition. Stanley's Mad Journey through te Congo*, 2005.

heid met de taak belastte om in mijn naam bezit te nemen van een deel van Afrika, de Engelsen mij dit zullen beletten. Indien ik hun advies vraag, dan houden zij me evengoed tegen. Dus ik denk dat ik Stanley gewoon een verkenningsopdracht geef waartegen niemand bezwaar zou hebben en die ons de bases en hoofdkwartieren zou bezorgen die wij naderhand kunnen overnemen (...) Ik wil niet riskeren een goede gelegenheid te verliezen om voor onszelf een deel van deze schitterende Afrikaanse taart veilig te stellen.’¹⁶ In januari 1878 liet hij Stanley op diens terugreis naar Engeland onderscheppen en met adellijke égards bejegenen. Stanley hoopte eigenlijk dat de Britten geïnteresseerd zouden zijn, maar die hadden elders hun handen vol en Engeland verkeerde in een recessie. Ook de VS had geen belangstelling. En dus bezocht Stanley vijf maanden later de koning in zijn Paleis te Laken. Zij werden het eens over een vijfjarig dienstverband met ruime betaling van salaris en onkosten.

1.9 In februari 1879 reisde Stanley onder de schuilnaam M. Henri in het geheim terug naar Afrika

Intussen nam Leopold de belangen van het failliete Nederlandse Comité voor de Bestudering van de Boven-Congo over. Hij richtte ook een nieuwe Internationale Vereniging van de Congo op: een koloniale onderneming die ook moest werken aan afschaffing van de slavenhandel. De koning maakte bekend dat Stanley voor hem in Congo het fundament legde voor een Confederatie van Vrije Negerrepublieken waarvan de president in Europa zou wonen, bijgestaan door de koning der Belgen. Maar aan Stanley schreef hij dat het absurd zou zijn als negers ook maar de geringste politieke macht vergund zou worden. De blanke hoofdmannen van de handelsposten moesten alle macht in handen houden. Voortvarend liet Stanley een spoorbaan door het Kristalgebergte hakken, hij legde een weg aan, maakte stukken rivier bevaarbaar en stichtte de stad Léopoldville aan de Congo, tegenover het Franse Brazzaville. Hij was een hardvochtig werkgever met een slim, geldbelust, commercieel inzicht. Van de blanken die hem hielpen, stierven er tientallen. Voor Afrikanen hield hij een blijvende minachting; maar voor blanke slampampers ook.

Leopold drong er bij Stanley op aan om voor een gunstige prijs alle land in beslag te nemen en alle ivoor te kopen. Om slagbomen te plaatsen met tolheffingen en te komen tot bestuurlijke organisatie. De koning was ongeduldig en ongerust, want de Franse Graaf Savorgnan de Brazza was actief in het stroomgebied van de Congo en had al een buitenpost gevestigd waarop de Franse vlag wapperde. Hij sloot met lokale vorsten contracten af die hem rechten gaven. Er waren ook Britten gesignaleerd, en de Portugezen waren van al die activiteit wakker geschrokken en eisten het oude Congo-rijk op. Er was dus geen tijd te verliezen. Leopold zette Stanley onder zware druk. Hij moest met gewapende soldaten optrekken en plaatselijke hoofden contracten laten tekenen. Stanley vormde een leger met 12 Krupp-kanonnen, 4 machinegeweren en 1.000 snelvuurgeweren en ging daar mee aan de slag.

¹⁶ A. Hochschild. *De Geest van Koning Leopold II en de Plundering van de Congo*, p. 64.

1.10 Congo wordt privébezit van koning Leopold

Toen zij klaar waren, rapporteerde Stanley... wapperde de blauwe vlag met de gouden ster over de dorpen en grondgebieden van ruim 450 stamhoofden in het Congobekken.¹⁷ De hoofden droegen hun grond aan Leopold over zonder zelf iets terug te krijgen behalve fraaie uniformen, flessen gin en afgedankte geweren. In het Afrikaanse denken bestonden vriendschapsverdragen met uitwisseling van goederen en relaties. Maar de overdracht van land paste niet in dat referentiekader; dat was van iedereen en van niemand. Zij tekenden met een kruisje of een duimafdruk documenten in een onbegrijpelijke taal, daarbij vaak geïntimideerd door wapens. Zij werden bedreigd en bedrogen, en iedereen wist dat. Maar het had een legaal-juridisch sausje waarmee men in het hypocriete westen kon leven. Kritische vragen van Amerikanen en Europeanen wimpelde de koning af; het gebied stond open voor vrije handel voor iedereen. In juli 1884 zat het werk er op en Stanley kon thuis komen. Congo was nu privébezit van Leopold en de rest van de wereld had daar vrede mee.

¹⁷ A. Hochschild. *De Geest van Koning Leopold II en de Plundering van de Congo*, p. 77.

2 De koloniale ervaring van de regio Centraal Afrika

Door decennia van lange verkenningen, ontdekkingen, handelsposten, missies en samenwerking met lokale hoofden is de historische grens tussen prekoloniaal en koloniaal in deze regio niet altijd precies te trekken. Maar eind jaren '80 van de 19e eeuw was het duidelijk dat de Europese landen hun claims begonnen te leggen op al min of meer door hen gecontroleerde gebieden. De formele onderlinge afbakening daarvan duurde nog vrij lang, soms tot in de jaren '20 van de 20e eeuw. Hoe was de situatie in deze fase in de regio Centraal-Afrika? Engeland had er alleen nog een stuk van Kameroen, Frankrijk werkte met succes aan de grote kolonie Frans Equatoriaal Afrika met de latere landen Kameroen (de helft), Tsjaad, Gabon, Centraal-Afrikaanse Republiek, en Franse Congo (Brazzaville), de Belgische koning had zijn Vrijstaat Congo. Spanje had Spaans Equatoriaal-Guinea met het eiland Bioko, en Portugal had de eilanden Sao Tomé en Príncipe met bijbehorend vasteland. Duitsland verloor alles na de eerste Wereldoorlog en Nederland en Italië deden in deze regio helemaal niet mee.

2.1 Concurrentie bij de Europese kolonisatie van de Kameroen-gebieden

Bij hun interventie in een lokaal conflict tussen King Bell en King Priso in het Kameroengebied bombardeerde de Duitse marine Britse zendingsposten. In 1885 erkende Engeland in een verdrag de Duitse claims, met uitzondering van het Victoriagebied dat als compensatie diende voor de Baptisten. Maar die trokken daar weg en in 1886 nam de Bazelse Missie hun bekeringswerk daar over. Eind 1885 erkenden ook de Fransen het Duitse protectoraat, met het Campo-ri-viertje als grens tussen hun gebieden. In 1888 openden Duitsers een handelspost in Yaoundé. Duitse handelaren werden nieuwsgierig naar de mogelijkheden van het Hinterland. Dat was tegen het belang van het Douala-volk dat de handel met het binnenland zelf wilde blijven controleren. De Duitsers straften hun verzet met boetes, gijzelingen en strafexpedities waarbij zij dorpen plunderden en afbrandden.

Meer westelijk waren Engelsen wél via rivieren dieper het land binnengetrokken, en in het oosten deden de Fransen dat. De rivieren in het Duitse gebied waren daar minder geschikt voor. De Duitse handelaren wilden toen missionarissen inzetten om het achterland voor hen te verkennen en contacten met de hoofden te leggen. De zendelingen wilden dat wel, mits zij genoeg militairen mee kregen, hetgeen geschiedde. De lagere hellingen van de bergketens van West-Kameroen bleken geschikt voor vestiging van kolonisten. De ontdekkingsreiziger/verovenaar Eugen Zintgraff sloot daartoe contracten af met de hoofden van Bali, Bamende, Barombi en Ibi. Noordelijker volken verhinderden zijn doortocht naar het islamitische Adamaoua-gebied. Hij bewapende tweeduizend inheemse krijgers om die af te dwingen, maar dat mislukte. Later gebruikten die krijgers dezelfde wapens tegen de Duitsers. In 1893 bepaalde een Duits-Brits verdrag de grens tussen Kameroen en Nigeria tot de grens met Tsjaad. In 1894 zag Zintgraff af van verdere ambities in het noorden. De Duitse claim op het Adamaoua-gebied was erkend, maar kon niet worden waargemaakt, want via de Emir van Yola stond dat onder gezag

van de Emir van Sokoto in het Britse Nigeria. Zonder de Fransen te consulteren, trokken Duitsers naar het noorden op tot de lijn Banyo-Tibati.

In 1894 werden Engeland en Duitsland het ondanks Franse protesten eens over Duitse toegang vanuit het zuiden tot het Tsjaadmeer. In hun nieuw verworven gebieden gebruikten de Duitsers zendelingen als hulpmiddel voor de handel. De regering van Bismarck wilde niet veel investeren in deze kolonie. Het vestigen van monopolies en concessies liet hij over aan handelsmaatschappijen. Maar tussen 1898 en 1905 ondernamen Pruisische officieren van hoge adel¹⁸ met de hulp van Afrikaanse soldaten uit Dahomey, Liberia, Sierra Leone en Soedan wel militaire expedities tegen noordelijke volken. Zij onderwierpen alsnog de moslims van Adamaoua, vestigden garnizoenen in Garua en Marua, en lieten het gebied besturen door moslimambtenaren. Eigentijdse getuigen vonden de Duitse kolonisatie van Kameroen wreed en primitief. Eeuwenlang kenden de volken daar geen voedselproblemen maar de Duitsers verdreven tienduizenden Afrikanen van hun vruchtbare grond en joegen hen de hongerdood in.¹⁹

In 1911 sloten Frankrijk en Duitsland het Verdrag van Agadir waarbij Duits Kameroen werd vergroot ten koste van Frankrijk. Het Duitse gebied sloot toen aan op de lijn Libreville-Ouessou, wat bedreigend werd voor het aangrenzende Spaans Equatoriaal-Guinea. In het oosten kwam de grens langs de lijn van Fort Lamy tot de Congo-rivier, daar waar de Oubangi rivier er binnenstroomt. In het westen hield Engeland een concessionaire strook van Douala via Yola tot Dikaoa en het Tsjaadmeer. Frankrijk stemde in met opdeling van haar Kameroense gebied in drie kleinere gescheiden blokken en kreeg in ruil daarvoor meer grondgebied in het Protectoraat Marokko. In 1918 versloegen de geallieerden de Duitsers, waarna het gebied volgens een akkoord tussen Engeland en Frankrijk werd herverdeeld. Douala werd toen de hoofdstad van Brits Kameroen, en Yaoundé die van Frans Kameroen. Frankrijk had toen 3/4 van het land en Engeland de rest. Het lastige islamitische noorden werd min of meer aan zichzelf overgelaten. Het Britse stuk werd voortaan bestuurd als deel van de Britse kolonie Nigeria. In Centraal Afrika had Engeland, op de helft van Kameroen na, geen andere koloniën.

2.2 Na de Eerste Wereldoorlog herverdeelden Engeland en Frankrijk Kameroen onder een tijdelijk VN-Trust mandaat

Over die verdeling bleef tussen de twee delen wrijving bestaan die regelmatig tot botsingen leidde. Nationalistische intellectuelen maakten daar gebruik van. In 1945 richtte Ruben Um Nyobé met zijn vrienden de UPC op, de Unie van het Volk van Kameroen die snel brede steun vond onder het volk. De partij leidde tussen 1948 en 1956 legitieme protestacties, werd toen verboden, en ging toen samenwerken met RDA, de Democratische Afrikaanse Groeperingen van Frans West- en Centraal Afrika. In Kameroen organiseerde en steunde de RDA vooral vakbonden van industriearbeiders en kleine boeren. De koloniale staat noemde hen commu-

¹⁸ Dat waren de adellijke heren Jesco von Puttkamer, Hans Dominik en Oltwig von Kamptz.

¹⁹ Dit ging nog vooraf aan de genocidale massamoorden op de Herero's in Duits Zuidwest Afrika, het latere Namibië, die plaatsvonden tussen 1904 en 1907.

nistisch, begon op de leiders te jagen en verhoogde de repressie op het volk. De leiders vluchtten naar het Britse deel dat vanuit Nigeria indirect met losse hand werd bestuurd via lokale hoofden. Van daaruit begonnen zij een guerrilla-oorlog. Na korte tijd controleerden zij enkele bevrijde zones in de zuidelijke bossen. Daar experimenteerden zij met een eigen regering.

Ook na de dood van Ruben Um Nyobé in 1958, nog tot 1960, bood het UPC weerstand tegen de Franse troepen. De Fransen voerden de onderdrukking op en gingen ook politiek in de aanval. Op instigatie van Parijs richtten zij een tegenpartij op, de UNC, of Nationale Unie van Kameroen, een combinatie van conservatieve partijen van het islamitische noorden. Frankrijk had altijd al een hogere dunk van de noordelijke moslims dan van de zuidelijke zwarte volken. In januari 1960 gaf Frankrijk haar deel van Kameroen onafhankelijkheid met Alhadji Amadou Ahidjo van de UNC als president. In het Britse deel kwam de onafhankelijkheid vreedzaam en harmonisch tot stand

2.3 Spanje veroverde het gebied rond de Rio Muni

Dat gebeurde tussen 1843 en 1858, en uit die verovering ontstond Spaans Equatoriaal-Guinea. Na Berlijn 1885/86 werd dit gebied een Spaanse kolonie en begon er de exploitatie van cacao, koffie en hout. Spanje controleerde het pas helemaal na 1926. Het liefst bleven zij er weg, vanwege de gele koorts en de malaria. Zij bestuurden hun kolonie vanuit de hoofdstad Malabo op het voor de kust gelegen eiland Fernando do Po. In de koloniale tijd had heel Spaans Equatoriaal-Guinea misschien 300.000 bewoners van variërende afkomst uit de hele regio, met de Fang- en Ndowe-volken als grootste.

Toen in 1936 Francesco Franco in Spanje de macht greep, steunden gouverneur Fernando do Po en zijn Spaanse kolonisten hem. De kolonisten werden beloond met blanco volmachten in hun gebied. Franco's premier admiraal Carrero Blanco bezat de grootste cacaoplantages. Na 1940 konden enkele door de missie geschoolde mannen assimileren, waardoor zij, voorzien van speciale privileges, bestuurlijke en publieke diensten mochten verrichten. De overige onderdanen vielen onder een feodaal stelsel met bovenaan de Spaanse- en plantage-eigenaren en daar onder caciques, door Spanje gelegitimeerde lokale hoofden die als enigen politieke rechten hadden. Op het eiland Pagalu werd tegen forse betaling giftig en radioactief industrieel afval uit Europa gedumpt. Daarvoor kreeg het een geheim vliegveld en een haven. Het binnenland van het vasteland werd ontbost zonder enig respect voor de natuur of de mensen die er leefden.

In 1963 kreeg deze Spaanse kolonie een soort van interne autonomie met drie legale politieke organisaties: MONALIGUE, de Nationalistische Bevrijdingsbeweging van Equatoriaal-Guinea, MUNGE, de Nationale Eenheidsbeweging van Equatoriaal-Guinea, en IPGE, het Volksideaal van Equatoriaal-Guinea. In oktober 1968 gaf Franco de kolonie onder internationale druk volledige onafhankelijkheid onder de cacique Francisco Macias Nguema, een geassimileerde koloniale ambtenaar met 20 jaar bestuurservaring onder Spaans gezag.

2.4 **Portugese zeevaarders kwamen in 1470 op de eilandengroep van Sao Tomé en Príncipe**

Deze eilanden waren toen nog onbewoond. Pedro Escobar en João Gomez zagen er toekomstige handelsposten in, en Alvaro Caminha stichtte in 1491 de eerste nederzetting op Sao Tomé. Tien jaar later kwam er ook een op het eiland Príncipe. Om deze kolonie te ontwikkelen, wilde men mensen uit Portugal aantrekken, maar dat viel tegen. Na de Spaanse verovering van Portugal in 1580 bracht de deportatie van ongewenste Joden de oplossing. Die merkten dat de vulkanische grond zeer geschikt was voor landbouw, vooral suikerriet. Toen kwamen er meer. Omdat de teelt intensief was, werden er ook slaven uit Angola en Congo gehaald. De archipel werd al gauw de grootste suikerexporteur van Afrika. Toen Brazilië die rol overnam, verminderde het belang van Sao Tomé en Príncipe.

Tussen 1641 en 1648 bezaten Hollanders deze eilanden, en daarna namen Fransen ze over. De Hollanders hielden Braziliaanse indianen en Congolezen als slaven, en zij gebruikten de eilanden ook om slaven door te voeren. In 1740 veroverde Portugal ze terug. Het waren inmiddels bevoorradingsplaatsen geworden voor de scheepvaart naar Brazilië en India. De eilanden Sao Tomé en Príncipe werden verder ontwikkeld als plantagegebieden voor cacao, koffie en bananen. Net als in de overige Portugese koloniën deden particuliere maatschappijen de exploitatie. De Companhia da Ilha do Príncipe, de Companhia Agrícola das Neves en de Companhia Antonio da Silva Gouveia bezaten samen 90% van de grond. Afstammelingen van slaven waren achtergebleven als goedkope arbeidskrachten. Blanke nieuwkomers kregen slavinnen om mee samen te leven. Alle volken en groepen die er ooit leefden, vermengden zich voortdurend. Nog in de 19e eeuw was Sao Tomé een belangrijke overlaadplaats voor slaven uit Angola, Congo en Mozambique op weg naar Amerika.

De katholieke kerk kreeg bestuursmacht over de eilanden. In de jaren '50 sloeg opstandigheid van bewegingen uit de andere Portugese koloniën over. Dr. Manuel Pinto da Costa, de oprichter van MLSTP, de Beweging voor de Bevrijding van Sao Tomé en Príncipe, riep in 1961 een grote staking uit. In 1963 staakte 90% van de werkenden voor betere lonen en leefomstandigheden. De Portugezen onderdrukten elke opstand wreed. De MLSTP voerde de bevrijdingsstrijd op, goed samenwerkend met bewegingen in de andere Portugese koloniën. Het was de enige legitieme vertegenwoordigende groepering van belang toen Portugal de koloniën na de Anjerrevolutie losliet. Splinterfacties zorgden rond de onafhankelijkheid nog wel voor veel last. In 1974 sloot MLSTP zich bij de overgangsregeling aan. In het jaar daarna werd Sao Tomé en Príncipe een onafhankelijke zelfstandige natie.

2.5 **Gabon, een nieuw land voor vrijgelaten slaven uit Franse koloniën**

Aan de kust van de kolonie Gabon stichtten Fransen in 1849 aan de Komorivier de havenstad Libreville waarvan het achterland moest dienen voor vrijgelaten slaven die uit de Franse koloniën in West Amerika kwamen. De Fransen troffen in Gabon weinig van economische waarde

aan. Er kwam een vlootbasis voor de hele regio, want zij gebruikten Libreville vooral als springplank naar de binnenlanden en de ruimere omgeving. Pierre Savorgnan de Brazza verkende tussen 1874 en 1880 voor Frankrijk de rivierlopen in Gabon en trok daarna verder om meer zuidelijk Frans Congo en Brazzaville te stichten. Eerst herdoopte hij het slavendorp Masuku aan de Mpassarivier in Gabon nog tot Franceville, nu een stad met 55.000 inwoners die weer Masuku heet.

In Lambarène, aan de zoom van het oerwoud aan de rivier de Oguwé en bereikbaar met de rivierstomer, vestigden zich in 1913 de Franse arts, musicus, humanist en wetenschapper Albert Schweitzer samen met zijn vrouw Hélène. Elzasser zendelingen gingen hen al voor: Lambarène was een grote Elzasser kolonie. Albert Schweitzer schreef: ‘Over het algemeen vind ik dat de primitieve mens veel goedmoediger is dan wij Europeanen, en als het Christendom zijn goede eigenschappen komt versterken, dan kunnen er bewonderenswaardig edele karakters uit voortkomen. Ik geloof niet de enige blanke te zijn die zich tegenover inboorlingen wel eens beschaamd heeft gevoeld (...) Met vooroordelen komen wij weinig verder.’²⁰

Bij gebrek aan Frans personeel mocht een kleine, lokale, westers opgeleide elite Gabon beheren, samen met en ondergeschikt aan het koloniale bestuur. Representanten daarvan vormden in de jaren '50 en '60 twee pro-koloniale politieke partijen: de MCMG of Gemeenschappelijke Gemengde Beweging van Gabon van Leon M'Ba, en de UDSG, de Democratische en Sociale Unie van Gabon van Jean-Hillaire Aubame.

2.6 Belgen, Britten en Fransen verkenden Oubangui-Chari, de latere Centraal-Afrikaanse Republiek

In 1884 kwamen de Belgische handelaren Alphonse van Gele en Edmond Hanssens vanuit de Congolese Vrijstaat van koning Leopold naar dit gebied, kort daarna gevolgd door de Britse zendeling George Grenfell. Zij troffen er lokale volken aan die vochten om land en macht, met Sultan Rabbah als veroveraar, totdat die zelf in 1885/86 werd aangevallen en verslagen. In 1885 begon in Berlijn het overleg over spelregels voor de koloniale verdeling van Afrika. De Belgen en de Brit trokken als verkenners dieper het land in, gevolgd door de Fransen Dolise, Uzac, Crampel en Uzès. Die claimden in juni 1889 het nog nauwelijks verkende enorme gebied als Frans bezit. Intussen kwamen er nog steeds volken binnen die af en toe tegen elkaar vochten. Koning Leopold stuurde boodschappers naar de sultans om ze aan zijn Congolese Vrijstaat te binden, maar die slag verloor hij. In 1894 kwam de katholieke missie naar Bangui. De Engelsen probeerden nog om vanuit Darfur de Franse invloedssfeer te beperken, totdat het Fashoda-akkoord van 1898 de grens regelde. Sultan Rabbah en het Mandija-volk vochten toen nog tegen de Fransen die daar weinig soldaten hadden. Pas in 1910 claimde Frankrijk het volledige gezag over Oubangouï-Chari als deel van de kolonie Frans Equatoriaal Afrika, samen met Congo-Brazzaville en Tsjaad.

²⁰ A. Schweizer. *Lambarène: Mijn Werk aan de Zoom van het Oerwoud*, p. 29.

Het Franse Oubangoui-Chari had open grenzen met Kameroen, de Congo's, Soedan en Tsjaad. De hoofdstad Bangui werd gevestigd, maar bij gebrek aan personeel haperde de kolonisatie. De Gbaya- en Mandiye-volken bleven zich verzetten. Daar bedacht het koloniale leger een simpele oplossing voor: deportatie van hele volken naar onbewoonde gebieden, ver weg van het centrum. In 1928 werd het Verzet van Karinou definitief verpletterd, waarna een wrede kolonisatie volgde.

De Franse schrijver en humanist André Gide reisde op 56-jarige leeftijd naar Gabon, Tsjaad en Kameroen... 'om zich te vergewissen van de vooruitgang van de beschaving in Frans Equatoriaal Afrika'.²¹ Tussen juli 1924 en maart 1925 liet hij zich in een draagstoel vervoeren, gevolgd door een grote stoet dragers voor zijn bagage, met diverse kisten met daarin zijn vlinderverzameling en zijn bibliotheek. Vanuit Belgisch Congo voer hij zover mogelijk stroomopwaarts de Oubangoui op. Vanaf landingsplaatsen ondernam hij tochten in het binnenland, geïnspireerd door Conrad's *Hart der Duisternis*. Al doende ontdekte hij de kwalen van het primitieve Franse kolonialisme van die dagen. Zijn bevindingen leidden na terugkomst in Frankrijk tot een intensieve campagne voor een betere koloniale aanpak. Gide registreerde de onbetrouwbaarheid van incompetente, racistische, corrupte koloniale ambtenaren en de misdragingen van onder hun gezag staande zwarte capitains en agenten. Hij ergerde zich aan het tekort aan alles: personeel, deskundigheid, betrokkenheid, gezag en medicijnen. Telegraafpalen en -systemen die allang zouden functioneren, bleken er niet te zijn. Naarmate hij verder reisde hoorde hij gruwelijker verhalen over hoe het er in het echt aan toeling.

In zijn reisverslagen in boekvorm beschreef hij gedetailleerd voorvallen van groffe intimiderende terreur op de bevolking die geen uitzondering waren. Hij vertelde over de ellende van werkers en werksters op de rubberplantages, bij het verzamelen van wilde rubber en het vervoer van ivoor. Over dwangarbeid op pindaplantages, het leed van grote groepen gijzelaars, over wegwerkers waaronder weer veel vrouwen die met blote handen onmogelijk werk moesten doen, over konvoien die te zware lasten moesten vervoeren over onmogelijke afstanden, over wreedheden in de gevangenis. Over de altijd aanwezige zwepen en knuppels en het willekeurig doodschieten van zwarten. Hij zag verlaten dorpen en mensen die stierven in de wouden waarin zij waren gevlucht, over het bedrog van opkopers van rubber, en de corruptie van ambtenaren die op de rubberhandel moesten toezien maar er zelf belang bij hadden. Hij zag ook hoe de gouverneur van zijn ambtenaren alleen gunstige informatie kreeg en dat misdragingen en terreur voor hem verzwegen werden, zodat zijn rapporten aan Parijs altijd positief waren.

Tegelijkertijd ervoer hij in dorpen waar hij verbleef mooie, prettige, kunstzinnige en inspirerende momenten van Afrikaanse gastvrijheid en hartelijkheid. Uiteindelijk ging zijn verhaal over hoe de authentieke paradijselijke schoonheid van het echte maar primitieve Afrikaanse leven systematisch werd verwoest door de wijze waarop het Franse kolonialisme er werd aangepakt en huishield vanuit de inherent aan het kolonialisme verbonden hebzucht. Zo dobberde hij op en neer tussen het zich romantisch aangetrokken voelen tot de nobele wilden in hun paradijs,

21 A. Gide. *Voyage au Congo en Retour du Chad*, 1927.

en het zich afgestoten voelen door de afzichtelijke, onbegrijpelijke neger en nog meer de negerin, met haar indringende sensualiteit en seksualiteit, met dwars daar doorheen een zielsdiep medelijden met de tot slaaf en ondermens veroordeelde en misbruikte zwarte medemens.

Zijn waarnemingen versterkten zijn afkeer van de katholieke godsdienst zoals de missie die aan de Afrikanen opdrong... ‘waarvan de mensen al te vaak alleen de schrik voor de hel en wat bijgeloof overnemen. De christelijke godsdienst maakt ze dikwijls achterbaks en laf’.²² In tegenstelling daarmee constateerde hij dat de Islam het volk wél hielp verheffen door geslaagde overdracht van essentiële waarden. Hij vond zwart Afrika primitief en barbaars, terwijl het noordelijk gelegen Afrika, ‘vanaf Fort Archambault, (nu N’Djamena), een poort van de Islam aan de andere kant van de Hel’, veel meer beschaving en verfijning had. Want daar erkende en waardeerde men het privébezit. Gide geloofde in kolonialisme, raciale superioriteit en vrijhandel. Maar hij vond dat Frans Equatoriaal Afrika teveel onbetaalde arbeidskrachten moest leveren, en de sterfte overtrof zelfs de meest pessimistische inschattingen. Aan hoeveel doden moest de kolonie haar toekomstig welzijn danken? Gides’ pogingen om Frankrijk aan de schandpaal te nagelen werden in Frankrijk en Europa weinig gewaardeerd. Hij werd verguisd en vernederd. Men haalde zijn literaire werken uit de roulatie. Hij mocht wel zijn verhaal houden in de Volkenbond, maar werd ook daar onvoldoende serieus genomen. Hij was een deloyale burger van de lidstaat Frankrijk en daarbij ook nog een ongelovige pedofiele homoseksueel. Dat moest worden afgestraft, precies zoals dat gebeurde met Europese critici op het beleid van koning Leopold in zijn Congo.

Vanaf 1930 kwamen er hervormingen in het systeem van handelsconcessies en machtsmisbruik. Arbeidsvoorwaarden werden minder hard. De belangen van de inheemse bevolking moesten meer worden beschermd. En men investeerde meer in rationele, minder primitieve methoden van plantagelandbouw waarvoor beter geschoold personeel nodig was. Ook werd meer geïnvesteerd in onderzoek naar en exploitatie van minerale grondstoffen. Maar buitenlands kapitaal aarzelde vanwege de slechte reputatie van het koloniale bestuur.

Daarom formuleerde minister van koloniën Albert Sarraut een nieuwe ontwikkelingspolitiek voor de regio onder de noemer *mise en valeur*, het tot zijn waarde brengen. Dat kwam aardig op gang toen in 1939 Tweede Wereldoorlog uitbrak. Soldaten uit de regio moesten voor Frankrijk gaan vechten, en toen de oorlog voorbij was, had Frankrijk geen geld meer voor het besturen van deze grote, moeilijke, dunbevolkte kolonie. De verwesterde elite in de hoofdstad Bangui kreeg een soort gedeeltelijke autonomie toegeschoven. Zij bleven instrumenteel voor de Franse controle op de handel, het innen van belastingen en militaire veiligheid; een uit personeelsgebrek geboren vorm van indirect rule in een Franse kolonie waar veertig handelsondernemingen winsten van 300-400% maakten op rubber en ivoor, en diamantmijnen in ontwikkeling kwamen. Ook de verbouw van koffie en katoen onder controle van de handelshuizen bleef lucratief. En uranium en kobalt waren de meest veelbelovende recentere vondsten.

²² A. Gide. *Voyage au Congo en Retour de Chad*, p. 83, 1927.

Het jaar 1949 was in Oubangouï-Chari een jaar van geweld en onderdrukking. Barthélemy Boganda, ex-minister en -priester, stichtte toen MSEAN, de Sociale Evolutiebeweging van Zwart Afrika. De Fransen stelden hem in kwaad daglicht en werkten hem tegen, maar zijn prestige en aanhang onder zijn landgenoten groeiden. MSEAN eiste volledige onafhankelijkheid en niets minder. Vanaf 1956 infiltreerde de Franse geheime dienst in de beweging in een poging om twee van Boganda's naaste adviseurs – zijn neef David Dacko en de priester Abel Goumba – om te kopen en tegen hem op te zetten. Bij Dacko hadden zij succes, maar Boganda behield zijn positie en onderhandelde met de Franse president De Gaulle over onafhankelijkheid.

Die maakte hij zelf niet meer mee want in maart 1959 verongelukte een vliegtuig met hem aan boord onder verdachte omstandigheden. Al gauw werd het ongeluk omgeven door mythen en geruchten. Hij zou niet dood zijn, maar ontvoerd en overgebracht naar de Franse Antillen. Volgens de getuigenis in februari 2007 van Abel Goumba, antikolonialist en pan-Afrikanist van het eerste uur, en een onderzoeksrapport stond het definitief vast dat Boganda toch echt omkwam. Maar wie wilde dat 50 jaar later nog horen? Complotten en wantrouwen spelen een belangrijke rol in het politieke leven van de CAR. 'Hij komt terug... Il n'est pas mort', werd de meest uitgesproken, steeds Messianistischer wordende verwachting.

2.7 **Pierre Savorgnan de Brazza sloot in 1880 een Frans protectieverdrag af over Congo-Brazzaville**

Dit gebied had 1,3 miljoen inwoners. In 1891 verklaarde Frankrijk het protectoraat tot haar kolonie met vier zones: een kustvlakte, een door een lage bergketen daarvan gescheiden centraal plateau, het grote Congo Rivier-bassin en de uitgestrekte noordelijke moerasgebieden. De Fransen organiseerden hun Centraal-Afrikaanse gebieden zoals die in West-Afrika. Zij creëerden de divisies Frans-Kameroen, Ubangouï-Chari, Gabon en Midden-Congo en bestuurden die als één grote kolonie met direct bestuur maar met minimaal, en doorgaans uitgesproken slecht personeel. Samen besloegen deze divisies een enorm groot deel van tropisch centraal Afrika. Deze gebieden hadden regenwouden waarin niet alleen de meeste Kleine Volken van Afrika leefden, maar waar, net als in de aansluitende Belgische Congo, grote hoeveelheden wilde liaanrubber groeiden. Daarnaast waren er uitgestrekte savannen met veel olifanten, dus ivoor. Het potentiële areaal aan landbouwgrond was aanzienlijk, wat vestiging van blanke kolonisten tot een aantrekkelijke optie maakte, maar daar kwam nooit veel van terecht. Uiteindelijk koos men voor een concessiestelsel waarin zwarte Afrikanen hard moesten werken onder leiding, toezicht en harde tucht van blanke opzichters en hun handlangers uit andere streken van koloniaal Afrika. De pacificatie van Frans Equatoriaal Afrika werd afgerond met de nieuwe opdeling van Kameroen in 1918. De gebieden waren dun bevolkt, de volken leefden ver van elkaar. Kameroen was een volledig koloniaal product dat pas vanaf begin 20^e eeuw bestond. Dat geldt ook voor Gabon en Spaans Equatoriaal-Guinea waar kolonisatoren van verschillende afkomst een kust met havens nodig hadden en het achterland erbij pakten.

Ook deze koloniale landen volgden de ritmes van de Eerste Wereldoorlog, de mondiale recessie en de Tweede Wereldoorlog, met weerslag op vermindering of vermeerdering van productie en dwangarbeid. Sneller dan de Belgen in hun Congo stapten de Fransen over op grote commerciële plantages voor hout, oliepalmen, rubber, aardnoten, katoen en cacao. Het lucratieve concessiesysteem met de bijkomende misdragingen kon zich decennia lang handhaven zonder veel beïnvloeding van buiten. Volgens degelijke ramingen verdween in de eerste koloniale periode minstens de helft van de bevolking van Frans Equatoriaal Afrika door honger, ziekte, verzwakking, mishandeling, moord, vlucht en gedaalde geboortecijfers. De Franse onderzoekster Catherine Coquéry-Vidrovich van het Afrika Studiecentrum in Parijs verzamelde nauwgezet statistieken die deze pijnlijke waarheid aan het licht brachten.

In Congo-Brazzaville namen de Fransen de koloniale stijl van koning Leopold als voorbeeld. Zo ontwikkelden de koloniale bestuurders en de handelshuizen een trieste praktijk van dwangarbeid, gijzelaars, slavenketenen, uitgehongerde verzwakte dragers, platgebrande dorpen, paramilitaire ronselaars en bedrijfswachters. De chicotte, een zweep van als een kurketrekker gedraaid ongeloooid nijlpaardhuid, werd populair voor het afdwingen van gehoorzaamheid. Tienduizenden vluchtelingen probeerden aan dit systeem te ontsnappen, maar kwamen over de grensrivier in een zelfde hel terecht. Koloniale ambtenaren en handelaren gedroegen zich veelal beestachtig tegenover Afrikanen. De aanleg van de spoorweg van Brazzaville naar Pointe Noire kostte aan 20.000 dwangarbeiders het leven. Graaf Savorgnan de Brazza, ontdekker, afsluiter van contracten met lokale vorsten en eerste gouverneur-generaal, uitte vóór zijn dood in Dakar in 1905 in een rapport vol hard feitenmateriaal zijn afschuw over de ontvolking van hele gebieden door deze aanpak. Gewoontegetrouw negeerde Parijs zijn rapport.²³ Onder de Franse bevolking ontstond wel wat onrust. De datum van publicatie van het rapport viel samen met een internationale campagne rond wantoestanden in Belgisch Congo.

Tussen 1880 en 1920 heeft de bevolking van Frans Congo erg geleden. Tweederde van de oorspronkelijke vier miljoen inwoners kwam om als gevolg van dwangarbeid, strafexpedities, deportatie, verjaging en de aanleg van wegen en spoorbanen. Verzet tegen de overheersing was nooit weg, maar de prijs was hoog. De eerste protopolitieke vrijheidsbeweging van Congo-Brazzaville stamt uit de jaren '20. De ziener André Matswa begon na zijn oorlogservaringen in Marokko (1921-1926) een beweging die christelijke waarden combineerde met traditioneel-Afrikaanse ideeën en rituelen. Hij riep op tot het verdrijven van de blanken en alles wat daarbij hoorde. Na de Tweede Wereldoorlog werd die volksbeweging samen met vakbonden van studenten en arbeiders met socialistische inspiratie, een steunbeer van het moderne verzet.

Friar Foulbert Youlou, priester-politicus van Franse kweek en leider van de door Fransen opgerichte UDDIA-partij, de Democratische Unie van de Verdediging van Afrikaanse Belangen, was de eerste nationalistische leider. Hij beslechtte de strijd tussen zijn conservatieve UDDIA, de progressievere PPC, Congolese Progressieve Partij, en de MSA, Afrikaanse Socialistische Beweging, in zijn voordeel. In 1958 wipte hij in samenwerking met koloniale veiligheidsdien-

²³ A. Hochschild. *French Equatorial Africa*, 1942, p. 241.

sten, Jacques Opangolt, de eerste progressieve minister van de voorlopige autonome republiek. UDDIA was de partij van de feodale en patriarchale bourgeoisie, priesters en ambtenaren. Hun roeping was de verdediging en bescherming van de belangen van het koloniale moederland, van de in Congo opererende buitenlandse ondernemingen, en hun eigen daarmee verbonden elitegroep. Bij een grote opstand voor onafhankelijkheid in Brazzaville in 1959 vielen tientallen doden. Het land werd in augustus 1960 onafhankelijk onder leiding van Foulbert Youlou.

2.8 De ontwikkelingen in het Congo/Zaire van koning Leopold²⁴

Koning Leopold's onderneming moest Congo/Zaire en de daar wonende volken feitelijk nog in bezit nemen, controleren en rijp voor exploitatie maken. De jaren van pacificatie en primitief kolonialisme van 1890-1920 waren bloedig. Ook hier lieten de Afrikanen zich niet zonder verzet koloniseren, terwijl tegelijk enkele volken ook nog onderling oorlog voerden. Dit Congo bestond uit een groot aantal gebieden met veel verschillende volken. Het was moeilijk om veel Afrikanen te ronselen voor dwangarbeid en slavernij zonder gewelddadig verzet op te roepen. Ruim 20 jaar vochten Congolese volken tegen de Force Publique, het leger van de kolonie waarin ook huurlingen uit West-Afrika en Zanzibar meevochten. Veel verhalen zijn vastgelegd over gevechten tegen de volken Yaka, Boa, Buja, Chokwe, Sanga en groepen uit Katanga en Kivu-Maniema die uitliepen op lange guerrilla-oorlogen. Gewapende verzetsgroepen overvielen nederzettingen, garnizoenen, missieposten en karavanen. Dat leidde tot wraakacties op de bevolking en gevangen rebellen, waarbij de strategie van 'verschroeide aarde' niet werd geschuwd.

2.9 De eerste protesten van Williams en Shephard

De overname van Congo door de Belgische staat in 1908 maakte geen einde aan dat verzet. Zelfs na de officiële voltooiing van de pacificatie rond 1920 braken nog geregeld opstanden uit, gevolgd door keiharde repercussies. Hochschild beschrijft hoe de eerste internationale aanklacht tegen de grenzeloze wreedheid van de uitvoerders van het vroeg-koloniale beleid in Vrijstaat Congo in 1890 werd geformuleerd en verspreid. George Washington Williams, een zwarte veteraan van de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865), schreef een open brief aan de koning. Hij was in 1849 in Amerika geboren als kind van weggelopen slaven. Na een avontuurlijk leven zette hij zich in voor Amerikaanse negers. Hij werd doopsgezind predikant, journalist en historicus. Zijn uitgebreide studie over de geschiedenis van de slavernij werd de grootste bron van inspiratie voor William Edward Burghart Du Bois, de Vader van de Amerikaanse Pan-Afrikanistische Beweging. Zijn studie van ruim 1.000 pagina's behandelde de slavernij vanuit de Afrikaanse samenlevingen waar zij vandaan kwamen tot en met hun ervaringen als slaven in de Nieuwe Wereld. Hij interviewde duizenden Amerikaanse slaven en ex-slaven en deed een uitgebreide dossierstudie.

²⁴ A. Hochschild. *De Geest van Koning Leopold II en de Plundering van de Congo*, 1998. *Third World Guide*.
B. Davidson, *The Black Man's Burden: Africa and the Curse of the Nation State*, 1992. *Africa Confidential*.
J. Iliffe, R. Oliver & J.D. Fage, *A Short History of Africa*, 1966.

Williams stond hoog in aanzien bij de Amerikaanse presidenten Arthur en Harrison. Gesubsidieerd door ondernemer-investeerder Collis P. Huntington bezocht hij in 1890 enkele Afrikaanse landen. Huntington had aandelen in de nieuwe Congolese spoorlijn en het Suezkanaal en was zeer geïnteresseerd in de toestand in de Congolese Vrijstaat. Ondanks grote weerstand van bestuurders en Leopold zelf trok Williams daar zes maanden dwars doorheen. Deels ging dat per met hout gestookte stoomboot over de Congo-rivier, de S.S. Holland van de Nederlandse Afrikaanse Handels Vereniging die 50 km per dag aflegde. Op die boot waren stokers, houthakkers, bedienden, beveiligers en enkele passagiers uit Europa en Amerika. Bij grote stroomversnellingen en blokkades moest hij over land worden gesleept, soms na eerst uit elkaar genomen te zijn om later weer te worden geassembleerd. De Pool Konrad Korzeniowski voer in die tijd ook op de Congo-rivier met de raderboot *Roi des Belges*. Als Joseph Conrad schreef hij in 1902 zijn *Hart der Duisternis*.

Williams beschreef zijn observaties met scherpe pen; precies en onafhankelijk. Op zijn reis raakte hij steeds meer vervuld van afschuw over het lot van de zwarte Afrikanen. Het ging hem om mensenrechten; niet om diplomatieke correctheid of koloniale mooipraterij. Hij bevroeg de Afrikanen zelf over hun ervaringen, net zoals hij dat in Amerika deed. Zijn 'Open brief aan de Koning' telde 10 bladzijden. Een uitgebreider verslag stuurde hij naar president Harrison van de VS. De brief samengevat: 'Koning Leopold heeft militaire bases langs de rivieren, bemand door Afrikaanse soldaten onder leiding van blanke officieren. Vanuit die bases komen golven van dood en geweld. Soldaten moeten zelf voor hun voedsel zorgen. Dat komt neer op diefstal van de bevolking van alles wat eetbaar is onder gewapende bedreiging. Zij verkrachten en ontvoeren vrouwen en meisjes. Bij weerstand leiden de blanke officieren strafexpedities die huizen en dorpen afbranden. De overheid ketent en boeit Afrikanen om het minste en geringste. Er wordt geselsd en gemarteld. Zij gebruiken garen of halsketens die etterende en zwerende wonden veroorzaken waar zwermen vliegen op afkomen die het nog erger maken. Handen worden afgehakt, neuzen en oren afgesneden. Alle beweringen over goede sociale en publieke diensten voor zwarten zijn gelogen. Voor hen geen ziekenhuizen en scholen. De rechtbanken zijn crimineel, racistisch, partijdig. Het blanke personeel kent geen lokale talen. Blanke ambtenaren en handelaren roven vrouwen voor hun seksueel genot, soms na hun mannen te hebben vermoord. Ook schieten zij voor hun plezier zwarten dood, voor de sport, een weddenschap of om overlevenden te intimideren zodat die zich als dragers beschikbaar stellen voor dwangarbeid; slaven in de bananen-, rubber-, koffie- en cacaoplantages, houthakkers, roeiers, huisbedienden of seksslaven (...) De regering koopt, verkoopt en steelt slaven. Die worden ook aan het leger toegevoegd, als soldaat in een vijandig stamgebied. De werkende bevolking in de nederzettingen van de regering van Uwe Majesteit aan de bovenloop van de rivier bestaat uit slaven van alle leeftijden en beide geslachten.'²⁵

Williams was de eerste persoon in de geschiedenis die de term 'misdaden tegen de menselijkheid' gebruikte die later weer zou opduiken bij de Neurenberger processen. Hij eiste zelfbestuur

²⁵ Samentrekking en bewerking van A. Hochschild, *De Geest van Koning Leopold II en de Plundering van de Congo*, pp. 115-117.

voor Congo, of op zijn minst internationaal toezicht. De internationale pers bracht het nieuws in grote hoofdletters, waarbij sommigen Williams serieus namen, maar de meesten zetten hem neer als zwarte fantast en leugenaar. De *Courier de Bruxelles* eiste nader onderzoek. Stanley en hoge ambtenaren spanden samen om Williams verdacht te maken en onderuit te halen. Zijn sponsor Huntington en de Amerikaanse president lieten hem vallen. Omvangrijke tegendocumenten werden geproduceerd die moesten bewijzen hoe goed alles ging in het Congo van de koning. Het Belgische parlement nam de koning in bescherming. Williams, gefrustreerd, op zwart zaad en lijdend aan TBC, stierf in augustus 189 in Blackpool in Engeland.

Maar in 1892 reisde een andere zwarte Amerikaan, dominee William H. Sheppard²⁶ samen met de blanke Amerikaanse dominee Samuel Lapsley door Congo. Hun missie-opdracht was de identificatie en rekrutering van 'missionarissen onder het Afrikaanse ras die het Evangelie van de Genade Gods kunnen overbrengen naar de woonsteden van hun voorouders'. Hun financier, senator John Tyler Morgan uit Alabama, hoopte om, als alles goed ging, Amerikaanse zwarten naar Afrika terug te kunnen sturen. Na onderzoek en raadplegingen besloten zij om aan de Kasai-rivier een missiepost op te zetten. Daar overleed Lapsley binnen een jaar. Daarna ging Sheppard alleen verder. Hij leerde de taal en gebruiken van het kunstzinnige Kuba-volk en voelde zich bij hen thuis. De Kuba's hadden een sterk ontwikkeld centraal regeersysteem met een koning. Hun land lag gunstig: slavenjagers, veroveraars en ongewenste bezoekers kwamen er nauwelijks en Belgische handelaren kregen er geen toegang. De heersende koning KotaMbewe II wees geschenken van blanken af en stuurde hen weg. Maar Sheppard, de in het wit geklede zwarte vreemdeling, werd herkend als mogelijke reïncarnatie van een koninklijke voorouder. Hij mocht binnen het rijk zijn missiepost beginnen, maar maakte weinig bekeerlingen. Wel maakte hij als hartstochtelijk betrokken burger het Kuba-rijk en -volk bekend in de VS en elders.

Acht jaar na Sheppards' kennismaking met de Kuba's overviel het koloniale leger dit koninkrijk en plunderde het volledig. Daarna werd ook de rest van Kasai snel onderworpen. Sheppard bleef en voerde fervent actie tegen de terreur en de martelingen die werden begaan bij het oogsten van rubber. Zijn missiepost grensde aan een groot rubbergebied. Hij publiceerde verslagen en foto's over afgehakte handen, hoofden, neuzen en oren, en over galgen, wurgpalen en nek-schoten. Hij ving slachtoffers en vluchtelingen op. In 1899 schreef hij over verlaten gebieden en veel dode mensen: 'Alle mensen uit de dorpen vluchten het bos in als zij horen dat officieren van de staat onderweg zijn. Vannacht, middenin het regenseizoen, zou het een lage schatting zijn te zeggen dat er binnen een straal van 75 mijl van Luebo 40.000 mannen, vrouwen en kinderen, met de zieken, zonder onderdak in de bossen slapen.' Reizende tijdgenoten hadden soortgelijke waarnemingen. 'Vluchtelingen van een verbrande-aarde-aanval die leven als wilde beesten in het bos, waar zij zich in leven houden met wormen, mieren en andere insecten,' schreef de Amerikaanse huursoldaat Edgar Canisius. Edward S. Grogan, een jonge Engelse ontdekkingsreiziger, trok te voet door Afrika van noord tot zuid. Hij was geschokt door wat hij zag bij het doorkruisen van een 'ontvolkt en verwoest gebied van 5.000 m²' in de verre noordoosthoek van

²⁶ W.H. Sheppard schreef het zeer informatieve *Presbyterian Pioneers in Congo*, 1917.

Congo. ‘Ieder dorp is platgebrand. Terwijl ik het land ontvluchtte, zag ik overal skeletten, en die houdingen – welke gruweldaden vertellen zij wel niet.’²⁷

2.10 De havenstad Boma, voorheen Embomma, werd hoofdstad van Leopolds ‘Onafhankelijke Staat Congo’

Het had een kerk, een ziekenhuis voor blanken, een treinstation, ambtelijke gebouwen en een volkomen machteloze, symbolische gouverneur-generaal. Deze staat werd rechtstreeks auto-cratisch bestuurd vanuit het paleis van de koning in Brussel. Die selecteerde kaders, vaardigde wetten en decreten uit, stelde aan en ontsloeg, bijgestaan door een miniem kabinet en wat hoge ambtenaren. In Congo hielden jonge, meest ongehuwde blanke mannen toezicht op de verspreide handelsposten, nederzettingen en militaire bases, vaak onder primitieve omstandigheden en erg geïsoleerd.

Maar zij hadden wijn, paté en andere Europese lekkernijen, machinegeweren en andere vuurwapens. Ook hadden zij het recht om naar keuze vrouwen en meisjes op te eisen om hun bed te delen. Het systeem was zwaar gemilitariseerd. De beheerders van de posten werden gesteund door het landelijke, steeds groeiende netwerk van de Force Publique. Zij moesten in deze eerste primitieve fase van kolonialisme vooral ivoor verzamelen door het organiseren van jachten, het opkopen en zorgen voor opslag en afvoer. Blanke opzichters kregen een deel van de opbrengst en hadden dus belang bij een grote omzet. Nek-aan-nek geketende dragers deden het vervoer. Die kregen wat rijst, slechte vis, ander minderwaardig voedsel, en werden zwaar belast. Vaak werden zij mishandeld met de chicotte. Opstandige slaven werden geëxecuteerd. Het straffen werd overgelaten aan de capita, een bevorderde Afrikaan die geld, gunsten en privileges kreeg als hij zijn werk goed deed.

2.11 De onverwachte rubber-hausse

De wereldvraag naar rubber steeg razensnel. Rubber voor banden van fietsen en auto's, verwerking in laarzen en regenkleding, pakkingen, slangen en kleppen van moderne machines, en condooms. Na 1890 kende de snel industrialiserende wereld een rubberhausse: internationaal werd er op gejaagd. Synthetische rubber werd pas na 1930 economisch interessant. Rubber was financieel aantrekkelijker dan ivoor, dus zette de koning in op grootschalige inzameling van wilde rubber. Elders werden rubberplantages opgezet met Braziliaanse rubberbomen (*Hevea Brasiliensis*) die na enkele jaren productief werden, maar daar had de koning geen tijd voor: de hausse speelde al en wilde rubber was in zijn equatoriale wouden onbepaald aanwezig. Het probleem was de onwil van de inwoners van zijn Rijk om het te verzamelen en hun tegenzin in het verwerken van de lijmachtig klevende stof tot vervoerbare plakken. In de logica van de koning moesten zij daar toe gedwongen worden.

²⁷ A. Hochschild. *De Geest van Koning Leopold II en de Plundering van de Congo*, p. 230.

Er kwamen twee exploitatiesystemen. Het ene was de uitgifte van concessies aan buitenlandse ondernemingen zoals de Anglo-Belgian India Rubber and Exploration Company. Die hielden de helft van de opbrengst en de andere helft was voor de koning. De tweede, veel winstgevendere methode was dwangarbeid. Hoe dwing je mensen om genoeg rubber te tappen, vervoeren en verwerken? Door intimidatie en terreur. Het leger overvalt en plundert een dorp, gijzelt de vrouwen en eist dat de mannen hun vrouwen terugkopen met een vastgestelde hoeveelheid verse rubber en enkele geiten. Elke legerbasis en handelspost kreeg een kraal voor gijzelaars: vrouwen, kinderen, ouderen, dorpschouwen. Die werden gedood als er geen rubber kwam. Soldaten en schildwachten van de hen bewakende Force Publique vergrepen zich aan de vrouwen. Mannen en kinderen werden vernederd en gepijnigd. Schildwachten waren vaak huurlingen uit Zanzibar; ex-slavenjagers zonder respect voor Congolezen. Een bijzondere kwelling was de kruisiging waarbij het slachtoffer aan een kruis werd gebonden, de tenen net iets boven de grond, dagenlang in de volle zon, zonder drinken. Tegen mannen die te weinig rubber leverden of de planten vernielden, werd de chicotte gebruikt. Dorpelingen moesten karavaansgewijs de rubber naar verzamelpunten brengen; per man en vrouw 30 kilo grijze klonterige rubber in een mand op het hoofd, soms 30 km lang. Zij kregen er kralen, zout, textiel, koperdraadjes voor, en soms een mes om rubber te tappen. De particuliere Maatschappij Congo van de koning maakte ongekend hoge winsten. Hij gaf langlopende obligaties op Congolese rubber uit die hem nog eens het dubbele opbrachten. Terugbetaling na 99 jaar was zijn zorg niet.

De aanleg van 320 km spoorlijn van de havenstad Matadi naar Leopoldville werd nodig. Een grote hindernis in het riviertransport kon dan worden omzeild waardoor meer rubber sneller aan de internationale markt kon worden geleverd. Het traject liep door een moeilijk gebied. De aanleg van het smalspoor door dwang- en contractarbeiders uit West-Afrika, Oost-Azië en West-Indië duurde acht jaar in plaats van de voorziene drie. Veel arbeiders waren gelokt met mooie beloften maar ontdekten ter plekke dat zij niet beter waren dan slaven. Velen vluchtten de bossen in, anderen organiseerden gewapend verzet, en heel veel arbeiders kwamen om. 'Zelfs in rooskleurige officiële getallen bedroeg het dodencijfer voor de spoorlijn 132 blanken en 1.800 niet-blanken.' Volgens sommigen konden het er ook 1.800 per jaar zijn geweest, zeker in de eerste jaren. In die regio zeggen de mensen dat elke biels een mensenleven kostte.²⁸

De spoorlijn werd in 1898 feestelijk geopend.²⁹ Bij de verbreding en gedeeltelijke verlegging tussen 1921 en 1931 verongelukten weer dwangarbeiders. Formeel bestonden dwangarbeiders en slaven toen niet meer. Zij heetten als arbeiders onder contract vrijwillig te zijn gekomen, maar werden wel degelijk onder dwang geronseld. Van hun loon konden zij niet leven. In die jaren vluchtten veel Congolezen naar buurlanden. Anderen stichtten kleine rijkjes in de binnenlanden van waaruit hun bendes overvallen pleegden om hun gebied te vergroten: dat waren

²⁸ De stoomtrein van Kinshasa naar Matadi rijdt nog steeds elke dag op en neer; afgeladen met mensen en goederen.

²⁹ A. Hochschild. *De Geest van Koning Leopold II en de Plundering van de Congo*, p. 175.

voorlopers van de krijgsheren en milities van latere jaren die volgens dezelfde principes opereerden.³⁰

Na de protesten van Williams en Sheppard tegen de koloniale misdadigheid onder koning Leopold, kwamen er vanaf 1903 nieuwe geheime en openbare bronnen aan het licht die leidden tot de kruistocht van Edmund Morel en Roger Casement en de International Congo Reform Association. In zijn functie als Britse consul deed de Ier Roger Casement onderzoek in Congo. Joseph Conrad werd genoemd als informant. Edmund Morel analyseerde statistieken over scheepsvervoer van goederen en waarde van en naar Congo en kwam tot schokkende conclusies over medeplichtigheid van zijn werkgever, de Elster-Dempster-Line aan misdaden in Congo. De onderneming had het monopolie op scheepsvervoer van en naar Congo. De cijfers betroffen onderwaardering van de vervoerde rubber en wapens, en de non-waarde van naar Congo gestuurde goederen, met de onvermijdelijke conclusie: hier moet sprake zijn van slavernij. Er werd fel en gemeen weerwerk geleverd en er waren flinke tegenvallers. Uiteindelijk slaagde de campagne toch, waarna de koning het veld moest ruimen.

Hochschild behandelt de ontwikkeling van deze campagne in vier hoofdstukken die lezen als een spannende roman. Het zijn inspirerende verhalen over persoonlijke moed, opofferingsgezindheid en volharding. Een groeiend aantal missionarissen, zendelingen en anonieme ambtenaren stuurde, vanwege de censuur op ingenieuze wijze, informatie naar Morel die alles publiceerde in zijn weekblad *The West African Mail*, en in artikelen als *Red Rubber: the Story of the Rubber Slave Trade Flourishing on the Congo in the Year of Grace 1906*. Later ook in zijn uitgebreide boek *King Leopold's Rule in Africa*. Hun campagne richtte zich op het internationale publiek en op de politiek in Europa en de VS. De nauwkeurig geregistreerde details van wreedheden leidden in Congo zelf tot rechtszaken tegen lagere ambtenaren en zondebokken, als gebaren van goede wil van de koloniale staat naar de internationale gemeenschap.

In 1905 stelde Leopold zelf een Commissie van Onderzoek in, met internationale rechters. Die kwam na maanden veldonderzoek met een voor de koning vernietigend rapport dat de bevindingen van Casement en Morel bevestigde. De grote Amerikaanse schrijver Mark Twain (Samuel Longhorn Clemens) schreef in 1905, na kennismaking met Morel en Casement, een vlijmscherp satirisch document: *King Leopold's Soliloquy* (Koning Leopold's Alleenspraak), een sterk wapen in de campagne. Van alle kanten nam de druk op de koning toe om zijn eigen land in Afrika op te geven en aan de Belgische staat over te dragen. Als dat niet gebeurde, dan zouden zeker Engeland of Frankrijk Congo met al zijn rijkdommen overnemen. Op de achtergrond was President Roosevelt van de VS ook geïnteresseerd. Na lang onderhandelen en touwtrekken sloten de koning en de Belgische regering in maart 1908 een overeenkomst. De Belgische Staat nam de Vrijstaat Congo over van de koning, samen met al diens schulden. Een jaar later, in december 1909, overleed koning Leopold II.

³⁰ D. Bossaerts. *Herinneringen aan Congo*, 2007, is hierover zeer informatief. Het Afrika-Archief in Brussel biedt aanvullende informatie.

Intussen werd in Kasai de rubberterreur versneld doorgezet, maar de Kuba's verzetten zich. Een tweede generatie concessiemaatschappij, de Compagnie du Kasai, wilde nog de maximale winst binnenhalen voordat de spelregels veranderden. Toen kwamen de Kuba's in opstand met een maji-maji-vorm van vechten, waarbij strijders onkwetsbaar voor kogels zouden zijn dankzij heilig water dat gezegend was door de fetisj van een geestelijk leidsman. Varianten daarvan treffen we vanaf 1900 tot op de dag van vandaag in Oost-, Centraal en Zuidelijk Afrika. Zij staken handelsposten en een missiecentrum in brand. Bij de tegenaanval sneuvelden 180 Kuba's. William Sheppard en William Morisson werkten nog onder hen. Zij publiceerden hun verhaal en de aandelen van de Compagnie du Kasai daalden dramatisch. De Compagnie begon een rechtszaak tegen de zendelingen maar die werden niet veroordeeld.

Na 24 jaar hield de moorddadige vrijstaat van de koning dus op te bestaan toen de staat België in 1908 de Congo Vrijstaat van hem overnam. Congo werd toen een echte kolonie die een bevolking erfde die door moord, terreur, ziekte, ontberingen, uitputting en sterk gedaalde geboortecijfers was ontworteld, vervreemd en met bijna 60% gedecimeerd.³¹ Pas in 1924 werd de eerste volkstelling gehouden. Er werden 10 miljoen onderdanen geteld. Dat zou betekenen dat er ook minstens 10 miljoen waren omgekomen. De Belgische antropoloog Jan Vansina komt naar voren als de meest geloofwaardige bron, naast het rapport van een officiële Belgische overheidscommissie van 1919. Vansina deed uitgebreid veldonderzoek om de waarheid achter de massale terugloop van de bevolking te vinden en slaagde daarin. Voor veel Belgen was hij sindsdien een verrader. Het Belgische volk en de staat hielden aan de uitbuiting en de moord op Congolezen vooral machtige, rijke ondernemingen, paleizen, kastelen, parken en boulevards over waarvan zij voortaan het onderhoud moesten betalen.

2.12 Hervorming van het Belgische koloniale beleid in Congo

In het najaar van 1909 begon de staat België het koloniale beleid in Congo te hervormen. Dat duurde een paar jaar. Het leger kreeg er een structurele rol bij: het onderdrukken van mogelijke antikoloniale elementen. De economische ontwikkeling van Congo werd versneld: meer landbouw, vooral op rubber- en palmpiantages, en mijnbouw, vooral in de op Cecil Rhodes en de Britten veroverde ertsrijke zuidelijke provincies Katanga en Kasai. Het volk kreeg hoofdelijke belastingen opgelegd, net als in elke normale kolonie. Dat dwong hen om geld te verdienen in de nieuwe katoenvelden, plantages en mijnen. Een systeem van dwangarbeid bleef bestaan en nam soms weer onmenselijke proporties aan, vooral tijdens de eerste Wereldoorlog, toen de Force Publique Duits Oost-Afrika (Rwanda en Urundi) aanviel, waarvoor 100.000 dragers nodig waren. Die werden dwangmatig geronseld, slecht behandeld en zwaar ondervoed. 1.360 dragers werkten zich toen letterlijk dood. Ook voor de aanleg en het onderhoud van wegen werd nog dwangarbeid gebruikt. Volgens koloniale wetgeving was ongebruikt land, zonder

³¹ De Franse onderzoekster Catherine Coquery-Vidrovich van het Afrika Studie Centrum in Parijs heeft pijnlijk nauwgezet statistieken bij elkaar gebracht die deze waarheden voor Congo en de CAR als feiten aan het licht bracht. Zie ook A. Hochschild, *De geest van Koning Leopold II en de plundering van de Congo*, hfdst. Een berekening, pp. 225-235.

nadere definiëring, eigendom van de staat, dus ook braakliggend land. Landonteigening werd nog vergemakkelijkt doordat Afrika niet vertrouwd was met de westerse kadaster-registratie van particulier bezit. Communaal land van dorpen werd in concessie gegeven aan handelsmaatschappijen en ondernemers om er plantages op te zetten en de oorspronkelijke gebruikers moesten er voortaan voor anderen werken. Tijd, land en menskracht voor de verbouw van eigen voedsel werden schaarser.

Engeland erkende onwillig pas in 1913 de Belgische soevereiniteit over Congo, waarna de Vereniging van Morel en Casement en hun aanhangers zich feestelijk ophief.³² In juli 1914 begon de Eerste Wereldoorlog, en Congo moest soldaten en grondstoffen leveren. Na de Eerste Wereldoorlog begon pas echt op grote schaal de ontginning van goud, koper en tin. Mijndirecties waren autonoom in hun beleid en hun maatregelen voor de veiligheid van mijnwerkers waren abominabel. In kopermijnen en smelterijen van Katanga bezweken tussen 1911 en 1918 vijfduizend arbeiders. Dwangarbeid, ronseling zonder betaling door gewapende militairen en politie, en de chicotte, kwamen weer in zwang. Weer werd gegijzeld als quota niet werden gehaald. Dorpshoofden werden betaald voor elke arbeider die zij aanleverden en werden zo, min of meer gedwongen, handlangers van het systeem. Tussen de twee oorlogen liep de dwangarbeid terug, maar toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, werd alsnog bij wet bepaald dat elke man 120 dagen per jaar gratis arbeid moest leveren. De uraniummijn van Shinkolobwe werd van groot strategisch belang. Die voorzag de bommen op Hiroshima en Nagasaki in 1944 van de nodige splijtstof. Ook de vraag naar koper, ijzer, steenkool en tin nam sterk toe.

De ontwikkelingen dwongen tot een nieuwe wijze van organisatie van het arbeidspotentieel. Men kon niet eeuwig doorgaan met afbeulen, met geweld dwingen, en laten zwoegen tot de dood erop volgde. De Belgische Staat maakte nieuwe afspraken met drie grote maatschappijen: de Société Générale, de Union Minière de Haut-Katanga en de Compagnie de Chemin de Fer du Bas-Congo à Katanga. De Afrikaan werd voortaan voorgesteld als een niet handelingsbekwaam kind dat met goede zorgen moest worden omgeven om het te laten doen wat nodig was. Discipline en hygiëne werden belangrijk. Er kwam een nieuw systeem van rekrutering van arbeidskrachten waarvoor in eerste instantie de hoofdmansschappen jonge, gezonde mannen moesten leveren. Die gingen via een concentratiekamp naar regionale acclimatiseringskampen en eindigden in georganiseerde lokale werkkampen van grote ondernemingen. Men wilde een milieu creëren waarin zwarte arbeiders beter gedijden en dus productiever waren. Die tries-te barakkenkampen ontwikkelden zich later tot cités indigènes, inboorlingenbuurtschappen. Daarbij kwam de strategie van systematische reproductie van arbeidskracht met planmatige rekrutering en gezondheidszorg. Vrouwen werden geselecteerd voor voortplanting in de kampen. Men wilde een nieuw, loyaal, hard werkend, toegewijd Afrikaans arbeidersras kweken; de onuitputbare, gehoorzame arbeider van het Tshanga-tshanga-ras.³³

³² Roger Casement rapporteerde in 1911 ook de koloniale massamoord op Putamayo-indianen in de Peruaanse Amazone. Hij werd in 1916 wegens hoogverraad en als Ierse spion opgehangen in Pentonville Prison, Londen, Engeland.

³³ B. De Meulder. *De Kampen van Congo*, 1996.

Bij die gerichte rekrutering, medische keuring, basistraining en voortplanting sloot de Katholieke Missie zich graag aan voor het redden van de zielen van deze nieuwe ontwortelde mensen. Deze nieuwe koloniale beschavingsdrang was nog steeds geworteld in koloniaal eigenbelang, en het nieuwe systeem was niet crisisbestendig. In tijden van recessie en crisis viel de markt terug en werden veel arbeiders ontslagen. Vergeleken met andere Congolese arbeidskrachten waren zij te duur. Maar toen de ontslagen werden doorgezet, bleken zij geen dociele, gewillige kinderen te zijn. Bij rellen in 1931 in Katanga werd duidelijk hoezeer de Congolese arbeider gehecht was geraakt aan werk, loon, status en levensstandaard. Sociale voorzieningen als onderwijs, gezondheidszorg en bijvoeding werden teruggeschroefd, en dat pikten zij niet. Ontslagen arbeiders gingen niet terug naar hun dorpen van afkomst, maar vestigden zich rond de steden en werden daar een flexibele arbeidsreserve, maar ook een nieuwe sociale en politieke factor, los van en anders dan de traditionele gemeenschappen in de binnenlanden.

Voor grote bedrijven in Congo was de Tweede Wereldoorlog een gouden periode. De geallieerde legers hadden een onbegrensde behoefte aan kolen, koper en ijzer. In België draaiden hoogovens en wapenfabrieken op volle toeren, met Congolese grondstoffen. Ook de vraag naar Congolese rubber steeg tot nieuwe hoogten en de koloniale onderdanen werden weer de bossen in gedwongen om dat te verzamelen. De waarde van de Congolese export van grondstoffen verviervoudigde.³⁴ De koloniale overheid eiste het totale arbeidspotentieel op voor mijnen, plantages en aansluitende bezigheden, tegen lagere lonen dan ooit. Terughoudendheid naar de bevolking verdween: de productie moest draaien. Er werd nog meer geronseld, er kwamen meer kampen, maar zonder de voorzieningen van vroeger. Na de oorlog werden dorpschouwen die succesvol werkkrachten hadden geronseld onderscheiden wegens bijzondere verdienste voor de geallieerde zaak. Toen alles voorbij was, gingen ook deze ontslagen arbeiders niet terug naar de dorpen, maar naar de steden. Die nieuwe vloedgolf naar de steden verraste de overheid totaal.³⁵

Tussen 1910 en 1960 hield de katholieke kerk in het licht van deze ontwikkelingen een 'beschavingsoffensief voor de autochtone bevolking'. Vooral vanaf begin jaren '30 kwamen veel nieuwe paters, broeders en zusters uit Europese landen hun bijdrage leveren. Tussen de oorlogen hadden zij het monopolie op onderwijs en gezondheidszorg. Zij moraliseerden de massa en leidden ambtenaren en elites op. De koloniale staat en het Vaticaan gaven ruime steun aan de ontwikkeling van schoolkolonies en christelijke koloniedorpen. Er werd relatief veel geïnvesteerd in basisonderwijs. Daarnaast werd vanuit Leuven onderwijs in gezondheid en landbouw ontwikkeld, en er kwam een uitgebreide Congolese priesteropleiding. Dankzij de missie kwamen er ook de eerste évolués: zwarte Congolezen met een westerse opleiding die naar westerse waarden refereerden. De Katholieke Kerk bleef in de Congo altijd een dubbelzinnige machtsfactor.³⁶

34 J. Iliffe, R. Oliver & J.D. Fage, *A short history of Africa*, 19??, p. 221.

35 B. De Meulder, *De Kampen van Congo*, 1996, p. 126.

36 M. Depaeppe, F. Debaere, & L. Van Rompaey. *Opvoeding en Onderwijs in de Katholieke Missies van Belgisch Congo (1908-1960) een Overzicht*, 1991, 3-4, pp. 691-719.

2.13 De Messianistische beweging van Simon Kimbangu

De eerste gedoopte en geschoolde Congolezen vonden het moeilijk om met hun veranderende identiteit om te gaan en tegelijk loyaal te blijven aan eigen volk en cultuur. Daar kwamen bijzondere reacties uit voort. Simon Kimbangu, een kleine boer van het Kongo-volk, werd catechist bij de missie. Op een dag raakte God's hand hem aan. Sindsdien kon hij zieken genezen, heksen verdrijven, en doden doen opstaan. Hij stichtte zijn Messianistische Beweging die veel aanhang kreeg en tot op de dag van vandaag voortleeft. Christelijke inspiratie en teleurstelling daarin, ontleend aan de missie en de omgang met Europeanen, en de behoefte om Afrikaanse verlangens sterk te verwoorden, kwamen daar bij elkaar. De beweging had een sterk protopolitiek en religieus karakter. Volgens Kimbangu had hij de opdracht om Afrika te bevrijden van het juk van de koloniale onderdrukking. Voor zijn eerste volgelingen was hij een rechtstreeks door god gezonden Zwarte Messias; een profeet en de zwarte zoon van god. In het ki-Kongo werd zijn goddelijke aard verwoord als Gunza: Allen en Alles Tezamen. Vanwege zijn antikoloniale retoriek, zijn snel groeiende populariteit en het militante gedrag van zijn volgelingen besloot het koloniale bestuur hem te elimineren. In september 1921 werd hij gearresteerd, ter dood veroordeeld, maar toch niet geëxecuteerd. Hij werd verbannen naar Elisabethville (Lubumbashi) in Katanga, waar hij 30 jaar onder erbarmelijke omstandigheden achter tralies zat, totdat hij in 1951 stierf als martelaar.

Kimbangu zelf was niet zo'n grote revolutionair. Maar zijn volgelingen maakten de beweging veel politieker met de slogans: Congo voor de Congolezen, en Verwerf eerst het Aardse Koninkrijk. Kimbangisten mochten van hun priesters niet voor Europeanen werken, geen door de overheid opgelegde exportgewassen telen, en geen belastingen of heffingen betalen. Hun kinderen mochten geen missiescholen bezoeken en in algemene zin niet aan Belgen gehoorzamen. De beweging golfde over het land, de steden en dorpen, en droeg bij aan de massale stakingen van 1921-1925. Ondanks onderdrukking en geweld hield hij stand. Tienduizenden aanhangers werden als ballingen uit Neder-Congo naar andere streken afgevoerd waar zij het zaad verspreidden en nieuwe volgelingen aantrokken. De beweging legde contact met vergelijkbare Afro-Christelijke stromingen in Oeganda, Nigeria en Frans Congo. Veel daarvan bleven voortbestaan. Simon Kimbangu wordt in Congo aanbeden als de Zwarte Heiland. In 1980 had zijn kerk 4 miljoen leden en erkende de Wereldraad van Kerken het Kimbangisme als de eerste echte Afrikaanse Kerk. In Neder-Congo kwam later nog de Mission des Noires van Simon-Pierre Mpadi, en in Katanga en aangrenzende Britse koloniën de Watch Tower- of Kitawala-beweging.³⁷

Pas in 1955 konden in Congo echte Afrikaanse politieke partijen worden opgericht. Tientallen etnisch georiënteerde partijen schoven hun kandidaten naar voren om het ongenoegen van hun groep over het koloniale bewind over te brengen. Zo was er de ABAKO, de Alliance des Ba-Kongo van Joseph Kasa-Vubu. Een uitzondering was de MNC, de Nationale Congolese Beweging van Patrice Lumumba die een nationaal perspectief op onafhankelijkheid had en zich

³⁷ Voor deze ontwikkelingen in de regio, zie G. Balandier & Van den Berghe, pp. 443-460. Ook in UNESCO, *General History of Africa* VII, pp. 687-691, en in UNESCO, *General History of Africa* VIII, pp. 614-616.

als voorstander van nationale eenheid tegenover de tribale afscheidingspartijen opstelde. Zo botsten vanaf het begin tribale realisten en nationalistische idealisten. In 1959 greep de politie met veel geweld in bij vreedzame demonstraties, waarop meer bloedige confrontaties volgden. Koning Boudewijn wilde de gemoederen kalmeren door onafhankelijkheid in het vooruitzicht te stellen, maar blanke kolonisten in Congo reageerden daarop met een golf van terreur tegen de zwarte bevolking. Dat verhinderde niet het verlenen van de Onafhankelijkheid op 30 juni 1960.

Zo zagen wij dus hoe de erg verdeelde en dun bevolkte regio Centraal Afrika, met het meeste grondgebied diep in de binnenlanden, door particuliere partijen en overheden uit Frankrijk, België, Engeland, Duitsland, Spanje en Portugal werden veroverd en gekoloniseerd terwijl het zelf nog doorstromings- en vestigingsgebieden waren van onderling strijdende Afrikaanse volken en jachtgebieden van Arabisch-Afrikaanse slavenvangers. De enorme minerale en natuurlijke rijkdommen moesten naar Europa. Dat moest dat worden gerealiseerd en waargemaakt met soldaten, zweepen, lijfstraffen en executies door een handjevol Europeanen op handelsposten en in koloniale besturen. Duidelijk werd hoe willekeurige gebieden tot regio's, landen en departementen werden gemaakt die de fundamentele voorwaarden werden voor toekomstige onafhankelijke, vaak onmogelijke nationale staten waarvan de burgers tot dan toe nog nooit fatsoenlijk bestuur en gedrag hadden gezien of gekend.

3 De regio Centraal Afrika van de Onafhankelijkheid tot het einde van de Koude Oorlog

In de regio werden steeds meer waardevolle grondstoffen gevonden en de wouden leverden nog onbeperkt tropisch hout. Die rijkdommen leidden tot meer concurrentie om de macht. Aan de andere kant werkte verpaupering van gewone mensen en hun verspreid wonen in oncontroleerbare gebieden het ontstaan van roofbendes, krijgsheren met milities, rebellengroepen en nieuwe machtspretendenten in de hand. Daaruit kwamen gewapende conflicten en burgeroorlogen voort, en de uitwisseling van illegaal gedolven mineralen tegen wapens. Buurlanden en ex-koloniale naties meenden vaak op hun eigen belang gerichte interventies te moeten plegen die bijdroegen aan meer chaos en dictatoriaal leiderschap. Studenten, vakbonden, vrouwenbewegingen en NGO's bleken de belangrijkste opkomende democratische tegenkrachten te zijn binnen de elites en de middenklasse. Daar sloegen dictatoriale machthebbers graag op in. Democratie, welvaart en welzijn bleven zo voor de meeste mensen iets om van te dromen, met een soort zekerheid dat het in deze generaties niet zal lukken om positieve verandering ten gunste van de armste, meest uitgesloten mensen, te realiseren. Toch werden daarvoor in deze periode de zaadjes gezaaid, de knollen en wortels gepoot.

A De strijd om de politieke macht

Engeland en Duitsland waren al snel van het politieke toneel verdwenen. Vooral Frankrijk, Spanje en België, maar ook Portugal in zekere mate, wilden hun koloniale belangen nog niet zomaar loslaten. Op Sao Tomé en Principe moest Portugal pas in 1975 na de Anjerrevolutie verdwijnen en konden revolutionaire eigen leiders het land overnemen. De andere koloniale landen zorgden er voor dat vooral lokale politici van eigen kweek de macht zouden overnemen na de onafhankelijkheid in de jaren '60, met voortdurende ondersteuning door de ex-koloniale moederlanden. De complexere grote landen met de vele verschillende volken waren moeilijk tot niet bestuurbaar, belangen van volken en clans botsten, en machtsvacuüms werden opgevuld door lokaal opgekomen krijgsheren en hun milities. De Centraal-Afrikaanse regio zou nog lang last hebben van dictators, huurlingen en krijgsheren. En natuurlijk speelde ook hier de Koude Oorlog met de strategische belangen van de blokken.

3.1 Kameroen

De Britse en Franse VN-Trustgebieden werden samengevoegd tot de Republiek Kameroen. Op Nieuwjaarsdag 1960 werd Frans Kameroen onafhankelijk. Het Britse deel werd nog bestuurd vanuit Nigeria, maar vijf maanden na de onafhankelijkheid van Nigeria werd in West-Kameroen een referendum over de toekomst gehouden. Het noorden wilde toen bij de noordelijke regio van Nigeria horen; het zuiden koos voor aansluiting bij Kameroen. Zodoende kwam in oktober 1961 de onafhankelijke Federale Republiek Kameroen tot leven. Grondwettelijk werd het

een federatie van twee lidstaten met elk een eigen regering en parlement. In West-Kameroen bleef de wetgevende macht bij het onder het Britse bestuur ontstane House of Chiefs. Franstalig Oost-Kameroen was groter, dichter bevolkt en meer ontwikkeld. Het kreeg al gauw de overhand in de federale en centrale instellingen van het land. Het islamitische Franstalige noorden bleef bij dit alles tamelijk autonoom. Centrale bevoegdheden van de federatie betroffen defensie, in- en externe veiligheid, buitenlandse betrekkingen, regulering van economie en handel, de federale begroting, financiën en belastingen, hoger onderwijs, transport en communicatie. De erfenis van verschillende koloniale talen, volken en bestuursstijlen bleef problematisch. Er waren grote verschillen in sociaal-economische ontwikkeling, een onaangepaste fysieke infrastructuur, uiteenlopende politieke oriëntaties en economieën die opereerden in verschillende valutazones. Verschillen in prijzen, lonen, belastingen en douanesystemen, in economische wetgeving en machtshandhaving, en in het westen en noorden de rol van traditionele hoofden, bemoeilijkten de samenwerking binnen één natie.

Frankrijk had het UNC, de Nationale Unie van Kameroen, opgericht als beweging tegen progressieve nationalistes. In 1961 kreeg die partij de centrale macht, met Alhadj Amadou Ahidjo als president. Zijn machtsbases had hij in de feodale traditionele moslim-adel van het noorden en de koloniale ambtenarij van Frans Kameroen. In het noorden bleef de lokale adel de bevolking van de lamidaten en sultanaten van het Fulani-emiraat Adamaoua besturen. UNC streefde naar het onderbrengen van alle politieke partijen van de federatie in één nationale partij: de UNC als nationale eenheidspartij. De UPC, de Unie van het Volk van Kameroen die sinds 1955 tegen de koloniale overheersing had gevochten, verzette zich daar tegen. Het stelde dat strijd voor echte soevereiniteit nog hard nodig was. Maar het federale regeringsleger drong de UPC-strijders terug naar de vroegere Britse districten rond Victoria waar binnen de UPC-leiding conflicten ontstonden. Vanuit hun bastion bleven zij roepen om betere nationale eenheid zonder tribalisme, terugtrekking van Franse troepen, hervormingen en civiele vrede.

Aan de andere kant was de regering Ahidjo actief tegen tribalisme en corruptie. Hij organiseerde de staatsmachine en trainde eigen personeel. Internationaal koos hij voor samenwerking met Frankrijk, de EEG en ongebondenheid. Kameroen stond in die jaren bekend als het land met het meest effectieve en efficiënte onderdrukingsapparaat van Afrika. Volgens mensenrechtenorganisaties verdwenen duizenden mensen in gevangenissen. In 1964 vertrokken de laatste Franse troepen, maar veel adviseurs en trainers bleven nog. Kameroen werd actief in de OAE en de Afro-Malagasy Gemeenschap van voormalig Frans-Afrikaanse koloniën. En in 1967 ging president Ahidjo naar Rusland om aan Frankrijk zijn ongebondenheid te demonstreren. Met de meeste Oost-Europese landen ging hij handelsrelaties aan. In 1972 hief Ahidjo het moeizaam functionerende federale stelsel op en Kameroen werd een gecentraliseerde eenheidsstaat onder zijn strakke regiem. Hij werd vijf maal herkozen maar legde eind 1982 zijn functie neer vanwege zijn slechte gezondheid.

De 49-jarige Paul Biya (Paul Barthélemy Biyaá bi Mvondo), de tot het zuidelijke Bamiléke-volk behorende premier, nam het presidentschap voorlopig voor drie jaar over. In grote lijnen volgde hij dezelfde politieke, economische en sociale koers, maar toch kreeg hij al snel wrijving met

de noorderling Ahidjo, die wel partijvoorzitter bleef. Het werd een strijd rond de aloude vraag: wie is hier de baas? Die werd gevoed door etnisch-religieuze tegenstellingen in persoonlijkheid, belangen en oriëntaties. Binnen negen maanden waagden noordelijke officieren en politici een staatsgreep. Maar het bleef bij een poging, want jongeren en studenten gingen de straat op om Biya te steunen. Om zijn positie te verankeren organiseerde die in 1984 verkiezingen waarbij linkse en democratische partijen waren uitgesloten. Weer was het de zaak van de UNC als eenheidspartij, maar nu zonder Ahidjo. Biya won, maar de verkiezingen verzwakten zijn positie. Men verweet hem het cultiveren van een overdreven persoonlijkheidscultuur.

In mei 1984 vielen legertanks het presidentiële paleis aan, en deze keer kwam de jeugd hem niet redden. Maar Biya overleefde wonderwel, want de onderling verdeelde samenzweerders werden het niet eens en de Nationale Garde schoot de president te hulp. Binnen een etmaal kwamen bij bloedige gevechten zeker 200 mensen om. Biya besliste de strijd in zijn voordeel. Hij reorganiseerde het leger, de staatsdiensten en de top van de eenheidspartij die werd omgedoopt in RPDC, de Democratische Groepering van de Volkeren van Kameroen. Hij werkte aanhangers van Ahidjo weg en versterkte zijn machtspositie, zonder overigens Ahidjo's politieke en economische beleid te wijzigen. De illegaal verklaarde UPC besloot daarna om af te zien van gewapend geweld, zich politiek flexibeler op te stellen en West Kameroen meer aan de eenheidsstaat te laten deelnemen.

De regering voelde zich gedwongen om bestuurlijke hervormingen door te voeren en zette meer vrijheid voor politieke partijen en legitimiteit van de oppositie op de agenda. Nieuwe indelingen van provincies en districten moesten de economische en politieke macht van het Moslim-noorden inperken. Biya deed tegelijkertijd ook concessies aan het noorden: de spanning mocht niet te hoog oplopen. In 1988 werd hij herkozen. Hij zette een nieuwe stap op het autoritaire pad door het premierschap af te schaffen. Hij verscherpte de censuur en liet willekeurig journalisten oppakken. Het moeilijke Kameroen had twee dictatoriale presidenten gehad en een paar mislukte pogingen tot staatsgreep. Het zocht naar meer bestuurlijke eenheid en samenhang. Om daarbij chaos te voorkomen, verstrakte de greep van het heersende regiem op het volk dat zich daartegen verweerde.

3.2 Equatoriaal-Guinea

Het vroeger Spaanse Equatoriaal-Guinea had inmiddels 400.000 burgers, waarvan 125.000 op het eiland Bioko.³⁸ De cacique Macias Nguema werd er in oktober 1968 staatshoofd. De meeste burgers, Bantoes van verschillende volken, hadden geen besef dat zij in een nieuwe staat woonden. Het oorspronkelijke Bubivolk van de eilanden was eind 19^e eeuw al onderworpen door uit Nigeria en Calabar afgezakte Igbo's en Efiks. Op het vasteland trokken de Fang- en Dowe-volken binnen. De meeste bewoners van de eilanden waren christenen; die van het vasteland voor-

³⁸ Ter vergelijking: de totale landoppervlakte van Equatoriaal-Guinea is met 28.000 km² iets meer dan de helft van Nederland, waar 17 miljoen mensen wonen.

al traditioneel Afrikaans. Bij de onafhankelijkheid 70 jaar later verlieten de meeste Europeanen het land. Vanwege de verscheidenheid bleef het Spaans er wel de voertaal. De verhouding tussen de eilanden en het vasteland stond allang vast en dat zou zo blijven. Op Bioko, het voormalige Fernando do Po, bestuurscentrum en voedselproducent, woonde de elite die vanuit een feodale relatie beschikte over de goedkope werkkrachten van hun wingewest op het vasteland waar ‘primitieve Afrikanen’ woonden die niet echt meetelden.

Nguema vormde een coalitieregering met groepen die al in de koloniale tijd een rol hadden: de Monaligue van Atanasio Ndonga en de Bubi Union van Edmundo Bossio. Maar na een jaar had hij daar genoeg van. Na een voorgewende coup poging begon hij een terreurcampagne waarin duizenden politieke gevangenen en oppositieleiden werden vermoord en honderden burgers spoorloos verdwenen. Volgens Amnesty International verdween 2/3 van de parlementsleden op mysterieuze wijze. De helft van de Equatoriërs ontvluchtte het land. Nguema verbood politieke partijen en richtte zijn eigen nationale vakbond PUNT op, de Enige Traditionele Arbeiders Organisatie. Hij benoemde zichzelf tot president voor het leven en grootmeester van cultuur, volksopvoeding en wetenschap. Zijn terreur werd mede uitgevoerd door de beweging De Jeugd op Mars met Macias Nguema. Die breidde de reeks ongewenste en te doden burgers uit met rebelse katholieke priesters en protestantse dominees. Tijdens de jaren van niets ontzeggende dictatuur kreeg Nguema steun van Rusland en Oost-Duitsland die daar voet aan grond wilden, en van Franco's Spanje dat er nog grote economische belangen had.

Na tien jaar terreur verdreef een staatsgreep de dictator Macias Nguema. Zijn neef, de luitenant-kolonel Teodoro Obiang (Nguema Mba Nzago), arresteerde Nguema in augustus 1979 en executeerde hem ‘vanwege zijn misdaden tegen het volk’. Ook onder Obiang bleven corruptie, vervolging, willekeurige arrestaties en verdwijningen bestaan, maar minder intensief. In 1982 werden verkiezingen voor het parlement gehouden met door de regerende partij aangewezen kandidaten. Pogingen van de oppositie in ballingschap om met Obiang te overleggen, strandden. Marokko zond troepen om de stabiliteit van zijn regiem te verzekeren. Een mislukte coup poging midden 1986 leidde tot veel arrestaties, waaronder die van plaatsvervangend premier Fructuoso Mba Onana. Twee officieren die tegen de regering zouden samenspannen, werden gedood. Oppositieleider José Louis Jones kwam terug en kreeg 17 jaar gevangenisstraf die jaren later in amnestie werd omgezet. Verkiezingen van 1988 waren zonder tegenkandidaten en Teodoro Obiang bleef president. In 1989 waren er verkiezingen met zijn PDEG, de Democratische partij van Equatoriaal-Guinea als enige toegestane partij. Die won hij dan ook en Obiang controleerde zo gelegitimeerd de regering en het parlement. De repressie ging onverminderd door. Er waren nog duizenden politieke gevangenen. De eerste twintig onafhankelijke jaren brachten, mede dankzij de buitenlandse vrienden van het regiem, het volk van Equatoriaal-Guinea dus weinig goeds.

3.3 Sao Tomé en Príncipe

Bij de onafhankelijkheid van de eilanden in 1975 vertrokken drieduizend Portugezen. Zij claimden nog wel dat de archipel een overzeese Portugese provincie was, maar dat werd door de VN afgewezen. Niets stond de onafhankelijkheid meer in de weg. Manuel Pinto da Costa werd president, met Miguel Trovada als premier. Samen werkten zij aan absolute centrale macht met radicaal-socialistische politiek en ambitieuze hervormingen. Minister van gezondheid Carlos da Graça, de leider van de behoudingsgezinde factie binnen de eenheidspartij MLSTP, vluchtte in 1977 naar Gabon. Daar bereidde hij een invasie met huurlingen voor die in 1978 zou plaatsvinden, maar zijn complot mislukte. De externe bedreiging zorgde wel voor meer eenheid binnen de uit de bevrijdingsstrijd voortgekomen partij. Die hield in augustus 1978 haar eerste congres dat koos voor een marxistische revolutionair-socialistische koers, samenwerking met andere voormalig Portugese koloniën, ongebondenheid, hervorming, en Afrikaanse eenheid zonder racisme en kolonialisme. Samenwerking met Rusland, China, Cuba en de DDR kwam van de grond. Massaorganisaties en een volksmilitie werden opgericht om de revolutie te verdedigen. Na enige tijd moest premier Trovada het veld ruimen wegens 'behoudingsgezinde tendenzen, aanzetten tot splijting, politieke onverantwoordelijkheid en samenzwering met de vijand'. Hij werd gevangen gezet, zonder proces weer vrijgelaten, en week ook uit naar Gabon.

In maart 1980 werden met goede opkomst correcte verkiezingen gehouden voor de volksraden van de 33 districten. De gedelegeerden vergaderden in de Nationale Volksassemblee die in 1980 en 1984 weer Manuel Pinto da Costa als president koos. De districtsraden kregen advies van 124 basiscomités voor controle door het volk. Maar eind 1981 braken er op het eiland Príncipe rellen uit van tegenstanders van het regiem. Zij wilden de bevolking tegen de lokale autoriteiten opzetten, met als argument tekorten aan voedsel en andere basisbehoeften. De regering ontkende het bestaan van die tekorten en arresteerde enkele 'onruststokers'. Partijen in de diaspora richtten in maart 1986 een Coalitie van de Democratische Oppositie op, met Carlos da Graça als woordvoerder. Zij wilden de regering onder druk zetten om democratische en open verkiezingen te houden. Een maand later kwam een schip met 76 leden van de Coalitie aan in Walvisbaai, toen nog een Zuid-Afrikaanse enclave binnen Namibië. Zij vroegen de Zuid-Afrikaanse regering om militaire steun om de regering van Sao Tomé en Príncipe te destabiliseren en omver te werpen. Da Graça was het met die actie oneens, verliet de Coalitie en betuigde zijn goede wil om constructief en democratisch met de regering samen te werken. Hij eiste wel dat Cubaanse en Angolese troepen de eilanden verlieten. Aan het einde van de Koude Oorlog, in 1989, vertrokken die inderdaad, zij het om andere redenen. Het vergemakkelijkte de verhoudingen wel.

3.4 Gabon

In Gabon werd Léon M'Ba begin 1961 beëdigd als president met onbeperkte volmachten. Meeten bij de in 1960 verkregen onafhankelijkheid waren de Gabonese intégrés volledig bereid om samen onder Franse voogdij door te gaan. Zij sloten een samenwerkingspact dat voor lange tijd

Franse militaire aanwezigheid garandeerde. De nieuwe eigenaren van Gabon wisten nog niet dat zij op rijke bodemschatten zaten: aardolie, ijzer, mangaan en uranium. Wel kenden zij de waarde van eeuwenoude boomstammen uit het oerwoud. In een paar jaar groeide de weerzin tegen M’Ba’s bewind. Progressieve officieren pleegden een coup en het volk ging massaal de straat op om hem en zijn kliek te verwensen. Zij riepen Jean-Hillaire Aubame van de UDSG, de Sociale en Democratische Unie van Gabon, uit tot hun president. Op verzoek van M’Ba grepen toen Franse militairen in. Die dropten parachutisten en knuppelden met veel geweld mensen neer.

Toen M’Ba’s macht was hersteld nam hij wraak op zijn tegenstanders. Sinds de koloniale tijd was de pers gekneveld en werd voor oppositiepartijen het leven zuur gemaakt. Het UDSG van Aubame verzette zich tegen internationale uitverkoop van waardevolle grondstoffen. Ook dat was een elitepartij waarin intellectuelen, ondernemers en traditionele leiders verenigd waren. Repressie en controle konden deze oppositie niet uitschakelen. Leden van de elites trouwden onderling en wisselden af en toe van partij. Zo circuleerde de macht binnen verwante groepen in een rondedans die voor de Gabonese burgers redelijk voorspelbaar was.

Frankrijk adviseerde M’Ba om het anders aan te pakken. Dus besloot hij om verkiezingen uit te schrijven. Zijn regeringspartij die voortaan PDG heette, de Democratische Partij van Gabon, kreeg alle ruimte, maar de oppositie werd nog steeds snoeihard vervolgd en onderdrukt. Die verenigde zich in twee platforms: de Verdediging van de Democratische Instellingen, (DID), die voortkwam uit de UDSG, en de in vakbondskringen ontstane DDD, de Verdediging van de Democratie, aangevoerd door Fidel Ottandault, de leider van de nationale vakbondsconfederatie van Gabon. Ondanks tegenwerking van de overheid voerden zij hun propaganda. Bij de verkiezingen van 1964 kreeg de regeringspartij 54% van de stemmen. Van de te verdelen 47 zetels, kreeg de DDD er maar 16. Het volk, de arbeiders en de studenten gingen weer de straat op om tegen M’Ba te betogen. Politie en paramilitaire eenheden schoten op de demonstranten. Ook drie jaar later, in 1967, won de PDG de verkiezingen, en de regering controleerde weer het hele parlement. De oppositie raakte verzwakt.

Niet veel later stierf president Léon M’Ba. Vice-president Albert-Bernard Bongo, na zijn Mekka-vaart Omar Bongo Ondimba geheten, werd beëdigd als zijn opvolger. Bongo kopieerde het gedrag van zijn tijdgenoot Idi Amin Dada, de dictator van Oeganda. Hij bleef hechte contacten onderhouden met West-Europa, vooral Frankrijk, maar maakte ook voorzichtig openingen naar het Oostblok. Hij werd Giscard d’Estaing’s intiemste vertrouweling en waakhond in de regio, en Gabon werd de springplank voor Franse militaire interventies in de regio. Ook huurlingen gebruikten die voor coups in buurlanden, zoals in Benin in 1977. Bongo kreeg een bataljon Franse parachutisten als lijfwacht die samen met een legioen Marokkaanse huurlingen overal snel kon worden ingezet. In die jaren waren er gewapende confrontaties over grenskwesties met Equatoriaal-Guinea.

De presidentsverkiezingen van 1979 won Bongo met 99,85% van de stemmen voor een termijn van zeven jaar. Vlak daarvoor had hij streng bezuinigd volgens de instructies van het IMF. On-

der druk van zijn Franse vrienden besloot hij om de grondwet aan te passen door oppositie binnen zijn opvatting van democratie toe te laten en de censuur op de media op te heffen. Hij nodigde zelfs zes leden van de oppositie uit om minister te worden in zijn regering. De oppositie zocht zelf naar nieuwe vormen om zich te organiseren. Dat werd Maurena, de Nationale Beweging voor Heroriëntatie, waarin liberalen, socialisten, katholieken, marxisten, progressieve intellectuelen, studenten en vakbondsactivisten elkaar vonden. In oktober 1982 beschuldigde het regiem Maurena van diefstal van 30 ton wapens bij overvallen op Franse militaire installaties en het stelen van goederen van Bongo en zijn familie. Dertig prominente leden van Maurena kregen elk 15 jaar gevangenisstraf. De Franse Socialistische Partij zette grote vraagtekens bij deze gang van zaken. Daarmee brachten zij partijgenoot Mitterand in verlegenheid, want die was beste maatjes met Bongo zonder van plan te zijn om dat te veranderen.

In mei 1989 werd Joseph Redjambe, de leider van de PGP, de Progressieve Partij van Gabon, vermoord in een hotel in Libreville. Maurena beschuldigde de regering, de vlam sloeg in de pan, en in het hele gebied van Port Gentil tot Libreville richtte zich een volksoproer tegen de regering en de Fransen. Er werden 5.500 Fransen geëvacueerd. De presidentiële garde kwam de orde herstellen en weer vielen er doden en gewonden. Toen na enige tijd de druk weer van de ketel was, organiseerden regering en parlement samen met burgerorganisaties en politieke partijen een Nationale Conferentie. Zij spraken nieuwe verkiezingen af voor het parlement en het presidentschap, en de oppositie mocht meedoen. Die verkiezingen werden vervroegd naar 1990. De president had genoeg tijd en middelen om zijn campagne goed voor te bereiden, maar de nog steeds verdeelde oppositie niet. Tegen het einde van de Koude Oorlog zochten regering en oppositie serieus naar een modus om samen verder te gaan.

3.5 De Centraal-Afrikaanse Republiek

Op 1 december 1960 werd de Centraal-Afrikaanse Republiek (CAR) onafhankelijk onder David Dacko. Hij was de aan Frankrijk getrouwe neef van de verongelukte Bartholomé Boganda. Dacko gebruikte zijn macht om progressieve mensen uit MESAN te stoten en zocht toenaadering tot Frankrijk en de VS vanwege hun interesse in de exploitatie van uranium en kobalt. Frankrijk was nog steeds het controlerende moederland. Na 1964 nam Dacko voor verbreding van de buitenlandse financiering contact op met enkele socialistische landen. Daarmee kwam samenwerking op economisch, technisch, wetenschappelijk en cultureel gebied tot stand. Dat verlichtte nog lang niet de zware last van de koloniale erfenis. Het land zakte weg in corruptie en economische problemen en David Dacko verloor het vertrouwen van zijn onderdanen. Bij de onafhankelijkheid had de reusachtig grote CAR 1,8 miljoen ongeschoolde, uitgebuite inwoners. De verspreid wonende bevolkingsgroepen voelden weinig onderlinge verbondenheid maar gebruikten wel met en onder elkaar het Sango als handelstaal. Hun oriëntatie was vooral traditioneel. De eerste jaren van onafhankelijkheid werden beheerst door etnische spanningen en regionaal separatisme.

Bovenop de traditionele sociale laag was er de laag van door Fransen getrainde baasjes die de nieuwe nationale elite werden. Dat waren bureaucraten, kleine handelaren, bemiddelaars, geldleners en leden van de tribale elite, kinderen van de belangrijkste geachte tribale hoofden die belang hadden bij handhaving van hun in koloniale tijd verworven rendabele posities. Zij vormden ook de kleine minderheid van moslims en christenen. De laatste tien jaren voor de onafhankelijkheid waren zij infiltranten en baasjes in vakbonden, politieke partijen en boerenorganisaties. Zij toonden onverholen minachting voor de ongeletterde, traditionele, animistische massa waaraan zij dankzij de Fransen waren ontgroeid. Deze vervreemde, matig opgeleide, verwesterde, door Fransen verpeste en corrupte elite liet zich aan de bevolking weinig gelegen liggen. Het was ook hier een gesloten groep elitaire, onderling trouwende families. Zij werden net als de Fransen bestuurders en uitbuiters van hun onderdanen en zagen het land en het volk als hun rechtmatig eigendom.

Deze grote Centraal-Afrikaanse Republiek was al vroeg een ideale vlucht- en schuilplaats voor milities, misdadigers en boevenbendes uit Afrika en elders. Want de staatsmacht reikte nauwelijks buiten de hoofdstad, gezag over het land ontbrak, hele landstreken waren leeg en de grenzen waren open. De leiders bleven ononderbroken de gunst van Frankrijk genieten en de oppositie was monddood. Dat moest zo blijven. Afgesproken werd dat de regering Frankrijk altijd zou raadplegen wat betreft buitenlands beleid, defensie, economie, financiën, winning van en handel in delfstoffen, organisatie van het transportsysteem en het hoger onderwijs. Dat was wel heel veel voor een onafhankelijk land.

Binnen drie maanden na de onafhankelijkheid spatte de eenheidsbeweging MESAN uiteen. Radicale leden begonnen onder leiding van Abel Goumba met MEDAC, de Democratische Evolutie Beweging van Centraal Afrika. Zij wilden democratisering van het politieke systeem en minder greep van buitenlanders op de nationale economie. President Dacko beschuldigde hen van separatisme en bedreiging van de nationale eenheid. Etnische argumenten werden graag en gauw aangesleept. De rechter zette MEDAC-leiders gevangen. De president kreeg van het parlement een nieuwe grondwet met meer volmachten waarmee hij de druk op de oppositie verder opvoerde. Zijn nieuwe MSD-partij werd tot nationale eenheidspartij uitgeroepen; alle andere partijen werden verboden.

Daarna namen regering en partij maatregelen om de vakbeweging te controleren. Sommige bonden waren gelieerd aan grote Franse vakbonden, en er waren wat onafhankelijke kleinere. Die waren het onderling oneens, hadden zo'n 50.000 leden, maar ijverden toch actief voor vakbondsrechten en materiële belangen van hun leden. Op 1 mei 1964 besloot het Congres van de regerende MSD tot opheffing van alle vakbonden en ze te vervangen door één nationaal vakbondscentrum, de Algemene Werknemers Unie van de CAR, met een afdeling voor overheids-personeel en een voor de particuliere sector, onder controle van de partij. Maar de regering faalde in het nemen van effectieve maatregelen voor versterking van de economie en opheffing van de grote armoede. Ook de aanpak van de enorme verspilling en corruptie leidde tot niets. Op deze punten was de regering Dacko onwillig, en iedereen had zijn vinger in de honingpot. De jaren 1964/66 werden gekenmerkt door groeiende onvrede.

Op 1 januari 1966 greep kolonel Jean-Bédel Bokassa, een andere neef van Dacko, de macht. Deze veteraan uit de Franse koloniale oorlogen met 22 dienstjaren in het Franse leger werd de nieuwe president namens het leger. Zijn medecoupplegers werden ministers. Zonder dat van elkaar te weten werkten zowel Frankrijk als de CIA aan die coup mee. Dacko, die in 1960 zijn draai naar Rusland maakte, kreeg geen internationale steun, maar wel asiel in Frankrijk. Bokassa keurde het economisch beleid van zijn voorganger af, maar ging er bij gebrek aan een alternatief wel mee door, vooral wat betreft de opbouw en versterking van staats- en semi-staatsinstellingen. Zijn junta maakte wetten tegen verspillen en corruptie. Voor particuliere ondernemers was er belastingverlaging. De militaire dictatuur en de rol van het leger werden versterkt en officieren kregen de belangrijkste posten in de maatschappij. Heel snel werd het leger dubbel zo groot en veel beter betaald. Frankrijk was blij met dit nieuwe regiem. Maar het volk morde, demonstreerde en eiste een burgerregering. De militairen pakte demonstranten stevig aan; velen verdwenen zonder proces in gevangenis. In de jaren daarna werden diverse complotten tegen de militaire dictatuur ontmaskerd. Bokassa zette de samenwerking met Frankrijk, de VS en het Oostblok op dezelfde voet voort. Maar met China, dat in de CAR een ondergronds verzetsleger zou trainen, verbrak hij de relatie.

Onder Bokassa maakte de CAR zich sterk voor inter-Afrikaanse samenwerking. Hij ging meer op de VS leunen en nam wat afstand van Frankrijk. In 1972 benoemde hij zichzelf tot president voor het leven. Niet veel later bevorderde hij zich ook tot veldmaarschalk, en uiteindelijk liet hij zich in 1977, geïnspireerd door de grootsheid van Napoleon Bonaparte, kronen tot Keizer Bokassa I van het Keizerrijk Centraal Afrika. Frankrijk, Israël en Zuid-Afrika betaalden de 28 miljoen dollar kostende ceremonie. Een jaar later schonk Bokassa 30.000 km² diamantrijke grond aan zijn grote vriend, de Israëlische ex-generaal en beruchte wapenhandelaar Samuel Gonem. Hij trok de banden aan met het racistische bewind van Zuid-Afrika en het Zaïre van geestverwant Mobutu. In 1978 hielpen zijn troepen die vriend bij het neerslaan van een opstand in Shaba (Katanga).

In 1979 demonstreerden scholieren en studenten tegen het keizerlijke bewind. Mobutu stuurde op zijn beurt soldaten om Bokassa te helpen. De keizer liet honderden kinderen arresteren en onder zijn persoonlijk toezicht martelen en doden. Zijn regiem werd grimmiger. In mei 1979 werd hij door Amnesty International beschuldigd van kannibalisme. Hij zou vlees van vermoorde tegenstanders, waaronder kinderen, gegeten hebben. Bokassa betoogde dat hij niets als gelovig Christen nooit zou doen, en kinderen kon hij helemaal geen kwaad doen. Maar jaren later, tijdens zijn proces in 1987, verklaarde zijn toenmalige kok dat de keizer wel degelijk mensenvlees at, moordde, en bezittingen van de staat ontvreemde. De wereld reageerde woedend. Na 14 jaren hechte samenwerking liet Frankrijk hem vallen. Bokassa werd balling in Libië en Frankrijk haastte zich om toch maar weer David Dacko naar Bangui te halen om de macht over te nemen. Duizend meegevlogen Franse soldaten beschermden hem. Als beloning mocht Frankrijk 10 jaar beschikken over de luchtmachtbasis Bouar van waaruit Tsjaad, Gabon, Kameroen en de Congo's bestreken konden worden. Onder Dacko gingen de onderdrukking en de schaamteloze corruptie gewoon door. De oppositie werd weer hard vervolgd, opgesloten of

naar het buitenland verjaagd. De koers was weer op Frankrijk gericht. Dacko brak met Rusland en Libië en zette hun adviseurs en deskundigen uit.

Aan de top ging de strijd om de macht door, met complotten en pogingen tot staatsgreep totdat generaal André Kolingba en enkele militairen in september 1981 Dacko opzij zetten. Die vertrok weer naar zijn landgoed in Frankrijk en de generaal werd president. Hij stelde de Fransen gerust door ze veel zakelijke belangen terug te geven. Maar Amerikanen kregen de meeste concessies in de nieuwe uraniummijnen in het noorden. Kolingba vroeg Frankrijk wel om een jaar lang de lonen van 24.000 ambtenaren te betalen, wat aanvankelijk werd geweigerd. Kolingba's staf en die van Mitterrand maakten veel ruzie, waarna de CAR meer naar de VS en Israël ging lonken. In die sfeer mislukte in 1982 een staatsgreep door Ange-Félix Patassé, een ex-minister van Bokassa. Kolingba ging naar Parijs en kreeg alsnog garanties voor de salarissen. Hij beloofde vaak terugkeer naar de constitutionele orde, maar maakte dat niet waar. De oppositie bleef hij onderdrukken. Overigens was in de CAR nog een flinke Franse legermacht aanwezig die zich pas in 1999 terugtrok.

De afgezette keizer Bokassa kwam in 1986 terug uit ballingschap, ondanks het op zijn hoofd rustende doodvonnis. Hij kreeg een nieuw proces met dezelfde uitkomst. In 1988 werd die omgezet in levenslang, maar vijf jaar later kreeg hij amnestie. Bij de presidentsverkiezingen van 1986 werd de hele oppositie uitgesloten. André Kolingba werd unaniem herkozen door de enige toegestane partij, de PCRD of Centraal-Afrikaanse Partij voor Democratisch Herstel. Hij legde het éénpartijstelsel meteen grondwettelijk vast. Bij de parlementsverkiezingen van april 1987 wonnen PCRD-kandidaten dus alle zetels. Om donoren ter wille te zijn gingen de gemeenteraadsverkiezingen van mei 1988 voor meer partijen open. Daarna werd voor het eerst het kiesrecht ook algemeen. De regering hoopte daarmee op betere handelsbetrekkingen met rijke landen. Deze democratische opening gebruikte de regering ook om bij de bevolking meer interesse voor voedselzelfvoorziening te kweken. Het doodarme land kon zich de import van duur voedsel niet veroorloven. Maar effectieve maatregelen om tot meer eigen voedselproductie te komen, kwamen er niet. Het volk vroeg af of het wel geregeerd werd.

3.6 Congo-Brazzaville

Het land werd in 1960 vrij en onafhankelijk. Maar het was wel doodarm, grotendeels uitgeroofd en leeggeroofd. Deze nieuwe République du Congo had plantages en exporteerde hout, goud, koper, zink, lood en diamanten. Alle betreffende bedrijven waren Frans. Een nationale bourgeoisie was pas recent ontstaan. Die mensen werkten in de secundaire koloniale sector van afgeleide handel, in kleine bedrijven en in lagere bestuursorganen. Er waren wat onderwijzers, priesters, monteurs en verplegers, maar geen academici. President Foulbert Youlou leidde een militaire dictatuur waarin politie en leger hem gehoorzaamden en op zijn gezag het volk kort hielden. De koloniale orde werd onverkort gehandhaafd. Oppositie, vakbonden en progressieve denkers werden vervolgd. Chantage, verklikken, provocatie, intimidatie en het tegen elkaar opzetten van bevolkingsgroepen waren de gehanteerde methoden. Daar kwamen bloedige bot-

singen van, met honderden doden, zoals die in Brazzaville in juni 1959. Sinds de onafhankelijkheid werd vrij veel gestaakt en gedemonstreerd maar altijd traden de autoriteiten hard op. Massabetogingen werden ook wreed onderdrukt in Pointe Noire, Dolisie, Fort-Rousset en in kleinere plaatsen. Duizenden gewone Congolezen en leiders van vakbonden en oppositie zoals Aimé Matsika en Julienne Boukambou werden gevangen, gemarteld, vermoord of verdwenen spoorloos.³⁹ Het parlement schafte de vrijheden en rechten van vakbonden, media en oppositie volledig af en gaf de president onbeperkte persoonlijke macht.

De ondergrondse oppositie groeide en radicaliseerde sterk. In juli 1962 richtten leiders van drie vakbondsfederaties het Comité voor Herstel van Democratische Rechten op. Een jaar later overhandigden zij aan Youlou een lijst met eisen, waaronder het directe ontslag van enkele ministers, opheffing van het schandalig onrepresentatieve parlement, en nieuwe verkiezingen. Ook eisten zij een aanpak van de ziekelijke corruptie in het land. Een landelijke staking ondersteunde de eisen, leiders werden gearresteerd, en een demonstratieverbod ingesteld. De staking werd doorgezet en legde heel Brazzaville lam. Er trokken 7.000 stakers naar het presidentiële paleis op, waar de politie op hen schoot. Zij gingen door, bereikten de gevangenis en bevrijdden 400 politieke gevangenen. In die roerige augustusdagen ontstond een nieuwe militante organisatie, de MNDR of Nationale Beweging voor Verdediging van de Revolutie. Tussen de MNDR en het meer behoudzuchtige kamp spande het. De katholieke kerk maakte zich sterk om Congo binnen het koloniale regiem te houden en zette priesters, nonnen, seminaristen en padvindsters in met de slogan: 'Youlou is beter dan socialisme.' Maar toch werd zijn regering afgezet en een Voorlopige Revolutionaire Democratische Regering kwam aan de macht.

Alphonse Massamba Débat van de UDDIA-partij werd het nieuwe revolutionaire staatshoofd. Onder hem kregen leiders van vakbonden en oppositiepartijen de meeste posten. In oktober 1963 werd gekozen voor een nieuw parlement. De MNDR presenteerde zich als politieke partij en won royaal. Hun Congres van juli 1964 consolideerde deze overwinning van progressieve krachten. De rechtse oppositie zocht internationale steun voor een tegenrevolutie. Dat verlokte de MNDR-regering tot een verbod van 'alle organisaties die vijandig tegenover het volk staan'. Dwarsliggende leiders van de Afrikaanse Confederatie van Religieuze Werkers zoals de ministers Okyemba-Morlende en Paul Kaya werden ontslagen. De regering begon van de MNDR een massa- en eenheidspartij te maken en ging serieus werken aan de opbouw van een socialistisch Congo. Regering en leger moesten dicht bij het volk komen en buitenlandse militairen en adviseurs konden vertrekken. De beweging groeide met de dag.

Een nieuwe wet maakte het mogelijk om het leger om te vormen tot een Nationaal Volksleger onder gezag van de MNDR. Daarnaast handhaafde de beweging een eigen Revolutionair Civiel Verdedigingscorps van 3.500 gewapende jonge aanhangers. Dat was nuttig toen in juni 1966 het in opstand gekomen leger snel door het sterkere Verdedigingscorps werd ontwapend. Binnen

39 T. Obenga. *L'Histoire Sanglante du Congo Brazzaville (1959-1997): Diagnostique d'une Mentalité Politique Africaine*, 1998. Théophile Obenga (1936) is een eminente zoon van Congo en emeritus hoogleraar van de San Francisco Universiteit van Californië. Hij is een taalgeleerde en politiek analyticus in de stijl en school van Sheikh Antia Diop, en was betrokken bij enkele prestigieuze UNESCO-projecten.

enkele dagen was de rust hersteld. Deze actie toonde aan hoe groot de verdeeldheid was tussen de volken en etnische groepen van Congo. Want regering en oppositie waren steeds meer langs etnische lijnen georganiseerd. De Bantogroepen baKongo (met de clans Lari en M'Bochi), Baeke, Vilil en Sanga concurreerden om de politieke macht. De Pygmeevolken stonden er buiten. De groep die de leiders leverde, werd door de regering begunstigd en had toegang tot macht en rijkdom.

Maar in 1968 zette een revolutionaire militaire staatsgreep president Alphonse Massamba Débat af. Hij zou teveel uit geweest zijn op persoonlijke macht en zelfverrijking. Een Nationale Raad van de Revolutie onder de majoors Marien N'Gouabi en Alfred Raoul nam de macht over. Zij richtten PMLC op, de Marxistisch-Leninistische Partij van Congo, met als massaorganisaties de Unie van Revolutionaire Vrouwen en de Revolutionaire Vakbondsfederatie. Het revolutionaire regiem wilde 'de vorming van een nationale bureaucratische en corrupte bourgeoisie' verhinderen en 'de soevereiniteit van het volk' versterken. Een ambitieus onderwijs- en jeugdprogramma volgde. Tussen 1968 en 1974 vervingen burgers geleidelijk de militaire bestuurders van de provincies. In maart 1970 mislukte een poging tot staatsgreep van luitenant Pierre Sirocco Kikanga, waarbij 24 doden vielen. In februari 1972 mislukte een coup poging van legerleider Jacques-Joachim Yhombi-Opango die president wilde worden en ook achter de eerdere poging van Kikanga zat.

Aan hun pogingen lagen weer etnische verschillen ten grondslag. N'Gouabi noemde hen tribalistische agitators, waarmee hij de Lari-clan van de baKongo bedoelde. Die werd al sinds 1968 buiten de macht gehouden. Abbé Youlou was de laatste Lari-president geweest. De putschisten uitten hun afkeer van de rightwing tribalisten, waarmee zij hun concurrenten van de M'Bochi-clan bedoelden. Etnische wrijvingen en ambities werden verkocht als politieke tegenstellingen. In 1974 werd gekozen voor de regionale parlementen. In 1975 stelde Marien N'Gouabi een kritische zelfevaluatie voor om daarna de revolutie 'te verdiepen.' Er moest gewerkt worden aan partijstructuur, staatsapparaat en volksorganisaties.

In maart 1977 werd het Tweede Nationale Congres voorbereid dat de revolutionaire resultaten zou vaststellen. Maar aanhangers van de verdreven Massamba Débat vermoordden president N'Gouabi. Toch mislukte hun coup, de leiders werden opgepakt en Alphonse Massamba Débat werd tenslotte geëxecuteerd. Kolonel Jaques-Joachim Yhombi-Opango werd toen alsnog president. Die liet de teugels vieren en versoepelde het zuinige economische beleid van zijn voorganger. In februari 1979 werd hij alweer vervangen na beschuldiging van machtsmisbruik en corruptie. Denis Sassou-N'Guesso, voormalig partijvoorzitter en ex-minister van defensie, werd de vierde president van Congo.⁴⁰ Hij begon de partij te zuiveren en het staatsapparaat te ontdoen van de 'parasitaire en bureaucratische bourgeoisie', waarmee hij de Lari-clan bedoelde. Yhombi-Opango werd gevangen gezet, enkele ministers ontslagen en vervangen door jonge

40 President Denis Sassou N'Guesso figureerde op p. 457 van het merkwaardige en soms hilarische reisboek van de Oxfordse dierkundige Redmond O'Hanlon, *Congo Journey*, 1996. Zijn missie betrof gorilla's, pygmeeën, en vooral de zoektocht naar *Mokélé-mbembe*, een mythische dinosaurus, de Congolese evenknie van het monster van Log Ness, in de uitgestrekte noordelijke moerassen rond Lac Télé.

revolutionairen. In diplomatiek opzicht bleef de nieuwe president pragmatisch. Hij versterkte de banden met China, Rusland en Oost-Duitsland, maar handhaafde ook de ‘waardevolle relaties’ met Frankrijk en de VS. In juli 1984 werd hij voor 5 jaar herkozen. Zijn premier sinds 1975, kolonel Louis Sylvain Goma, werd vervangen door Ange Edouard Pounsi die bankdirecteur en lid van de revolutionaire raad was, en Yhombi-Opango werd vrijgelaten. De Koude Oorlog liep naar zijn einde.

3.7 De Democratische Republiek Congo: Congo-Kinshasa, Zaïre

In de nieuwe Democratische Republiek Congo (Congo-Kinshasa/Zaïre) werd de évolué⁴¹ Joseph Kasa-Vubu op 30 juni 1960 de eerste president, met de andere évolué, Patrice Lumumba, als premier. Er waren wel de geschoolde évolués, maar de Democratische Republiek Congo/Zaïre had geen enkele gekwalificeerde arts, advocaat, econoom, ingenieur of legerofficier van Afrikaanse afkomst.⁴²

Koning Boudewijn vloog met zijn ministers naar Leopoldville om de dipenda, de Onafhankelijkheid van de Democratische Republiek Congo, te vieren. Volgens de koning was de nieuwe vrijheid te danken aan de grootse goedheid van de Belgen. President Kasa-Vubu dankte God en de Belgen zonder te verwijzen naar het wrede koloniale verleden. Maar premier Lumumba hield als tegenwicht een lange toespraak zonder ergens doekjes omheen te winden:

‘Mannen en vrouwen van Congo. Strijders van de onafhankelijkheid die vandaag overwint. Ik groet u in naam van de Congolese regering. Aan u allen, vrienden, die zonder ophouden aan onze zijde hebt gestreden, vraag ik om van deze 30^e juni 1960 een beroemde datum te maken die u onuitwisbaar gegrift in uw harten zult bewaren, een datum waarvan u met fierheid de betekenis aan uw kinderen zult leren, opdat zij op hun beurt aan hun zonen en kleinzonen de roemrijke historie van onze strijd voor de vrijheid zouden doen kennen. Want van deze onafhankelijkheid van Congo, ook al wordt ze vandaag afgekondigd in goede verstandhouding met België, bevriend land waarmee we op voet van gelijkheid onderhandelen, toch kan geen enkele Congolese die naam waardig, vergeten dat ze werd bekomen door een strijd, een strijd van elke dag, een hevige en idealistische strijd, een strijd waarin wij onze krachten, onze bezittingen, ons lijden, ons bloed niet hebben ontzien. (...) Wat ons lot is geweest gedurende 80 jaar van koloniaal bewind, onze wonden zijn nog te vers en te pijnlijk opdat wij ze uit ons geheugen zouden kunnen wissen. Wij hebben afmattende arbeid gekend, tegen een loon dat niet toeliet om onze honger te stillen, ons goed te kleden of fatsoenlijk te huisvesten, onze kinderen op te voeden als kostbare wezens. Wij hebben de steken, de beledigingen, de spot, die wij elke morgen, middag en avond moesten ondergaan, gekend omdat wij zwarten waren. (...). Wij hebben het meegemaakt dat onze gronden geplunderd werden in naam van zagezegde wetsteksten die niets anders deden dan het recht van de sterkste erkennen. Wij hebben het meegemaakt dat de

41 Een évolué was iemand die geslaagd was voor het Belgische staatsexamen voor beschaafde Afrikanen. Patrice Lumumba was ooit de beroemdste évolué van de Congo.

42 *AFRICA* 2000, p. 15.

wet nooit dezelfde was als het over een blanke of over een zwarte ging, inschikkelijk voor de enen, wreed en onmenselijk voor de anderen. (...). De Republiek Congo is uitgeroepen, en ons land is nu in de handen van onze eigen kinderen. Samen, mijn broeders en zusters, gaan wij een nieuwe strijd beginnen, een edele strijd die ons zal leiden naar vrede, welvaart en grootheid. Wij zullen aan de wereld tonen waartoe de zwarte mens in staat is wanneer hij in vrijheid werkt, en wij zullen van Congo het centrum van heel Afrika maken.⁴³

Deze twee diametraal tegenover elkaar staande toespraken gaven de spanning weer die binnen de eerste regeringscoalitie van Congo heerste. Lumumba behoorde tot de intellectuele verwerterde, progressieve en democratische krachten die het kolonialisme hadden bevochten en die eenheid en solidariteit onder de volken van Afrika nastreefden. Hij was een idealist die een belofte inhield, maar nog niets had bewezen. De andere partij van Kasa-Vubu was van de feodale tribale elite met jarenlange ervaring van samenspel met koloniale belangen en katholieke missies. De vervreemde volkshoofden van deze groep waren bereid om hun persoonlijke en institutionele belangen en privileges elitair boven die van het volk te stellen. Zij wilden zelfs de nieuwe onafhankelijkheid weer inleveren in ruil voor gewin voor henzelf, hun familie en hun etnische groep. Het was de tegenstelling tussen de nationalistische centralisten van Lumumba en de regionale federalisten van Kasa-Vubu.

Belgische militairen bleven gewoon aanwezig. Luitenant-generaal Emile Janssens en chef veiligheid kolonel Frederik van der Walle commandeerden de achterblijvende Belgische eenheden. En Belgische koloniale ambtenaren stonden klaar om hun oude plaatsen 'onder Congolese leiding' weer in te nemen. Het jonge Congolese leger was verdeeld en onzeker. Veel soldaten kwamen uit de koloniale Force Publique. Sommige van hun onderdelen begonnen meteen te muiten. In de eerste dagen van juli kregen eenheden die loyaal waren aan Lumumba grote delen van het land onder controle. Op aandringen van Kasa-Vubu stelde Lumumba op 9 juli diens directe assistent en vroegere studievriend Joseph 'Sjef' Désiré Mobutu aan als stafchef van het leger met de rang van kolonel.

De mineraalrijke provincies Katanga en Kasai verzetten zich vanaf het begin tegen Lumumba's regering. Na de viering van de onafhankelijkheid activeerde de Katangese premier Moïse Tsjombé zijn separatistische beweging. Engeland hielp hem, want dat wilde Katanga graag bij Rhodesië en Zambia trekken. De onafhankelijkheid van Katanga werd uitgeroepen, waarna Albert Kalonji van het diamantrijke Zuid-Kasai hetzelfde deed. De Belgen vreesden dat Lumumba de mijnen zou nationaliseren; zij steunden daarom die opstanden en begonnen er gendarmes te trainen. België stuurde ook parachutisten om de afscheiding veilig te stellen. In de afgescheiden provincies Katanga en Kasai werden volgelingen van Lumumba als beesten opgejaagd en gedood. Daarom vroeg premier Lumumba de VN-Veiligheidsraad om hulp. Onder druk van de VS kwam inderdaad op 14 juli een VN-strijdmacht naar Congo om de regering te helpen orde op zaken te stellen. Maar die steunde het Belgische beleid en stelde zich op tegen Lumumba.

43 L.O. Lempert & L.N. Feonov, *A history of Africa*, 1968, p. 400, en door mij ingekort. Er zijn nog oude filmopnamen met de volledige speech. *Discours du premier ministre Patrice Lumumba prononcé le 30 juin 1960*, (Agence Congolaise de Presse).

De VS had daarin een direct aandeel, met CIA-directeur Allan Dulles⁴⁴ in de sturende hoofdrol. De Amerikaanse ambassadeur Clarence Timberdale, en Laurence 'Larry' Devlin, de CIA-coördinator in Congo, werden actief. Die zagen, evenals Eisenhower en Dulles, in Lumumba een gevaarlijke communist die zijn nationalistische linkse beleid niet mocht uitvoeren in het ertsrijke hart van Afrika: de mijnen moesten van het Vrije Westen blijven! In het hart van Afrika barstte hiermee de Koude Oorlog op zijn heftigst uit.

Vijftien jaren later, in 1976, kwam documentatie vrij over de rol van de CIA met het rapport: US Congress, the Senate Select Committee to Study Government Operations with Respect to Intelligence Activities, onder voorzitterschap van Frank Church. Daarna ook nog in Weisman, 1979. Toen pas werd veel duidelijk. Mad Mike Hoare, de eerste huurling die later wereldberoemd zou worden, werd het land in gebracht samen met Bob Denard, een nieuweling die ook berucht zou worden als huurling van reactionaire krachten in Afrika. In opdracht van de VS en België leidden zij een huurlingenlegertje om het opstandige rijke Katanga te helpen om zich te verdedigen tegen de wettelijke regering van Patrice Lumumba. De in het nauw gedreven Lumumba riep toen de hulp van Moskou in. Prompt vlogen Sovjetvliegtuigen en technici naar Congo, pikten kolonel Mobutu en zijn mannen op, en vlogen met ze naar Bakwanga bij de mijnstad Mbuji-Mayi in Kasai. Daar maakten zij met grof geweld de afscheiding van Kasai ongedaan en richtten daarbij een grote slachting aan onder het Luba-volk. De VN sprak van een poging tot genocide.

Zonder aarzeling gaf president Kasa-Vubu zijn premier Lumumba de schuld. Vervolgens pleegde hij zijn coup: op 5 september 1960 kondigde hij het ontslag van Lumumba aan. Maar het parlement steunde toch de democratisch gekozen premier Lumumba en ontsloeg juist de president. Beiden deden een beroep op kolonel Mobutu die aan elk van hen steun en gehoorzaamheid beloofde. Tien dagen later pleegde die zijn eigen staatsgreep. 'Het leger heeft besloten om het staatshoofd, de regering en de wetgevende Kamers voorlopig te neutraliseren', zei hij over de radio⁴⁵. De VS speelde het spel mee. Kasa-Vubu mocht aanblijven als president, Lumumba moest worden gearresteerd. Maar VN-soldaten posteerden bij diens woning en verhinderden dat. Wel kreeg hij huisarrest. De VS en België waren zeer ontevreden en besloten dat Lumumba moest sterven.⁴⁶

44 *CIA-director Allan Dulles warned of a communist takeover of the Congo with disastrous consequences... for the interests of the free world.* 'He supported his position with the creation of a fund of \$ 100.000 to replace Lumumba with a 'pro-Western' group. True to its position, the Eisenhower administration supported the Belgian military intervention on behalf of Katanga... In short, the United States not only carried out violent intervention throughout the world, but conspired with other nations to facilitate the aggression.' Richard Lichtman, Whining, Wimpering Leftists Confront the Impeccable Logic of American World Domination: A Talking Points Memo from Herman Neutics and Associates, *Counterpunch, America's Best Political Newsletter*, 2003.

45 Dirk Vlasblom. Mobutu, de maarschalk die de Koude Oorlog overleefde: Lef en Listen van een Luipaard. *NRC Webpagina's*, 16 mei 1997.

46 M.G. Kalb, *The Congo Cables: The Cold War in Africa from Eisenhower to Kennedy*, 1982, documenteerde en reconstrueerde deze episode nauwkeurig. Het boek van L. De Witte, *De Moord op Lumumba*, 1999, en de daarop gebaseerde documentaire film, zijn wetenschappelijk verantwoord. R. Bennett, *Hart van Congo: Liefde ten tijde van Oorlog*, 1998, maakte er een boeiende roman van, en ook B. Kingsolver, *The Poisonwood Bible*, 1998, nam het thema goed mee in haar roman.

Op 27 november 1960 ontsnapte Lumumba aan zijn huisarrest. Hij probeerde over land de moeilijke reis te maken naar Stanleyville, het huidige Kisangani, 1.225 km naar het oosten. Antoine Gizenga, de vice-president en leider van PSA, de Afrikaanse Solidariteitspartij vertegenwoordigde in Oost-Congo de nog steeds wettelijke regering van Lumumba. Voor de klopjacht op Lumumba kregen Mobutu's mannen van de Amerikaanse ambassadeur een legerhelikopter. Toen hij een rivier overstak, pakten zij hem op en voerden hem geboeid en mishandeld terug naar Leopoldville. Op 17 januari 1961 werd hij met medewerking van de VN, de Belgen, de Amerikanen en de regering van Kasa-Vubu, op een Belgisch Sabena-toestel gezet naar Elisabethstad, de hoofdstad van Katanga, het latere Lubumbashi. Zij leverden hem uit aan de mannen van Moïse Tsjombé, daar vertegenwoordigd door Lumumba's gezworen vijand Godefroid Munongo, leider van de Katangese afscheidingsbeweging CONAKAT. Munongo liet door de Belgische politiecommissaris Verschuere, die namens generaal Janssens de Katangese gendarmes trainde, een executiepeloton samenstellen. Lumumba en zijn lotgenoten Joseph Okito (parlementsvoorzitter) en Maurice Mpolo (minister van informatie) werden in het donker in de achterbak van een eentonner 16 km buiten de stad gebracht, geblinddoekt, geboeid tegen een boom gezet, en doodgeschoten. De lijken werden in stukken gezaagd en in zoutzuur opgelost.

Ludo de Witte vond in archieven het bewijs dat graaf Harald d'Aspremont, de Belgische minister van Afrikaanse Zaken, de opdracht gaf om Lumumba 'definitief te elimineren' en hem daartoe naar Katanga over te brengen. Veel mensen reageerden geschokt en verontwaardigd, anderen meenden dat recht was gedaan en dat het keurig via de VN ging, wat niet waar was, want de VN werd in dit stadium genegeerd, en dat Afrika van een gevaarlijk sujet was verlost. Maar het grootste deel van de wereld was gewoon niet geïnteresseerd. Een mediabeeld werd geschapen van Afrikanen die elkaar uitmoordden alsof dat de gewoonste zaak van de wereld was, terwijl de VN en beschaafde westerse landen er orde op zaken probeerden te stellen. Er viel niets aan te veranderen. Een geliefde, veelbelovende, onhandige, weinig realistische, niet altijd slim optredende, maar democratisch gekozen Afrikaanse leider werd opgeofferd aan de combinatie van neokoloniale belangen, op etniciteit gebaseerde machtswellust en de globale geopolitiek van de Koude Oorlog.

In 1962/63 maakte de centrale regering van Kasa-Vubu een einde aan de afscheidingsbewegingen van Katanga en Kasai. In Stanleyville/Kisangani bleef de regering-in-ballingschap van Antoine Gizenga met steun van de bevolking de wettelijkheid van haar bestaan claimen. De regering van putschisten in Léopoldville noemde hen separatisten. Gizenga maakte plaats voor de gematigde Cyrille Adoula die in 1958 samen met Lumumba de MNC, de Nationalistische Beweging van Congo had opgericht. Adoula ging praten met de hoofdstad en werkte met succes aan herstel van de nationale eenheid. Met steun van het parlement werd hij premier van de centrale regering, met Gizenga als zijn plaatsvervanger, net als onder Lumumba. Maar begin 1962 liet Cyrille Adoula zijn plaatsvervanger Gizenga in de boeien slaan en opsluiten op het strafeiland Banana, waar hij tot juli 1964 bleef. In oktober 1963 werden alle politieke partijen verboden. De repressie nam hand over hand toe en niemand had nog vertrouwen in de politiek. Er werd een echte politiestaat opgebouwd die een nieuwe roep om vrijheid en solidariteit deed ontstaan.

Dissidente intellectuelen en politici richtten toen de CLN op, de Raad voor de Nationale Bevrijding die een gewapende guerrillastrijd tegen de regering begon. In korte tijd bevrijdden hun Simba-eenheden grote gebieden en enkele steden in het binnenland, vooral in het oosten.⁴⁷ Daar richtte de CLN democratische organen op voor zelfbestuur, gezondheidszorg en onderwijs. Zij stimuleerden economische bedrijvigheid en begonnen met Radio Stanleyville. De VN liet zich, net als in de Hoorn van Afrika, misbruiken om postkoloniale belangen in de Koude Oorlog te helpen consolideren, zoals Rusland niet had gearzeld om in te grijpen toen Lumumba dat vroeg. Oost en West vonden Congo belangrijk. Buitenlandse huurlingen, parachutisten en paratroepers vochten in opdracht van die partijen tegen 'rebellens'. In 1963 financierde de VS de training en versterking van politie en leger in Congo. Volgens de Amerikaanse president Lyndon B. Johnson was Westerse controle over Congo van wereldbelang. Mobutu en Kasa-Vubu kregen alle steun die zij wensten. De VS stuurde vliegtuigen, helikopters, pantserwagens, kanonnen, terreinwagens, machinegeweren en handvuurwapens. Uit België, Israël en Italië kwamen militaire instructeurs en paramilitaire eenheden opzetten. Ook die landen leverden wapens.

Eind 1964 vielen samenwerkende Belgische en Amerikaanse troepen het regeringscentrum Stanleyville van de 'rebellens' aan. Dat bleef achter als een vernielde, verlaten spookstad. De Amerikaanse journalist Richard Petratis versloeg dit dramatische stuk Koude Oorlog in het donkere hart van Afrika onder de titel: *De Opstand van de Simba's en Operatie Rode Draak*. Een van de opstanden werd geleid door Christophe Gbenye, Pierre Mulele en Nicolas Olenga van de Simba's, die met steun van Russen en Cubanen⁴⁸ een groot deel van noordoost Congo bezetten, waaronder Stanleyville, een stad met 300.000 inwoners waar veel blanken woonden. De Simba's gijzelden er 1.650 blanken. Moïse Tsjombé kwam terug naar Congo, samen met grote aantallen blanke huurlingen die voor de regering van Kasa-Vubu vochten. In juli 1964 huurden zij Mike Hoare en Bob Denard weer in om met een nieuw legertje van huurlingen tegen de Simba's te vechten. Zij brachten ook 300 Zuidafrikanen mee.⁴⁹ Het legertje van Tsjombé en de huurlingen laadden hun spullen op een oude stoomboot, vertrokken met volle vaart uit Fort Empain (het latere Kindu), staken de Lualaba-rivier over en begonnen met 35 legertrucks, vijf Zweedse en vier Britse pantserwagens een opmars van 350 km door het door karrensporen omwoelde regenwoud naar Stanleyville. Onder die dreiging verhoogde de wanhopige Gbenye zijn prijs.

Vanaf september keerden de kansen in de oorlog tegen de opstandelingen.⁵⁰ Zij gijzelden Dr. Paul Carlson, een Amerikaanse zendeling die een spion en een majoor van het leger zou zijn.

47 Een Simba is in het kiSwahili, de taal van Oost-Congo, een Leeuw. Het centrum en het westen spreken Lingala als de algemene voertaal tussen de volken. En de baCongo houden het op kiCongo als hun eigen eenheidstaal.

48 In die jaren waren Rusland en China begonnen met hun onenigheid en scheiding. Dit werkte door in hun wedijverige bemoeienissen met Afrika.

49 Mike Hoare heeft in zijn boeken: *Congo Mercenary*, 1967, en *Congo Warriors*, 1991, zijn visie op deze inzetten gedetailleerd weergegeven.

50 De journalist Richard Petratis deed verslag van dit dramatische stuk Koude Oorlog in het hart van Afrika onder de titel *De Opstand van de Simba's en de Operatie Rode Draak*.

Hij was van de Amerikaanse Evangelische Kerk van het Verbond van de Ark, en diende in de Tweede Wereldoorlog in het leger. Hij was vrijwillig in rebellengebied gebleven om gewonden te verzorgen en mensen te bekeren. Hij, 60 Amerikanen en 80 Belgen zouden worden vrijgelaten als de VS en België hun hulp aan Tsjombé stopten. Radio Stanleyville liet weten dat de executie van Dr. Carlson was uitgesteld om de onderhandelingen niet te bemoeilijken. Dat was hen kennelijk door Chinese adviseurs ingefluisterd. Terwijl de VS ‘akkoord gingen’ met gesprekken, werd groot alarm geslagen en maakten verschillende eenheden zich klaar voor de overval. Afrikaanse en Arabische regeringen voerden de druk op om de gijzelaars vrij te laten. Oe Thant, de Secretaris Generaal van de VN, bepleitte tevergeefs een missie van barmhartigheid naar Stanleyville. Op aandringen van de Belgen bood Tsjombé halfhartig amnestie aan. Een bataljon ervaren Belgische paratroepers vloog met een Amerikaanse C-130 van Diest in België naar het Britse Atlantische-Oceaan-eiland Ascension en vandaar in zes uur naar Stanleyville, om zo nodig in te grijpen. Zij werden op 25 november bij de stad gedropt. Dat zette Moskou in beweging en korte tijd later verkondigde rebellenleider Gbenye dat de 860 gijzelaars waren overgedragen aan drie verwante groepen.

Operatie Rode Draak eindigde op 27 november 1964. Hij werd gevierd als een uiterst succesvolle militaire operatie in vreedstijd waarbij zo’n 800 blanken werden gered.⁵¹ Duizenden Afrikanen kwamen om in de ongelijke strijd tussen magisch bevlogen rebellen met speren, machetes en enkele slechte geweren, onder invloed van drugs en alcohol, tegen vliegende moordmachines met 50 mm boordkanonnen, 70 mm raketten, precisie-richtapparaat, machinegeweren, en modern bewapende, strak georganiseerde grondtroepen met groot technologisch en strategisch overwicht. De strijd duurde enkele maanden en er vielen nog veel meer doden.⁵²

In 1964/65 leidde Ernesto Che Guevara de knullige operaties van Cuba in de Kivu- en Maniema-provincies in Oost-Congo. In november 1965 trok hij zich teleurgesteld terug om naar Bolivia te gaan. Met Afrikanen kon je volgens hem geen revolutie maken, want Afrikaanse revolutionairen waren bijgelovig, misten elke politieke motivatie, konden niet plannen, dachten niet strategisch en waren vooral geïnteresseerd in vrouwen, geld, drugs en alcohol. Hij schreef zijn Congolese dagboeken die pas in 1999 werden uitgegeven. Hij gaf niet echt hoog op van zijn Congolese baas in die dagen, de toen 26-jarige Laurent Kabila. Volgens Che Guevara was Kabila wel een massaleider, maar geen revolutionair. Hij werd nooit aan het front gezien en was steeds in de weer met diplomaten en belangrijke mensen. Maar, schreef Che Guevara, hij is nog jong en kan veranderen.

Met veel buitenlandse hulp en militaire overmacht waren de rebellen verslagen en het oosten werd gepacificeerd. De interventies en het verlies veroorzaakten onenigheid tussen leiders van de CLN, en het gewapend verzet verzwakte. Aan de andere kant groeiden vooral opportunistische conservatieve politieke bewegingen. Tsjombé leidde CONACO, de Congolese Nationale

51 The Hostages, *The Times*, 27 November 1964. Interessante Koude-Oorlog-taal, en wat waren feiten, wat waren verdachtmakingen, en wat was er nu echt gebeurd? Er waren ook nog CIA-piloted B-26s ingezet in de operaties *Dragon Rouge* en *Dragon Noire for Hostage Rescue*.

52 Zie voor details R. Petratis, *From Simbas to Ninjas: Congo's Magic Warriors*, 2003.

Conventie waarin 49 kleinere partijen samenwerkten. Aanhangers van Kasa-Vubu organiseerden hun beweging FDC, of Congolees Democratisch Front. CONACO won de parlementsverkiezingen van april 1965, maar later kreeg de FDC overhand, en in september 1965 viel de regering Tsjombé alweer. In zijn regering werd vooral geruzied over het te voeren binnen- en buitenlands beleid. Nu was het weer Kasa-Vubu's beurt om president te zijn, maar deze keer hield hij het maar twee maanden vol.

Want zijn oude vriend chef-staf Joseph Désiré Mobutu pleegde op 25 november 1965 zijn tweede niet-bloedige staatsgreep. Hij werd toen president zonder premier, met het parlement als zijn persoonlijk adviesorgaan. Hij ontbond alle partijen, de vrouwenbeweging en de jeugdbeweging en legde zware beperkingen op aan de vakbonden. Hij herverdeelde het land in acht provincies met elk een door hemzelf aangestelde gouverneur die alleen aan hem verantwoordelijk was. Hij lanceerde zijn Leer van de Oorspronkelijke Afrikaanse Echtheid. Afrika, met Congo in de eerste plaats, moest zich volledig dekoloniseren en terugkeren naar de oorspronkelijke Afrikaanse authenticiteit. Congo werd daarom Zaïre. Hij verving koloniale namen van steden door Afrikaanse.⁵³ Sjef Mobutu, de Vader van de natie, de Opperste God en Leider, de Grote Roerganger, heette voortaan volledig: Mobutu Sese Seko Kuku Ngbendu Wa Za Banga, de Almachtige Krijger die vanwege zijn vasthoudendheid en onbuigbare sterke wil van overwinning naar overwinning snelt, vuur en vrees in zijn kielzog achterlatend.⁵⁴

De nieuwe Grondwet van 1966 legitimeerde deze veranderingen. Om zijn regering een basis in het volk te geven, richtte hij zijn eigen volkspartij op, de MNR of Nationale Beweging van de Revolutie, de eenheidsbeweging die alle partijen moest vervangen. Mijnheer en mevrouw werden verboden; men was nu burger of burgeres, zoals na de Franse revolutie van 1792. De oprichtingsverklaring stelde: 'De MNR is de weg ingeslagen van de onverzoenlijke strijd die ertoe moet leiden dat ons land niet langer een kolonie zal blijven van de internationale financiële oligarchie.'⁵⁵ Om zijn almacht te bestendigen, voerde Mobutu een bewind van willekeur en terreur. Hier volgen enkele voorbeelden.

Het eerste is het Pinkstercomplot. In mei 1966 liet Mobutu de burgers Kimba, Manani, Bamba en Mahamba aanhouden; zij waren voormalige hoge functionarissen in het ambtelijk apparaat van Kasa-Vubu die een gewapende opstand zouden voorbereiden, wat bewezen onwaar was. Wel was sprake van een opzetje en provocatie door hoge officieren. Zonder gerechtelijk vooronderzoek, precieze beschuldiging, requisitoir of verdediging veroordeelde een geïmproviseerd militair tribunaal hen binnen vijf minuten ter dood. Achtenveertig uur later werden zij opgehangen voor het oog van 200.000 opgetrommelde burgers. Zij vroegen om genade, maar Mobutu zei: 'Als een opperhoofd beslist, dan kan daar niets meer aan worden veranderd'.

⁵³ Leopoldville werd *Kinshasa*, Stanleyville werd *Kisangani*, Elisabethville werd *Lubumbashi*, Coquilhatstad werd *Mbandaka*, Jadotville werd *Likasi*, Port-Empain werd *Kindu*, Albertville werd *Kalemie*, Boudewijnstad werd *Moba*.

⁵⁴ J. Chomé. *Moboetoe, of de Opgang van een Sergeant-Boekhouder tot Opperste Leider*, 1978.

⁵⁵ L.O. Lempert & I.N. Feonov, *A history of Africa (1918-1967)*, p. 405.

Het tweede voorbeeld is de Moord op de Katangese Gendarmes. De huurlingen Mike Hoare en Jacques Schramme namen de training van de gendarmes over van de Belgen. In de zomer van 1967 muitten de gendarmes als reactie op het ter dood veroordelen en naar Algerije verbannen van hun leider Moïse Tsjombé op gezag van Mobutu. Mike Hoare hielp om die opstand neer te slaan en Mobutu ‘vergaf’ de muiters. Hij nodigde ze uit om zich te laten integreren in het nationale leger. Zo’n 50 gendarmes gaven daaraan gehoor. Na Mobutu aanmelding bij de kazernes werden zij vermoord.

De Wrede Verraderlijke Moord op Pierre Mulele in oktober 1968 is het derde voorbeeld.⁵⁶ Deze ex-minister van onderwijs onder Lumumba werd uit ballingschap teruggelokt met de belofte van vergeving en verzoening, maar na een vrolijk banket met kaviaar en champagne werd hij gruwelijk afgemaakt. Sjef Mobutu leefde zijn lang gekoesterde gevoelens van jaloezie en wraak op hem uit.

Tenslotte de Massamoord op Demonstrerende Studenten in Kinshasa, in juni 1969. Studenten van de Lovanium Universiteit, de Hogeschool voor Administratie, het Nationaal Pedagogisch Instituut en het Medisch Instituut trokken vreedzaam door de stad. Het leger schoot op de stoet. Volgens het Ministerie van Oriëntatie (Orwelliaans voor Inlichtingendienst)⁵⁷ vielen er zes doden en twaalf gewonden. Het Ministerie voor Nationale Opvoeding kwam op 23 doden. Een Belgische arts telde er 112. Volgens het publiek waren het er nog veel meer. Het leger begroef de lijken in een geheim massagraf. Familieleden mochten niets proberen uit te vinden. Overlevende studenten kregen straffen, werden geschorst en onder discipline gesteld van het politieke bureau van de MNR. In 1971, na het overlijden van mama Yemo, de moeder van Mobutu, wilden studenten een bijeenkomst houden ter nagedachtenis van de doden van 1969. Het leger overviel de campus en lijfden 2.887 van de 3.007 ingeschreven studenten voor twee jaar bij het leger in. De boodschap van de dictator: ik duld geen verzet, ik kom overal achter, er is maar één baas in dit land, en mijn wraak zal verschrikkelijk zijn.⁵⁸ Hij was intussen uitgegroeid tot Molupwe, keizer of god-koning, en Messias, de hemelse redder van de natie. Zijn gestorven moeder Mama Yemo vergeleek hij met de moeder-maagd Maria en zelf was hij eigenlijk ‘haar goddelijke zoon Jesus’. Zijn vader, de kok Albéric Gbemani uit Lisala, die stierf toen Sjef acht jaar was, speelde na het verwekken geen rol meer.

Het buitenland koos er nog steeds voor om niets te zien. In 1975 verklaarde Mobutu dat een door de VS gefinancierde en georganiseerde samenzwering tegen hem was ontmaskerd; dat was mogelijk een schijnbeweging van hem. In dat jaar zegevierden Agostinho Neto, het MPLA en de Cubanen in Angola. De opzet van de VS en bondgenoten had daar dus gefaald. Neto be-

56 Details over deze terreurzaken in J. Chomé, *Moboetoe, of de Opgang van een Sergeant-Boekhouder tot Opperste Leider*, pp. 104-118. De Maoïst Pierre Mulele was minister onder Lumumba. Hij was ook een van de leiders van het Simba-verzet. Zijn opleiding en training genoot hij in het Oostblok en in China. Na de val van Stanleyville/Kisangani vluchtte hij naar Brazzaville.

57 George Orwell was in zijn futurologische anti-utopie of dystopie *1984* (geschreven in 1948) de bedenker van dit soort ‘new-speak’.

58 De 4 juni moorden en het vervolg daarop staan uitvoerig beschreven in J. Chomé, *Moboetoe, of de Opgang van een Sergeant-Boekhouder tot Opperste Leider*, 1978, pp. 120-124.

gon met verzoenende gebaren en een vredesmissie richting Zaïre, waarbij het FNLA, het Nationale Front voor de Bevrijding van Angola, van Mobutu's zwager en CIA-agent Holden Roberto buiten spel kwam te staan. De periode van revanche van Jonas Savimbi samen met de VS en racistisch Zuid-Afrika in Angola was nog niet aangebroken.⁵⁹

De verkiezingen van 1977 in Zaïre stelden de buitenlandse vrienden tevreden. Kennelijk hadden zij geen oog voor de systematische schending van de rechten van studenten en intellectuelen, wisten zij niets van concentratiekampen voor tegenstanders van Mobutu, hoorden zij niets over de brute behandeling van terugkerende Zaïrezen na de amnestie van 1979. Stelselmatige moorden op leden van de Pinkstergemeente, terreur tegen de katholieke kerk en de verdrijving van kardinaal Joseph Malula ontgingen hen blijkbaar ook. Zaïre, Congo, dat was toch immers het 'ondoorzichtige donkere hart van Afrika waar het gewoon was dat de negers elkaar geweld aandeden'. De grondhouding van de internationale gemeenschap was: niets horen, niets weten, niets zien, en vooral niets zeggen, zolang de rijkdommen van Congo maar bleven binnenstromen.

Binnen Zaïre bleven politieke partijen ondergronds actief. De klassieke strijd tussen gematigden (petty bourgeois) en radicalen (echte revolutionairen) verzwakte de oppositie. Nu leken de radicalen terrein te winnen en invloed te krijgen. Onder hun druk en die van het buitenland ging de regering akkoord met verkiezingen eind 1977 en meer bevoegdheden voor het parlement. In de steden groeide ondergronds verzet en in het binnenland waren nog rebellen actief. Met de hulp van Franse en Belgische parachutisten, Marokkaanse en Egyptische troepen en Amerikaanse logistiek werd tijdens de Shaba-oorlog van 1978/79 nog een keer de opmars van het actief gebleven CLN gestopt. Shaba was de nieuwe naam voor Noord-Katanga, de thuisbasis van Laurent Kabila.

Na jaren van onzichtbaarheid na zijn fiasco met Che Guevara roerde hij zich weer als aankomend rebellenleider. In april 1981 vroeg de eerste minister van Mobutu, Jean Nguza Karl I Bond, asiel aan in België. Hij was van koninklijke bloede van het Lunda-volk in Katanga, en een volle neef van Moïse Tsjombé. Hij sprak zich uit tegen de willekeur, corruptie en machtsmisbruik van Mobutu en presenteerde zich als het enige redelijke alternatief. Hij had al een stormachtig verleden in de Congolese politiek, beurtelings in de regering en de oppositie. In 1977 was hij gearresteerd en ter dood veroordeeld wegens hoogverraad, maar in juli 1978 was hij alweer terug als premier. Dat was het verdeel-en-heers- en jojo-beleid van Mobutu. België wilde Karl I Bond wel steunen, maar de VS verhinderde dat, want Mobutu was nog steeds hun man.

In het binnenland liep de toestand steeds meer uit de hand. Het verwaarlozen van overheidsstructuren en de stelselmatige plundering van de bodemschatten leidden tot volledig afhaken van de bevolking die niet meer aan een natie wilde meebouwen en in lethargische anarchie verviel. Zaïre stond in die jaren nauwelijks op de internationale agenda en het volk leed in stilte.

⁵⁹ Holden Roberto vocht voor de belangen van het Congo-volk in Angola. Die strijd werd verloren. Het hele verhaal staat in Deel 8: *De Landen van de Zuidelijke Doorsteek*. In de kroniek van Angola ga ik er dieper op in. Hier volstaat de vermelding.

De vraag was of Mobutu dit politiek zou overleven. Aan de oppositie zou het niet liggen, want die ging weer eens ten onder aan interne ruzies, afsplitsingen en weglkoopgedrag. Regionalisme, frustratie, oude verwijten, ijdele personen, etnische voorkeuren, verschillen van inzicht in methoden en strategieën, alles speelde hier samen. Daarmee verloor de oppositie de toch al smalle band met het getormenteerde volk dat zichzelf maar moest zien te redden.

Diplomaten en ondernemers in de VS hadden nog steeds hun kaarten op Mobutu staan. Zijn nieuwe neiging tot nationalisatie veroorzaakte onrust, maar men bleef hem toch zien als garantie voor de continuïteit van de belangen van de VS in de regio. En ook omdat hij onderdak en steun gaf aan het Nationale Front voor de Bevrijding van Angola, (FNLA), van zijn zwager, de CIA-agent Holden Roberto. Mobutu steunde ook de afscheidingsbeweging FLEC in de Angolese enclave Cabinda, en zijn leger werkte met Zuid-Afrika samen in de oorlog tegen Angolese nationalisten. In juli 1984 maakte hij zich sterk voor oprichting van een Liga van Zwart-Afrikaanse Staten in de geest van de Arabische Liga. Maar zijn focus op zwart Afrika verhiel zich slecht tot de zich ontwikkelende Pan-Afrikaanse Organisatie van Afrikaanse Eenheid, de OAU waar Gadaffi toen aan werkte. De zich progressief noemende Afrikaanse leiders van die dagen verwierpen zijn idee. Regionaal gezien tekende Mobutu begin 1985 een veiligheidspact met Angola. Zij kwamen een plan overeen om hun gespannen relatie te verbeteren.

Bij verkiezingen in juni 1984 won Mobutu bij gebrek aan alternatieven met 92,2% van de stemmen. Hij verstevigde zijn greep op de natie. De autonomie en macht van het leger vond hij te groot, dus benoemde het regiem een vast team van inspecteurs om de controle op het leger te versterken. Hij centraliseerde het commando en liet militairen onder het civiele recht vallen. In februari werden ook het centrale comité van de eenheidsbeweging MNR en de veiligheids- en inlichtingendiensten aangepakt. In april volgde een complete herbemensing van ministeries. Prominente ambtenaren werden ontslagen en vervangen. Mobutu richtte zijn strategie op het elimineren van elke mogelijke tegenmacht in zijn directe en ruimere omgeving en op het behouden van totaal overzicht en controle over partij, leger en staatsinstellingen. Zo haalde hij, mede dank zij zijn internationale vrienden, het einde van de Koude Oorlog.

B Economische en maatschappelijke ontwikkeling

Ook de regio Centraal Afrika, rijk aan grondstoffen en gekweld door dictators en staatsgrepen, kwam steeds meer terecht in de moderne wereld waar de handelsbelangen werden gedomineerd door rijke westerse landen die de regels voor het internationale handelsspel bepaalden. Het zelfde ging op voor de financiële transacties. De Koude Oorlog bepaalde nog steeds politiek en economie. Op die manier was er maar weinig kans dat er serieus gewerkt kon gaan worden aan productieve eigen investeringen, het gemeenschappelijke goed en de kwaliteit van samenleving van de nieuwe naties.

3.8 Kameroen

Kameroen exporteerde veel hout uit de zuidelijke oerwoudgebieden. Bij elkaar vormden hout, bosproducten en cash crops 70% van de uitvoerwaarde. Er werd genoeg voedsel verbouwd. De boeren in het zuiden teelden maniok en bananen, die in het noorden gierst, sorghum, maïs, rijst en aardnoten. In Oost-Kameroen was alle landbouw in handen van Afrikanen. In het westen en het noorden hield men ook veel vee. In het westen was dat veel op moderne grondslag, in het noorden meer traditioneel.

Na 1957 werd veel geïnvesteerd in aluminium. De Franse bedrijven Pechiney en Ugine bouwden in het oosten, in Erdéa, een grote aluminiumfabriek. In het afgelegen district Mini Martap werd nog veel meer bauxiet gevonden. Later, vanaf 2007, kregen Amerikanen belangstelling voor aluminium uit dit gebied. Daarvoor bouwde men de Trans Kameroen Spoorweg; de aanleg van spoorbanen en verbindingswegen werd snel aangepakt. Financieel kwam heel Kameroen in de CFA-monetaire zone.⁶⁰ De garanties en privileges van de investeringscode van 1961 golden vanaf 1964 ook voor particuliere ondernemers in het westen. De aankooprijzen voor cacao en koffie werden over en weer aangepast, en het leren van Engels en Frans werd gestimuleerd. Toch waren na zeven jaar onafhankelijkheid de deelgebieden nog weinig verbonden. Het oosten bleef vooral de Franse markt bedienen, het westen die van Engeland.

De leiders kozen voor een ontwikkelingsbeleid op basis van ‘modern liberalisme en planning.’ Privéondernemingen uit binnen- en buitenland werkten samen met plannings- en reguleringsmechanismen van de staat. Die was de enige eigenaar van ertsvoorraden, elektriciteitsstations, wegen, spoorlijnen, post en telegraaf, grond en landbouwstations. In 1962 kwam er een nationaal bureau voor handel in exportgewassen bij. Een staatskredietbank steunde nationale ondernemers. De regering nam aandelen in bedrijven in industrie, landbouw, transport, banken en internationale handel. In 1965 eindigde het eerste vijfjarenplan met bevredigende resultaten, en het tweede plan werd voorbereid. Financiering en kredieten kwamen van Frankrijk, de EEG, de VS en West-Duitsland. Het gunstige financieringsklimaat en de relatieve politieke stabiliteit trokken de aandacht van buitenlandse financiers; zowel particulieren als overheden. Die droegen bij aan de jaarlijkse economische groei van 5,2-7,4%. Landbouw en veeteelt groeiden minder hard. Rond 1968 werd nog 1/4 van het conakrat van Kameroen geëxporteerd in de vorm van hout, koffie, cacao en aluminium.

De invoering van de geldeconomie en cash crops had grote gevolgen voor de kleine boeren. De traditionele agrarische verhoudingen veranderden snel. Waar voor de markt werd geproduceerd, veranderde gemeenschappelijk land in privébezit. In 1963 nam de regering een wet aan op de nationalisatie van ongebruikt en onbewoond communaal land. Elke boer die grond wilde bewerken, moest eigenaar kunnen worden. Coöperatieve landbouw op gemeenschapsland kwam niet van de grond. Handelscoöperaties die producten van kleine boeren opkochten en verhandelden, deden het beter. Grond die vroeger van Europese eigenaren was, bleef dat. Plan-

⁶⁰ CFA staat voor Frans-Afrikaanse monetaire eenheid, met een vaste voet gekoppeld aan de Franse Franc.

nen werden gemaakt om op lange termijn concessies te verpachten aan buitenlanders. De regering investeerde de baten van de groei redelijk in het onderwijs. In de jaren '60 kwamen er meer basisscholen, 102 middelbare scholen en 61 beroepsopleidingen. In 1962 werd de Federale Universiteit van Yaoundé geopend.

Ook in de industrie was er aanvankelijk vooruitgang. De productie van aluminium steeg snel en er kwam een aluminiumwalserij, naast fabrieken voor het reinigen van koffie en het ontpitten van katoen, en rijst- en zaagmolens. Privékapitaal en geld uit Tsjaad werd geïnvesteerd in katoenspinnerij en -weverij, er kwam een katoenververij, een transistorfabriek en het begin van de cementindustrie. Daarna werd samen met de CAR begonnen aan fabrieksmatige productie van bouwmaterialen. In 1968 werkten 200.000 mensen in loondienst in mijnen, industrie, de bouw en bij de overheid. Vanaf 1963 kregen die steun van de nieuwe Federatie van Vakbewegingen waarin vijf bonden nauw samenwerkten.

Maar in de jaren '70 sloeg in heel Afrika de economie om. Voor het eerst kampte het redelijk welvarende Kameroen toen met werkloosheid en voedseltekorten. De perspectieven werden aanzienlijk gunstiger na de vondst van grote oliereserves in West-Kameroen, maar die leidde ook tot meer spanning tussen de twee delen. De Engelssprekende zakenlieden in het zuidwestelijke oliegebied werden sterker en machtiger, terwijl Franstalige zakenlui hun sterke positie verloren door de snelle daling van opbrengsten van koffie, rubber en katoen. Daar tussenin zat de bevolking van bijna 17 miljoen boeren die afhankelijker werden van wisselende stemmingen op de markten. Die verweten vooral de Franse bedrijven dat het hen slechter verging. Want die controleerden nog steeds de helft van de exportmarkt. Tegen 1985 liep Kameroen aan tegen de gevolgen van snel dalende olieprijsen, samengaan met het oplopen van de buitenlandse schulden. De regering onderhandelde met de Wereldbank en het IMF over structurele aanpassingen voor stabilisatie van de financiële huishouding. Overheidsuitgaven en import moesten krimpen, staatsbedrijven werden aan particulieren verkocht, en het bankensysteem hervormd. Met de Club van Parijs werd onderhandeld.

Geleidelijk tekende zich een uitkristalliserende nieuwe klasse af van Kameroense bezitters en bestuurders. Vooral in Oost-Kameroen groeide de maatschappelijke bovenlaag van grondbezitters. En in het westen werden nog meer landgenoten eigenaar of deelgenoot van bedrijven. Op de markten en in de handel in het hele land waren ondernemende vrouwen sterk en belangrijk. Maar de meeste mensen waren nog kleine boeren die met de hak, een koe en enkele geiten voorzagen in het onderhoud van hun familie. Zij hadden beperkte toegang tot onderwijs, betaald werk en gezondheidszorg, en leefden vooral in hun traditionele omgeving.

3.9 Equatoriaal-Guinea

Equatoriaal-Guinea kwam in 1984 bij UDEAC, de Douane- en Economische Unie van Centraal Afrika. Door koppeling aan de regionale centrale banken werd de lokale munt sterker. De regering brak met het Oostblok en werkte meer samen met de VS, Frankrijk en het Spanje

van na Franco. Al snel controleerden die landen de economie die vooral bestond uit winning en uitvoer van palmolie, ijzererts en tropisch hout. President Obiang ontwikkelde een goede relatie met IMF en Wereldbank. Hij voerde hun recepten voor structurele aanpassing precies uit. Dat leverde in 1988 een lening van 16 miljoen dollar op voor verbetering van openbare investeringen, reorganisatie van de banken, en versnelling van de groei. Het land had nog wel een groot handelstekort: het voerde structureel meer in dan uit. Daardoor steeg de nationale schuld tot 300 miljoen dollar. De gezamenlijke donoren en banken leenden het land eind 1988, na Obiang's bezoek aan Frankrijk, nog eens 58 miljoen dollar. Equatoriaal-Guinea mocht zich toen ook aansluiten bij de Francofone landen in de regio, en het Frans werd naast het Spaans de tweede taal. Spanje verleende het land kwijtschelding van 2/3 van de schulden. De externe relaties bleven zo van levensbelang voor de economie en ontwikkeling van het land.

3.10 Sao Tomé en Príncipe

De eilanden kozen na de onafhankelijkheid voor een Marxistisch-socialistische aanpak. Er waren zo'n 100.000 bewoners. Toen de Portugezen in 1975 vertrokken, bleef een mengvolk over van afstammelingen van contractarbeiders en slaven uit Mozambique, Cabo Verde, Angola en Tonga, Braziliaanse indianen en Europese blanken. Daarvan was 80% katholiek, de rest protestant. De bisschop was en bleef Portugees en blank. Na de onafhankelijkheid groeiden de protestantse sektes. Het volk praktiseerde een traditionele dodencultus met voodoo-elementen. Mede door immigratie groeide de bevolking in 2005 tot 165.000: een omvang die kan worden bestuurd als een middelgrote gemeente. Sao Tomé kent een opvallend actief en participatief sociaal en politiek leven, en partijen en organisaties gaan gemakkelijk coalities en samenwerkingsverbanden aan. In het actieve culturele leven nemen muziek, zang en declamatie van gedichten een hoge vlucht.

De methode van Paolo Freire voedde het onderwijssysteem. Basisgezondheidszorg werd voor iedereen gegarandeerd. De regering nationaliseerde banken en boerderijen en investeerde meer in het terugdringen van de invoer van voedsel. De eilanden werkten aan voedselveiligheid en gewassendiversificatie met rijst, maïs, handelsgewassen als cacao, koffie, bananen, palmolie, en vee, varkens en kippen. De visserij werd verbeterd en uitgebreid. Maar in 1976 roeide een onbekende ziekte de varkensstapel uit. Economisch werd toen alles op cacao ingezet. De productie steeg, maar de boeren kregen met hun gebrek aan moderne kennis en verouderde landbouwmethoden last van dalende bodemvruchtbaarheid, insectenplagen en plantenziekten. De FAO kwam helpen met het opzetten van nieuwe kippen en varkensboerderijen; in de jaren '70 en '80 werd dat een algemene trend.

Vanaf 1981 sloegen de effecten van de globale oliecrisis toe. De bevolking werd ontevreden en de politiek chaotisch. De Marxistische benadering werd opgegeven. Het jaar 1985 was uitzonderlijk droog en met de economie ging het toch al niet zo best. Het volk klaagde over te hoge prijzen en de regering beloofde de economie open te zullen gooien. Nieuwe wetten moesten buitenlandse investeerders verleiden om geld te steken in visserij, toerisme en landbouw.

Staatswinkels werden geprivatiseerd. Geleidelijk gaf de staat haar controle op de belangrijkste sectoren en producten op. Desondanks ervoer de bevolking de sociale en economische ontwikkelingen als negatief. De opbrengsten van cacao, koffie en bananen bleven dalen en de eilanden werden in de nasleep van de oliecrisis afhankelijker van importen en leningen. Alle gefabriceerde producten, een groot deel van de voedselbehoefte en brandstof werden in het buitenland gekocht. Zodoende liep met verloop van tijd de nationale schuld hoog op en werd het steeds moeilijker om aan de schuldverplichtingen te voldoen. Zo kwam Sao Tomé en Principe terecht in het IMF-systeem van heronderhandeling van schulden en hulp onder zeer strikte voorwaarden.

3.11 Gabon

Gabon was voor driekwart bedekt met oud tropisch regenwoud met veel kostbare bomen. Dat werd met de jaren minder door ontbossing. Slechts 2% van de grond was geschikt voor landbouw en 20% voor veeteelt. Landbouw was vooral de zaak van staatsboerderijen die met buitenlands kapitaal cacao en koffie verbouwden. Kleine boeren produceerden naast hun eigen voedsel ook cacao en koffie. Daarnaast kwam het nationale inkomen uit exploitatie van grote hoeveelheden aardolie en mineralen zoals ijzererts, mangaan, uranium, goud. De meeste industrie was van buitenlanders. Lokale kleinindustrie hield zich bezig met houtbewerking, meubelmakerij, de bouw van pirogues en kleine rivierschepen, de productie van water en elektriciteit, reparatiewerk en handwerk voor toeristen. Investerings in onderwijs en gezondheidszorg waren in de steden redelijk; daarbuiten gebeurde nagenoeg niets. Organisatorisch en logistiek had Gabon het probleem van geringe dichtheid en grote spreiding van de bevolking.

Tijdelijk had het land, naast Zuid-Afrika, het hoogste inkomen per hoofd van Afrika. Maar daarvan zag 93% van de bevolking van tegen de één miljoen mensen, niets. Het staatskapitalistische systeem verdeelde de winsten tussen de Franse monopoliehouders en de kleine nationale elite. Ook Gabon voerde in 1961 een investeringscode in die buitenlandse investeerders ruime garanties gaf voor de veiligheid van hun inleg. Het land kreeg enkele industriële enclaves met een moderne economie waar arbeiders uit andere streken en buurlanden naartoe trokken. Technici, bestuurders en opzichters waren er buitenlanders. In de jaren '60 steeg het aantal werkkrachten met de helft. Omstandigheden in die enclaves waren slecht, lonen laag, rechtsposities onzeker. Daar buiten leefden de mensen op traditionele manier zoals zij dat al generaties lang deden.

In mei 1964 brak in de havens een historische staking uit bij scheepsbedrijven en in fabrieken. Het leger en de politie konden die niet breken. Gabon had toen 43.000 erkende loonarbeiders zonder vakbondsrechten. Na 10 dagen gaf de regering toe aan de belangrijkste eisen, maar de toestand bleef gespannen. De oppositie werd sterker door dit succes en de (illegale) vakbonden gingen door met het organiseren van stakingen. Ook riep de combinatie van economisch verval en politieke crisis haat tegen vreemdelingen op. In eerste instantie waren dat niet de Fransen, maar Afrikanen uit andere landen. Tienduizenden emigranten uit Benin en Kameroen werden

verdreven, maar ook politieke vluchtelingen uit Equatoriaal-Guinea. De VN probeerde tevergeefs te interveniëren. Deze actie bezorgde president Bongo in eigen land onder de middenklasse veel populariteit.

In 1978 raakte de buitenlandse handel van Gabon in de problemen. Er werden teveel luxe goederen ingevoerd tegenover de beperkte waarde van de export. De zo ontstane crisis werd met nog meer leningen 'opgelost'. Die ontwikkeling leidde tot prijsstijgingen, inflatie en ontslagen, dus in 1979 greep het IMF in. Arbeiders en studenten reageerden heftig op de maatregelen, maar de regering kwam ze geen stap meer tegemoet. De privileges van de elite bleven onaangetaast; dure auto's en champagne bleven binnenkomen. Bevoorrecht van Franse werknemers en de corrupte spilzucht van de nationale elite lokten in 1982 een nieuwe volksofstand uit. Het volk eiste ontslag van de Franse concurrenten en hogere lonen. De geheime politie – het Documentatiecentrum in het Orwelliaans – onderdrukte de demonstraties met harde hand.

In 1980 keerde het tij met handelsoverschotten en opheffing van de invoerbeperkingen. De opbrengst van olie, mangaan en uranium werd grotendeels door president Bongo en zijn familie toegeëigend. Hij had aandelen in de Bank van Frankrijk en Gabon en in alle internationale ondernemingen die met zijn land handelden. In Libreville bouwde hij zich een villa van vele miljoenen, en in Beverley Hills nog een van twee miljoen voor zijn in Los Angeles studerende dochters. In Parijs had hij twee luxeappartementen. De regering bleef Fransen aanstellen met veel hogere lonen voor vergelijkbaar werk als dat van Afrikanen. Die corrupte verspilling en willekeur trok de aandacht toen steeds meer Gabonese technici en monteurs werkloos werden. Begin 1983 werd aangenomen dat de oliereserves begonnen op te drogen. In 1981 was de hoogste productie zeven miljoen ton geweest, daarna nam die af. Dat zou naar verwachting leiden tot minder inkomsten voor de staat. Toch keurde de regeringspartij PDG op haar jaarvergadering eind 1982 het door de president voorgelegde optimistische programma goed.

Omar Bongo bezocht in maart 1984 het Franse Elysée dat hem uiterst voorkomend ontving. Daar werd afgesproken dat Frankrijk een kerncentrale zou leveren, wat goed paste in het plaatje van samenwerking van die dagen. Frankrijk leverde Gabon 70% van alle financiële hulp en kocht er 25% van de olie. De voorspellingen van dalende oliereserves bleken onjuist, want in 1983 werden weer grote olie- en gasvelden ontdekt die snel productief werden, en al gauw nam het exportvolume toe. Dat moest compenseren voor het chronische verval van de voedselzelfvoorziening. Daarin werd al jaren niet echt meer geïnvesteerd, en Gabon moest inmiddels 80% van het voedsel importeren. Toch stelde de regering nog in 1985 dat het land helemaal in de eigen voedselbehoefte kon voorzien. Theoretisch klopte dat, maar een beleid om dat te realiseren, ontbrak. In 1986 ging het met de economie weer minder goed. Het volk bleef boos en ontevreden, met uitbarstingen van geweld. In 1989 liepen die onlusten en demonstraties flink op. Men was de prijsstijgingen van alle dagelijkse benodigdheden beu. De eeuwige buitensluiting van volk en oppositie van de politieke besluitvorming droeg bij aan die woede. De regering kwam hen tegemoet en kocht zich daarmee voorlopig weer rust.

3.12 De Centraal-Afrikaanse Republiek

De CAR kwam in 1960 doodarm en gekwetst uit de koloniale tijd, zonder eigen industrie en met heel weinig kaders. De hele economie was gericht op uitbuiting van arbeid en export van nauwelijks in het land zelf bewerkte waarde: diamanten, koffie en katoen vormden 80% van de exportwaarde. Later kwam daar nog uranium bij. In de eerste jaren groeide de economie regelmatig met 5%; te weinig voor dit arme land. Buitenlands kapitaal domineerde er. De rijkere mensen voerden veel industrieproducten en luxe goederen in; samen goed voor de helft van de ingevoerde waarde. De groeiende nationale sector bleef zwak en voor de boeren verbeterde de situatie niet. Monopolies kochten de gewassen tegen lage prijzen op terwijl de kosten van levensonderhoud bleven stijgen. Net als vroeger bleven de boeren in de greep van opkopers, geldleners en tribale leiders. Zij werkten hard maar verdienden te weinig.

Het onderwijs bleef armoedig; minder dan 10% kon lezen en schrijven. In 1957 ging van de kinderen 19% naar school. In 1964 was dat 33% en in 1986 zelfs 70%, maar de kwaliteit bleef slecht. In 1986 was 2/3 van de bevolking functioneel analfabeet. Ook gezondheidszorg bleef onderontwikkeld. In 1964 was er één arts per 20.000 inwoners; in 1987 één per 22.430.

In 1984 ontsloeg generaal Kolingba de meeste ambtenaren; van de rest bevroor hij de salarissen. Dat maakte een regeling met het IMF mogelijk. In ruil voor strenge bezuinigingen en structurele hervormingen verstrekke het grote leningen. De regering voerde de IMF-richtlijnen braaf uit. De generaal beloofde om uiterlijk in 1986 een open democratie te zullen realiseren. De katoenproductie steeg, maar de handelsbalans bleef negatief. Zeker 50% van de diamanten werd zonder registratie het land uit gesmokkeld, dus zonder mee te tellen voor het officiële nationale inkomen. In 1986 was de CAR voor 62% van de staatsbegroting afhankelijk van buitenlandse hulp; vooral van Frankrijk. In dat jaar begon de aanleg van de weg van Bangui naar de havenstad Douala in Kameroen, die handel over zee mogelijk maakte. Ondanks alles leefde de economie niet op. De hulp noch de weg hielpen echt. Na 1986 kwam de CAR steeds dieper in een economische en politieke malaise terecht.

3.13 Congo-Brazzaville

In de voormalige Franse Congo diende Abbé Friar Youlou het welbehagen van buitenlandse monopolisten. Zijn buitenlands en economisch beleid stemde hij daar helemaal op af. Ook hier verruimde in 1961 een investeringscode de rechten, privileges en zekerheden van externe investeerders. De oude monopoliehouders konden daarmee hun positie versterken. De code kwam uit de koker van de EEG in het kader van het Lomé-verdrag met de ACP-landen. De akkoorden van samenwerking met Frankrijk druisten in tegen de belangen van de jonge staat. Alle financiële verkeer, betalingen en kredieten liepen via Franse banken. Er kwam een Franse militaire basis met Franse militairen die in het hele land bewegingsvrijheid eisten en kregen.

Na de revolutie van 1963 wilde het leidende MNDR-Congres (het congres van de nationale democratisch-revolutionaire beweging) energie, water en transport nationaliseren. Er moesten staatsbedrijven komen onder leiding van burgercomités. Maar het Congres was niet zo extreem dat het koos voor totale onafhankelijkheid van Frankrijk of voor nationalisatie van buitenlandse monopolies in economie, financiën en handel. Daarin zaten de zwakten waarvan de conservatieve tegenkrachten gebruik maakten. Op bijeenkomsten van vakbonden, de vrouwenbeweging en de jeugdbeweging ageerden christelijke vrouwen, padvindsters en priesters. Toch kozen op termijn ook hun congressen in meerderheid voor een meer progressieve koers.

Onder de verschillende regiems sinds 1963 deed Congo-Brazza het economisch goed. Het aandeel van de industrie in het BNP steeg flink. Het exportvolume groeide en de handelsbalans verbeterde aanzienlijk. Veel bedrijven werden genationaliseerd of geconfisqueerd. De inkomsten en uitgaven van de overheid verdrievoudigden. Deelname van kinderen aan het onderwijs nam snel toe, tot 80%, en het instituut voor hoger onderwijs in Brazzaville dat ook Gabon, de CAR en Tsjaad bediende, had in 1968 duizend studenten. Toch bleef dit Congo een arm, van het buitenland afhankelijk land. Van de industrieproducten moest 60% worden ingevoerd. De landbouwcoöperaties van 1964 mislukten en werden opgeheven. Daarna werd meer privé-landbouw gestimuleerd, met een sterkere rol voor buitenlandse eigenaren van plantages. Het meerjarenplan 1964-1968 werd vooral met vreemd geld gefinancierd. In deze periode werd de banden met Rusland aangehaald, met bezoeken over en weer, handelsakkoorden en wapenleveranties.

Na de staatsgreep van 1968 werden meer economische belangen genationaliseerd; ook de sterk gegroeide oliewinning. In 1981 kwamen er problemen toen Franse schuldeisers de staatsbedrijven inefficiënt noemden en sluiting van 42 van de 80 grotere bedrijven eisten. De regering weigerde en zette de bedrijven onder druk om efficiënter te werken. In 1982 stelden Europese regeringen vast dat de financiële situatie van Congo weer gezond was, wat voor een deel kwam door de gestegen olieproductie. Congo-Brazza, Angolees-Cabinda en Gabon waren grote olieproducenten geworden. In Congo werkten Franse, Italiaanse en Amerikaanse oliebedrijven tevreden met de overheid samen. Jaarlijks voerden zij acht miljoen ton ruwe olie uit. In 1982 dekten de olie-inkomsten al de helft van de Congolese begroting. Door de snelle stedengroei ontstonden wel voedselproblemen. In 1987 woonde al 38% van de bevolking in een stad. Het meerjarenplan 1982-1986 zette in op meer investeringen in de landbouw. Die moest verbeteren om de ongelijkheid tussen de regio's te verminderen. Daarnaast werkte men hard aan de infrastructuur. De spoorlijn van Brazzaville naar Pointe Noire werd opgeknapt. De positieve verhouding tussen burgers en overheid in de Republiek Congo gaf vertrouwen in een betere toekomst.

3.14 Congo-Kinshasa

In Congo-Kinshasa kregen Amerikaanse belangen de overhand. Mobutu nationaliseerde. De economie begon met een absoluut diepterecord. Mijnen, hout, transport, industrie, banken en plantages waren in buitenlandse handen. In die economie werkten van het binnenland losge-

weekte arbeiders voor weinig geld. Elke dag verliet veel waarde de havens zonder bij te dragen aan de opbouw van het land. Aan de vele heersende ziekten werd weinig gedaan; honger en armoede waren wijd verbreid. De altijd aan koloniale belangen ondergeschikte katholieke missie ging op zoek naar een nieuwe taakopvatting. Gewone Congolezen bleven hen zien als behorend bij het koloniale beheerssysteem. Er waren geschoolde évolués, maar Congo had geen enkele eigen arts, advocaat, econoom, ingenieur of legerofficier.

Na de moord op Lumumba in 1961 vervingen Amerikaanse belangen in de rijke mijngebieden van Kasai en Katanga geleidelijk die van Belgen, Britten en Fransen. De Koude Oorlog in Afrika ging ook over de toegang tot rijke en strategische grondstoffen. Na 1963 zakte het land diep in een politieke en economische malaise. Prijzen stegen tot 600%, de elite stal onbeschaamd uit de staatskas, corruptie ging integraal bij de bestuurscultuur horen en de lonen van burgers stagneerden. Nationale handel en bedrijvigheid verloren snel terrein en zelfs voor évolués en geschoolden was er geen werk meer. Na Mobutu's tweede staatsgreep in 1965 werd het zelfs beleid dat de inkomsten uit mijnen, bossen en arbeid in handen moesten komen van de nationale economische en politieke elite, de militairen die hen steunden en de loyale topambtenaren die als opvolgers van de koloniale bestuurders werkten in de staatsbureaucratie.

In september 1966 bepaalde Mobutu's regering bij wet het recht van eigendom van de staat Zaïre van alle land en mineralen die vóór 30 juni 1960 aan buitenlandse belangen overgedragen waren geweest. Begin 1967 werd de grootste buitenlandse mijnonderneming, de Union Minière du Haut-Katanga geliquideerd na weigering van het bedrijf om zich aan de nieuwe bepalingen te onderwerpen. De nieuwe Société Générale Congolaise de Minière moest de bezittingen en werkzaamheden overnemen. Er kwam ook een monetaire hervorming om de nationale munt te versterken en een economisch vijfjarenplan 1968-1972. In 1975 werd al het koper genationaliseerd. Toch tuimelde Zaïre economisch en politiek in een complete chaos en raakte de staatskas leeg. Meer buitenlandse hulp moest helpen om een bankroet te voorkomen. Die groei van leningen en giften ging gepaard met meer druk van westerse bondgenoten op Mobutu om zijn regiem te liberaliseren en zo de oppositie de wind uit de zeilen te nemen. De economie bleef met grote verliezen draaien met als verklarende factoren het inzakken van de prijzen voor delfstoffen en de enorme corruptie in het land. De koopkracht van loontrekkenden begon aan een vrije val.

In de jaren '80 moest ruim 40% van de nationale voedselbehoefte worden ingevoerd. In 1965 was het land nog volledig zelfvoorzienend en exporteerde het nog voedsel. De Zaïrese munt devalueerde tussen 1979 en 1982 met 300%, en in die jaren verviervoudigde het belastingtekort. Het BNP toonde vanaf 1970 een dalende trend die alleen in 1983 even positief leek dankzij Amerikaanse, Franse en Belgische hulp. In die tijd steeg de werkloosheid naar 40%. Dat was onbegrijpelijk en paradoxaal voor het meest unieke land ter wereld met de grootste strategische voorraden uranium, koper, tin, mangaan, goud, diamanten, kobalt en non-ferrometalen die nodig waren voor de moderne lucht- en ruimtevaart en de wapenindustrie. Mobutu en zijn familie boerden intussen zelf niet slecht. Het Amerikaanse blad Fortune vermeldde hem begin jaren '80 al als miljardair en als een van de vijf rijkste regeringshoofden ter wereld, met paleizen,

kastelen, herenhuizen en villa's in de VS, Europa en Afrika, plus nog eens vijf miljard dollars op buitenlandse bankrekeningen. Hij en zijn familie controleerden de meest strategische bedrijven die in Zaïre actief waren. Seti Yale, Kengo wa Dondo, neef Bundu te Litho, zoon Manga Mobutu en veel andere in en rond zijn familie vergaarden hun miljoenen in de schaduw van de grote meester.

De strategische grondstoffen van Zaïre moesten aan de Amerikaanse wapenindustrie toeval-
len, en niet aan Russen, Cubanen of Chinezen. Het IMF werd ingezet om regering en economie van Zaïre te redden. Dat nam op zich om het saneren van de economie van Zaïre op gang te brengen door het faciliteren van heronderhandelingen over de buitenlandse schuld. Drastische maatregelen waren nodig tegen de gierende corruptie die als bedreigend werd gezien voor de Amerikaanse zakelijke belangen. In 1982 nam het IMF de hele economie inclusief de staatskas over. De directe controle van het IMF op de economie was een unieke vorm van onder-curate-
lestelling van een land. IMF-personeel ging toezicht houden op de nationale kasboeken. Eind 1982 werden voor schuldeisers en investeerders verbeteringen zichtbaar. Zijn westerse vrienden hielden Mobutu als staatshoofd nog overeind. Zijn enorme privévermogen werd door de ingrepen van het IMF niet aangetast. Maar de man en vrouw in de straat, de loontrekkenden in Zaïre, werden wel en lang direct geraakt.

Zelfs het IMF vond het medio 1983 moeilijk om duidelijk vast te stellen hoe substantieel het economisch herstel was en tegen welke prijs. Eind van dat jaar kreeg het land een nieuw krediet van 350 miljoen \$. Ruim een jaar later, eind 1984, vond het IMF de inflatie genoeg teruggelopen (van 77 naar 30%) zodat een einde kon worden gemaakt aan de devaluatie van de munt. De pariteit met de dollar werd opgeheven en de 'zaïre' mocht op de vrije markt haar eigen reële waarde gaan zoeken, zodat de zwarte markt terrein verloor. Prijscontroles werden opgeheven. In 1985 kreeg Zaïre nog een lening. De bezuinigingen op de overheidsuitgaven remden inderdaad de groei van de buitenlandse schuld iets af. Volgens officiële cijfers bedroeg eind 1983 de schuld van Zaïre 4,1 miljard dollar. Eind 1985 was die teruggelopen naar 3,8 miljard dollar. Maar de landbouw liep terug en het voedseltekort groeide naar 140.000 ton graan. De wereldmarktprijzen voor koper, kobalt en diamanten bleven laag. Die verliezen wogen niet op tegen de kleine verbetering van de schuldpositie. De economie weigerde te reageren op nieuwe stimulerende prikkels. Zo kon de onvrede onder het volk niet worden weggenomen. Wel bleef het de vraag hoe daaraan vorm te geven in de bestaande sfeer van onderdrukking en staatscontrole op alles en iedereen.

Behalve tropische wouden hebben de landen van Centraal Afrika kenmerken gemeen die elders in Afrika minder bestaan. Onder andere door de lage bevolkingsdichtheid, de recente vestigingspatronen, de nog bestaande bewegingen van volken en de grote regenwouden en rivieren was goed koloniaal besturen er onmogelijk. De ruimte was te groot, er waren geen wegen en de elkaar wantrouwende volken woonden ver uit elkaar. Fransen, Belgen, Spanjaarden en Portugezen voerden slecht koloniaal beleid zonder respect voor Afrikanen die er slechts voor hen waren om hard behandeld en uitgebuit te worden. Ook hier werden vooral zoons van tribale leiders en lokale koningen opgeleid tot évolués die de taal, cultuur en stijl van de kolonisator

overnamen zonder met hen op gelijke voet te komen. Zij voerden het koloniale beleid uit voor de Europese bazen en werden na de onafhankelijkheid neergezet als zetbazen van de oude koloniale machten. Een enkeling verzette zich, maar werd daarvoor gepakt. De overigen kregen de leiding over staat, politiek, leger, bedrijven, handel en grondgebruik, verrijkten zich, trouwden onderling, vastbesloten om dat allemaal erfelijk, binnen de eigen kring, zo te houden. Zij werden de neokoloniale bestuurders en uitbuiters van hun burgers die nog lang geen echte vrijheid en onafhankelijkheid zagen.

4 De regio Centraal Afrika na het einde van de Koude Oorlog

Het voorgaande maakt duidelijk dat landen in deze regio door de complexiteit van de volken, de specifieke geografische en demografische gesteldheid, de prekoloniale en koloniale geschiedenis, de rijkdom aan olie en mineralen, corruptie en egoïsme van de leiders en de voortdurende postkoloniale internationale bemoeienissen, nog weinig kans hadden om zich goed en evenwichtig te ontwikkelen. In de meeste landen zetten de in de koloniale tijd gekweekte elites op hun eigen manier een vorm van intern kolonialisme voort, compleet met machtsmisbruik en zelfverrijking. Dictatoriale regimi's kregen de overhand. Samen met de economische en militaire elites volhardden zij in minachting voor en uitbuiting van hun staatsburgers. Potentieel rijke landen bleven zo arm. Burgers werden ontevreden en ongelukkig; een onvrede die rond het einde van de Koude Oorlog, rond 1990, een uitweg zocht.

A De strijd om de politieke macht

Chaos, verdeeldheid, afhankelijkheid van het 'koloniale moederland' en van internationale bedrijven, zelfverrijking door dictators en hun familie en zwak ontwikkelde tegenmacht van de burgers vroegen bij het begin van deze nieuwe periode om verbeteringen in de bestuurs en beheerssystemen van de meeste landen. In de grootste, meest complexe landen zou het gezag van de overheid over het hele natie nog gevestigd moeten worden en gewapende milities van krijgsheren uitgeschakeld. Gezien het voorgaande zou dat niet vanzelf kunnen gebeuren

4.1 Kameroen

In Kameroen begaf president Paul Biya zich op het autoritaire pad waarvan de terugweg moeilijk is. In 1990 meldden sociale en politieke bewegingen dat de repressie toenam. Met internationale druk probeerde men hem tot matiging te brengen. Daarom besloot zijn regering om een meerpartijensysteem in te voeren. Er werden 70 partijen geregistreerd. Eind 1991 eisten leiders van de oppositie herziening van de grondwet. Zij wilden terug naar het in 1972 afgeschafte federale stelsel. Maar de regering gaf geen krimp en de spanningen liepen op. Het kwam tot een ernstige politieke crisis met stakingen en demonstraties, waarbij de politie tientallen burgers doodde. De regering besloot om begin 1992 parlementsverkiezingen te organiseren. De oppositie hield vol dat zij voorafgaand aan welke verkiezing dan ook, éérst de grondwet herzien wilde hebben. Dat gold ook voor de kieswet die in het voordeel van de regerende partij was geschreven. Die wijzigingen kwamen er niet. De verkiezingen gingen door en enkele partijen deden toch maar mee. Van de 180 zetels gingen er 88 naar de regeringspartij RDPC. De oppositionele UNDP, de Nationale Unie voor Democratie en Vooruitgang, won er 68. De rest ging naar kleinere partijen. Van de 4 miljoen kiesgerechtigden had 61% gestemd.

Begin 1993 werd Benjamin Menga, vice-president van oppositiepartij UDC, vermoord. Politieke leiders, kritische journalisten en progressieve advocaten werden opgesloten of kregen problemen. Druk en spanning veroorzaakten ruzie en splijting in de oppositie. Daar profiteerde het heersende regiem van. Deze ontwikkeling tekende het jaar 1994. Het volk werd onrustig, boos, want de politici kwamen er niet uit, en economisch en maatschappelijk ging het slechter. Begin 1995 escaleerden oplopende spanningen tussen oppositie en regering in de oproep van civiele organisaties tot het overal organiseren van ‘spooksteden’ waarin alle burgers dagen lang binnenshuis bleven. Dat gebeurde met succes. Kameroen balanceerde op de rand van een burgeroorlog en de bevolking hield haar adem in. De spanningen werden vertaald in de tegenstelling tussen het Engels georiënteerde westen en het op Frankrijk gerichte oosten, met een onduidelijke rol voor het arme, ontevreden noorden. Oppositieleider John Fru Ndi werd gezien als iemand van het westen die de legitieme president aanviel die zijn basis had in het zuiden en oosten. De inwoners van het noorden en het westen voelden zich tweederangs burgers in hun eenheidsland, en eisten herstel van de federatie. Latente conflicten dreigden op grote schaal manifest te worden. In het noorden werden vanuit Nigeria wapens aangevoerd. Partijen praatten niet meer met elkaar en intimidatie en machtsmisbruik waren aan de orde van de dag. Tijdens die crisis viel de oppositie weer uiteen. In mei 1995 verliet algemeen secretaris Siga Assanga het SDF, het Sociaaldemocratisch Front van John Fru Ndi, om een eigen partij te stichten, de SDM, of Sociaal Democratische Beweging. Ook de UNDP viel uit elkaar na schorsing van twee leden die tegen het advies van de leiding deelnamen aan Biya’s regering.

Nationale en regionale mensenrechtenorganisaties en Kameroense ambassadeurs vroegen de internationale NGO International Alert om een preventieve onderzoeks en consultatiemissie in Kameroen te doen. In alle hoeken en op alle niveaus werden consultaties georganiseerd waarvan de inzichten uiteindelijk werden besproken met de premier en het kabinet, de leiders van de oppositie en de traditionele leiders in het noorden. De missie leidde tot een effectieve aanpak van enkele essentiële problemen in de vigerende grondwet en er kwam geen burgeroorlog.⁶¹ De uitslagen van de lokale verkiezingen van begin 1997 bevestigden de macht van de president ten opzichte van de verdeelde oppositie. In oktober 1997 werd hij moeiteloos herkozen nadat de oppositie hem had uitgedaagd. Sommige partijen boycotten deze verkiezingen en maar de helft van de 6 miljoen kiezers kwam opdagen. De regering had veel kiezers van de lijst gehaald die buitenlanders zouden zijn. De spanning tussen eigen volk en nieuwkomers werd ook hier bewust opgevoerd; regeringen leken dat van elkaar af te kijken. Ook in 2002 en 2006 werd Paul Biya zonder moeite herkozen. Eind 2004 benoemde hij een nieuwe premier, Ephraïm Inoni, die een regering moest samenstellen met het krachtdadig bestrijden van corruptie als hoofdtak. Want in 2003 rapporteerde Transparency International dat Kameroen door en door corrupt was; zonder smeergeld was er niets meer mogelijk.

Begin 2008 barstte in de steden Yaoundé, Douala en Bamenda heftig geweld los. Demonstrerende jongeren wierpen barricades op. De politie herstelde de orde. Binnen een week vielen

61 J. Ruyssenaars. *An International Alert Mission to Cameroon*, 1995. Ik heb vier jaar voor en met International Alert gewerkt met missies in Afrika, en Latijns-Amerika, en woonde toen in Londen.

er 17 doden. President Biya verweet de oppositie de jeugd te hebben aangemoedigd. Volgens de oppositie waren de jongeren boos vanwege werkloosheid en stijgende voedselprijzen. De president bezwoer alles te zullen gebruiken wat de wet hem toestond om de demonstraties te stoppen. Het begon met een transport- en taxistaking na het duurder worden van benzine. Ook Biya's aankondiging dat hij de grondwet wilde aanpassen om na 2011 te kunnen aanblijven, zou een rol hebben gespeeld. Het groeide uit tot een breder volksprotest tegen de regering waarin straatjeugd, scholieren en studenten elkaar vonden. Met stokken, stenen en molotovcocktails bestormden zij scholen, politieposten en overheidsgebouwen. Winkels met luxeartikelen ontzagen zij niet. Later erkende de regering 40 doden, maar juristen hielden het op ruim 100.

In april 2008 stond het parlement de gevraagde grondwetswijziging toe, dus niets lag de verlenging van het mandaat van de president nog in de weg. De machteloze oppositie verliet vóór de stemming de zaal. Mbiya en de zijnen namen het land weer strak in de hand en zorgden daarbij goed voor zichzelf. Mensenrechtenactivisten en kritische journalisten kwamen weer in het gevang terwijl de verdeelde oppositie monddood gemaakt werd. Bestuurders in het noorden werden met privileges gepaaid. In oktober 2011 herkoos een minimaal aantal kiezers president Biya, onder de nieuwe wetten. Bijna zeker gebeurde ook dit weer frauduleus.⁶² Het Kameroense meerpartijstelsel had zo niets te maken met hoe 'het westen' over democratie denkt. Het was 30 jaar na zijn eerste aantreden als president.

De katholieke homohater Paul Biya was 78 jaar en nam zich een nieuwe, 40 jaar jongere echtgenote. Hij was de overlever met de volle steun van Frankrijk en de Paus van Rome. Dit kan zo lang toch niet meer duren, verzuchtten de burgers. Maar wat komt er na hem? Volgens John Fru Ndi, de eeuwige leider van de verdeelde oppositie, ook al 72 jaar, was de toestand in het land weer eens explosief. Volgens anderen was het stabiel en rustig: het vuur was eruit, de oppositie was tandoel, en het gepaaid volk willig. Na zijn herbenoeming rekende Biya af met zijn ex-minister van binnenlandse zaken Marafa Hamidou Yaya en enkele hoge ambtenaren om hem heen. Het ging om een veronderstelde grote fraudeaffaire, de Albatross Affaire, rond de aankoop van een presidentieel vliegtuig in 2004. Zij kregen 25 jaar gevangenisstraf. Met Paul Biya viel niet te spotten. Hij had het verzet van de regio's overwonnen en was van plan nog lang aan te blijven met een stevig gezag over zijn land en volk. Alleen zijn leeftijd kon nog een handicap worden.

4.2 Equatoriaal-Guinea

Teodoro Obiang zat nog stevig in het zadel in Equatoriaal-Guinea. Begin 1991 werd DCOP, de Democratische Coördinatie van Oppositiepartijen opgericht als tegenbeweging. Feliciano Moto, een belangrijke en inspirerende DCOP-leider, werd in mei 1991 vermoord. Begin 1992 verleende de regering algemene amnestie en mochten er onder strenge voorwaarden meer po-

⁶² Volgens de VS *onacceptabel frauduleus*, volgens de Fransen *acceptabel*. Het waarnemen van verkiezingen is een niet-neutrale, politieke bezigheid met verschillende uitkomsten, al naar gelang de politieke belangen en agenda's van opdrachtgevers en waarnemers.

litieke partijen komen. Die mochten geen etnische of regionale basis hebben, en voor registratie en legalisering moest 158.000 dollar worden betaald. Presidentskandidaten moesten minstens tien jaar achtereen in het land hebben gewoond. Daarmee sloot Obiang alle Guineese ballingen uit. Ondanks die hindernissen werden tien nieuwe partijen toegelaten. Begin 1993 schreef een VN-rapport over systematische schending van de grondrechten van de oppositie. De VN beschuldigde de regering van betrokkenheid bij de mislukte aanslag op de Amerikaanse ambassadeur John Bennett, na diens ernstige kritiek op het regiem wegens onwettelijke gevangenhouding intimidatie en marteling van tegenstanders. In maart 1993 tekende de regering met het Platform van Toegelaten Oppositiepartijen een Democratisch Nationaal Pact. In dezelfde maand kwamen alle politieke gevangenen vrij. Obiang leek zijn leven te beteren. Eind 1993 deed het Platform mee aan de verkiezingen. De bekend gemaakte uitslag was 68 van de 80 zetels voor Obiang's PDEG. Daar hadden internationale waarnemers zo hun twijfels over.

Begin 1994 werd de Spaanse Consul-Generaal uitgezet, en Spanje halveerde toen zijn hulp aan Equatoriaal-Guinea. Een jaar later werd oppositieleider Severo Moto gearresteerd en veroordeeld tot 2½ jaar gevangenisstraf. Hij zou een politieagent hebben omgekocht en de reputatie van de president hebben geschaad. Wegens samenzwering en hoogverraad kwamen daar in april 1994 nog 28 jaren bij. Veel landen, Spanje voorop, protesteerden. In juli 1995 arresteerde de politie leden van de Beweging tot Zelfbeschikking van het Eiland Bioko. Willekeurige arrestaties, martelingen en moorden namen weer toe; nu ook tegen priesters en militairen die tegen het regiem zouden samenspannen. Begin 1996 gingen de presidentsverkiezingen gewoon door en deze keer won Obiang met 99%. Vlak voor de verkiezingen had hij het Platform verboden en opgeheven.

Premier Angel Serafin Seriche Dougan trad meteen bij het begin van zijn mandaat af. Dat werd ook van hem verwacht, want de president wilde alléén regeren. Begin 1998 vormde hij zijn nieuwe regering. Hij stelde Dougan toch weer aan als premier. In die dagen arresteerden veiligheidsagenten op Bioko honderden leden van het Bubi-volk die lid zouden zijn van de Beweging tot Zelfbeschikking van het Eiland Bioko, die aanvallen had gepleegd op militaire installaties. Volgens Amnesty International waren het arrestaties op etnische gronden. In maart 2000 werden zeker 50 van deze gevangenen naar een onbekende plaats gedeporteerd, 'met de kennelijke bedoeling van het aanbrengen van fysieke en mentale schade.' Zij waren al vaker zwaar mishandeld, met gebroken kaken en ribben en verbrijzelde testikels.⁶³ In september 1999 werd Plácido Micó Abogo, secretaris-generaal van CFSD, de Nationale Convergence voor de Sociaaldemocratie gearresteerd wegens 'een complot tegen de regering.' Later werd hij op borgtocht vrijgelaten. Maar het ging echt niet beter in het land.

Obiang ontsloeg Dougan in februari 2002 wegens het niet respecteren van de wil van het volk en het niet dienen van het belang van de natie. Cándido Muatetema Rivas werd de nieuwe premier. Een maand later vormden acht politieke partijen in ballingschap in Spanje een coalitie.

⁶³ Amnesty International. *Equatorial Guinea: Ethnic Bubi prisoners face uncertain future after prison transfer*, message embargoed till 20th March 2000.

Volgens hen was alle democratisering onder Obiang schone schijn. Dat bleek weer in juni 2002 toen 68 leden van de oppositie werden opgepakt, onder hen alweer de populaire Plácido Micó Abogo, beschuldigd van het leiden van een complot tegen de regering. Een maand later kwam Florentino Ecomo Nsogo, leider van de oppositionele PRNB, de Partij voor Nationaal Herstel en Welzijn, terug. In dat jaar waren er weer presidentsverkiezingen. Deze keer kreeg Obiang de volle 100%. Volgens de samenwerkende oppositiepartijen klopte daar niets van, wat de president hen zeer kwalijk nam.

In januari 2004 nam Silvestre Siale Bileka, opperrechter en president van het hoogste gerechtshof, ontslag. Hij zat hem dwars dat hij er ondanks veel inspanningen niet in was geslaagd om het ministerie van justitie mee te krijgen voor verbetering van het justitiële systeem. Bij de verkiezingen voor parlement en gemeenteraden won de PDEG van Obiang weer 98 van de 100 zetels. Internationale waarnemers uitten zware kritiek op de organisatie en de onzuiverheid van de resultaten. Een rapport van het ICPJ, het Internationale Comité voor de Bescherming van Juristen, meldde dat Equatoriaal-Guinea het meest repressieve censuurregiem van Afrika had. Ook in enkele andere landen van de regio controleerden volgens het rapport machtige elites de media volledig. Equatoriaal-Guinea had 'één onafhankelijk radiostation', en dat was van de president.

Semi-bandietenstaten met dictators aan het hoofd trekken avonturiers en huurlingen aan. Die zien Afrika als hun speel- en jachtgebied waar ze voor goed geld voor deze of gene opdrachtgever wel een staatsgreep willen plegen. Zo'n land dient dan als hun uitvalsbasis of zij vallen het juist aan. In maart 2004 werden in Zimbabwe 62 huurlingen gearresteerd die van plan zouden zijn om de regering van Obiang aan te vallen. Bij hun tussenlanding in Harare zouden zij wapens innemen plus nog wat Zuidafrikanen onder leiding van Nick Du Toit. Zimbabwe liet hen na vier jaar onderzoek in het geheim naar Malabo brengen. In juli 2008 werden de Britse huurlingen Simon Mann en Mark Thatcher (zoon van Lady Margaret) daar zwaar beveiligd voor de rechter gevoerd. Samen met de anderen werden zij beschuldigd van het omver willen werpen van de wettige regering van Equatoriaal-Guinea. Zij ontkenden de aanklacht, want... zij waren op weg naar Congo geweest waar zij diamantmijnen moesten beveiligen. Dat was ongeloofwaardig, wat zij later zelf ook toegaven. Volgens Mann was de in Londen wonende steenrijke Libanees Ely Calil het master mind achter het plan. Calil handelde in alles wat op het Afrikaanse continent olie was en trad op als 'broker' voor grote opdrachtgevers. Obiang beschuldigde de VS, Engeland en de oppositie van het plannen van een staatsgreep met behulp van huurlingen.⁶⁴

In februari 2009 overvielen zwaar gewapende mannen in motorboten het presidentiële paleis in Malabo. Zij kwamen uit Calabar, het omstreden grensgebied tussen Nigeria en Kameroen, waar zeepiraterij al enkele jaren in opgang was. Een helikopter en marineschepen sloegen de aanslag af en er vielen doden. Dit was mogelijk een plundertocht en geen coup poging. Zeven overlevenden kregen 12 jaar gevangenisstraf. Het Equatoriaal-Guinea onder Obiang had al een van

64 1) Zoon ex-premier bekent: Thatcher jr financierde de staatsgreep, *NRC Handelsblad*, 13 januari 2005 2), Luis Gómez. La oposición a Obiang: Los cinco golpes de Severo Moto, *El País*, 4 mei 2008.

de slechtste dossiers van de wereld op het gebied van mensenrechten. Een Amerikaans onderzoeksrapport van 2012 meldde dat het land ook aan de top staat van handel in vrouwen en kinderen voor dwangarbeid en seksslavernij, en dat de regering helemaal niets deed om dat tegen te gaan. Het lot van de burgers liet het regiem echt koud. Goed bestuur en Equatoriaal-Guinea gingen nog lang niet samen.

4.3 Sao Tomé en Príncipe

In Sao Tomé en Príncipe zette de regerende MLSTP eind 1989 democratisering op de agenda. Het einde van de Koude Oorlog was daar. MLSTP stelde herziening van de grondwet en de partijstatuten voor. In maart 1990 keurde de Nationale Volksvergadering wijzigingen van de grondwet goed die in een referendum aan het volk werden voorgelegd. Een meerpartijensysteem werd ingevoerd, met onafhankelijke kandidaten. En een president mocht maar tweemaal vijf jaar dienen. Begin 1991 werden parlementsverkiezingen gehouden onder de nieuwe wetgeving. Daarna kwam de Democratische Convergence van oppositieleider Leonel d'Alva aan de macht. Die organiseerde aansluitend presidentsverkiezingen. Miguel Trovado, terug van elf jaar ballingschap, won royaal en hij werd president. Een geschikte tegenkandidaat had zich niet aangediend.

In april 1995 verklaarde het eiland Príncipe zich eenzijdig onafhankelijk. Vijf leiders vormden een eilandregering. Dat bedreigde de nationale eenheid, met een reële kans op een bandietenregiem op Príncipe, dus pleegden legerofficiërs in augustus een geweldloze coup. Na onderhandelingen werd op beide eilanden de wettige regering weer erkend. Wel werd eerst nog premier Armindo Vaz d'Almeida na negen maanden disfunctioneren en corruptie ontslagen. Bij verkiezingen eind 1998 kwam MLSTP terug aan de macht en werd ex-president Manuel Pinta da Costa premier. Maar al in januari 1999 nam de centrum-linkse Guilherme Posser da Costa het premierschap over. In 2001 werd bij presidentsverkiezingen de zakenman Fadrique de Menezes ruim gekozen. En in april 2002 werd Gabriel Costa als nieuwe premier ingezworen. Die regeerde samen met de nieuwe coalitie MDFM/ MPCD⁶⁵. In april 2003 werd Menezes herkozen met Maria das Neves als eerste minister.

Al deze veranderingen verliepen vreedzaam totdat militairen in juli 2003 weer een poging tot staatsgreep waagden. Zij zetten de in Nigeria verblijvende president Menezes af, ontsloegen veel ambtenaren en vormden een Junta voor de Redding van de Natie. Dat duurde een week, want dankzij veel buitenlandse druk en bemiddeling werd de situatie teruggedraaid. De coup-plegers kregen amnestie en verkiezingen werden toegezegd. In september 2003 begon Menezes het leger te verbouwen. Hij verweet de militairen nalatigheid bij het beschermen van de democratie. Een jaar later ontsloeg hij premier Maria das Neves na een reeks corruptieschandalen. Hij verving haar door Damião Vaz d'Almeida uit Príncipe, van de oppositionele MLSTP. In juni

⁶⁵ MDFM staat voor Movimento Democrático das Forças da Mudança: Democratische Beweging van de Krachten van Verandering. PCD staat voor Partido de Convergência Democrática: Partij voor het Democratisch Samengaan.

2005 kwamen er berichten dat Menezes zelf bij corruptie betrokken was. De premier diende zijn ontslag in en de MLSTP stapte uit de regering.

In april 2006 kwamen de beloofde verkiezingen. De regerende MDFM/PCD-coalitie won met 23 van de 55 zetels, de MLSTP kreeg er 19, en IDA, de Onafhankelijke Democratische Actie Partij van Patrice Trovoada 12. De zittende president Menezes won in dat jaar de herverkiezingen voor het presidentschap. IDA ging een machtsdeling aan met de MDFM/PCD-coalitie en Trovoada werd premier. In maart 2010 kondigde Menezes weer verkiezingen aan voor augustus. Hij sprak zijn tevredenheid uit over de situatie van het land. En inderdaad, de eilandennatie was vriendelijk en redelijk welvarend, machtswisselingen tussen de bekende elites verliepen vreedzaam, het leger diende de democratie, en staatsgrepen en corruptie liepen niet echt de spuigaten uit.

4.4 Gabon

In Gabon werden in september 1990 in een betere sfeer vervroegde verkiezingen gehouden. De PDG van Omar Bongo won weer ruim. In maart 1991 kreeg het land met een nieuwe grondwet formeel een meerpartijenstelsel. In praktijk viel dat tegen. Bongo won ook de presidentsverkiezingen van 1993. De oppositie had daar vragen bij, maar hij zette door. Weer werden massale protesten hardhandig onderdrukt. Er vielen zeker 30 doden. In september 1994 nodigde Frankrijk de regering en de oppositie uit om te komen onderhandelen. Het resultaat was een tijdelijke coalitieregering die nieuwe, open parlementsverkiezingen zou voorbereiden. In juli 1995 stelde Bongo voor om de grondwet te wijzigen en deelname van meer partijen mogelijk te maken. Daar kreeg hij waardering voor. De verkiezingen waren eind 1996 en Bongo's DP won weer gewoon 46 van de 55 zetels. Omar Bongo hield zijn land met harde hand stabiel. De oppositie moest aan de lijn blijven die soms werd gevierd en dan weer flink aangetrokken. De nationale elite bestond uit enkele uitgebreide families die af en toe een lastig lid van de oppositie binnenhaalden of een lastpost uit eigen kring verstootten. Er waren altijd politieke gevangenen en voor zware vergrijpen werd de doodstraf opgelegd en ook uitgevoerd. Daar omheen heerste stilte, want de president en zijn partij hielden de media kort. Hun bijzondere vorm van Démocratie à la Gabonaise steunde op het patronagesysteem, met Bongo als groot volkshoofd van anderhalf miljoen onderdanen. Opposanten werden omgekocht met miljoenen of kregen een lucratief ministerschap aangeboden.

Lastige radiostations werden naar willekeur gesloten en heropend; media in de hand gehouden door afwisselend straf en subsidie. Van de begroting ging driemaal zoveel naar leger en politie dan naar gezondheidszorg, en het Franse detachement van 800 commando's met vliegtuigen en wapens was er ook nog. Bongo's familie besteedde elk jaar 100 miljoen dollar uit de staatsbegroting en liet ELF-Total evenveel naar Zwitserse banken overmaken. Bongo was, zoals meer presidenten van Franse ex-koloniën in Afrika, een geslaagd product van de training en begeleiding door Michel Focart, de al onder De Gaulle begonnen Monsieur Afrique. Hij maakte het Afrikabeleid voor of ondanks opeenvolgende Franse regeringen. Vanwege zijn ontransparante

verwerpelijke invloed op dictators werd hij ook wel de Sinistere Mijnheer Stiekem genoemd. Van Omar Bongo maakte hij zijn spin in het web van het Frans-Afrikaanse netwerk waarbinnen toegang tot en controle van macht en rijkdom werd geregeld tussen Afrikaanse en Franse leiders, hun families en diegenen die loyaal aan hen waren. Bongo was een bekeerde moslim met veronderstelde sterke traditioneel-Afrikaanse krachten.

Oppositieleider Paul Mba-Abessole werd gekozen als burgemeester van Libreville. In 1998 vroeg hij de VN om toe te zien op de presidentsverkiezingen van dat jaar, 'om frauduleuze herverviezing van Omar Bongo te voorkomen'.⁶⁶ De verkiezingen werden gehouden, Bongo won weer, Paul Mba-Abessole werd tweede, en André Kumbila, de vroegere tweede man onder Abessole in de Houtwerkerspartij, derde. Begin 1999 benoemde de president François Ntoutoume-Emane tot premier. Na de zoveelste demonstratie tegen de overwinning van Omar Bongo en zijn medestanders werd de Universiteit van Libreville gesloten. Bongo's partij won ook de parlements-verkiezingen van 2001 weer met overmacht: 84 van de 120 zetels. In januari 2002 nodigde hij Paul Mba-Abessole uit om tot zijn coalitieregering toe te treden waarna deze met zijn partij deel uitmaakten van het kabinet. Ook in 2003 won Bongo's PDG royaal. Hij bezwoer dat volgende regeringen helemaal open zouden zijn. Maar in juli 2003 liet hij de grondwet wijzigen, waardoor het aantal termijnen voor de president onbeperkt werd en hij steeds herkozen kon worden.

Dat waardeerde Pierre Mamboundou, de oppositieleider van die dagen, niet. Hij vroeg hulp aan de internationale gemeenschap tegen deze list van Bongo om alle macht naar zich toe te trekken. Sinds 1967 had die al 16 keer de grondwet veranderd. Meestal bemoeide het buitenland zich daar niet mee, tenzij hun zakelijke of strategische belangen geschaad dreigden te worden. Dat leek hier niet zo te zijn dus er gebeurde niets. In november 2005 werd Bongo weer president met 80% van de stemmen. Daarmee was hij op 69-jarige leeftijd de langst zittende president van Afrika. Hij was ook een van de leiders die investeerden in hun zoon als opvolger, - in zijn geval Ali Ben Bongo die, voorlopig als legerleider en minister van defensie, werd klaargestoomd om de macht over te nemen. Weer claimden de verliezers van de oppositie, Pierre Mamboundou en ex-minister Zacharie Myboto, vals spel, en weer haalde dat niets uit. Begin 2006 benoemde de nieuwe premier Jean Eyeghé heel verrassend 12 vrouwelijke ministers in zijn enorme kabinet van 49 leden.

In juni 2009 overleed El Hady Omar Bongo Ondimba op 73-jarige leeftijd in Barcelona aan een lang geheim gehouden ziekte. Hij was onmetelijk rijk, had het langst geregeerd van alle Afrikaanse heersers, maakte van Gabon het Koeweit van Afrika, maar deed niets om de enorme verschillen tussen arm en rijk te overbruggen. Na een maand wees de PDG de 50-jarige presidents-zoon Ali Ben Bongo aan als lijsttrekkende kandidaat van de partij. Verkiezingen waren voorzien voor augustus 2009. Ali dreigde inderdaad president te worden nadat de militairen zijn verkiezing hadden 'geregeld'. Volgens de oppositie was er weer geknoeid, en in de hoofdstad kwam de staat van beleg met avondklok, tanks in de straten en traangas. Vooral in de haven-

⁶⁶ *Third World Guide* 2001/2002: *Gabon*, p. 244.

stad Port Gentil duurden de ongeregelde heden voort. Het woedende volk stak het Franse consulaat in brand, bevrijdde gevangenen en plunderde winkels uit protest tegen de ‘Franse steun aan machtswellust en schijndemocratie’. Toch werd Ali Ben Bongo als president beëdigd. Hij beloofde vrede, democratie en strijd tegen corruptie. De steden werden volgehangen met zijn portret. In augustus 2012 laaiden er weer onlusten op in Libreville. De politie sloeg een demonstratie van de oppositie neer met harde hand, waarna de Tv-zender in brand werd gestoken. Daarbij vielen doden. André Mba Obame, de verliezer van de verkiezingen van 2009, leidde deze demonstratie tegen de jonge Ali Ben Bongo. Maar oppositieleider Obame stierf al in 2015.

4.5 De Centraal-Afrikaanse Republiek

Ook het parlement van de CAR aanvaardde in juli 1991 een herziening van de grondwet die een meerpartijensysteem mogelijk maakte. Verkiezingen waren voorzien voor oktober 1992, maar daarvoor vond president Kolingba dat er teveel ongeregelde heden plaatsvonden. Hij schortte het proces op en installeerde een Voorlopige Nationale Raad van de Republiek met daarin vijf presidentskandidaten die de opdracht kregen om in april 1993 presidentsverkiezingen te organiseren. Maar die werden keer op keer uitgesteld. In mei 1993 bezetten boze militairen het presidentiële paleis en Radio-Bangui. Zij eisten betaling van acht maanden achterstallig loon maar trokken zich al terug na een toezegging van twee maanden.

In augustus was het eindelijk zo ver. De niet bijster populaire André Kolingba werd vierde van de vijf kandidaten en annuleerde meteen per presidentieel decreet de uitslag. Dit was zelfs voor Frankrijk te gortig. Dat dreigde alle militaire en financiële steun in te trekken en dwong hem om in september een tweede ronde te houden. Op 1 september verleende Kolingba aan alle politieke gevangenen amnestie; ook aan ex-dictator Bokassa. De tweede ronde in september ging door. Deze keer won Ange-Félix Patassé, de vroegere premier onder Bokassa, met een kleine meerderheid. Zijn eerste klus was het herstellen van de goede betrekkingen met Frankrijk dat zo lang de kandidatuur van ex-president David Dacko had gesteund. In december 1994 werd per referendum een nieuwe grondwet aangenomen. Slechts 46% van de kiezers deed mee, wat de oppositie uitlegde als een nederlaag voor Patassé. Die stelde een nieuwe regering van nationale eenheid samen met de voormalige ambassadeur in Frankrijk, Jean-Paul Ngoupande, als premier.

De nieuwe regering Ngoupande zag zich geconfronteerd met een opstand van boze burgers en rebellerende soldaten. De scheuring in het leger werd groter en de oppositie voegde zich bij de rebellen. Zij onderhandelden en begin 1997 kwam er een voorlopige wapenstilstand. De soldaten gingen weer naar de kazernes. Patassé ontsloeg Ngoupande en stelde Michel Gbezera-Bria aan als nieuwe premier. Die stelde verzoeningsgezind in februari een nieuwe regering voor met daarin ook leden van de oppositie. Maar in mei 1997 waren er weer gewapende botsingen die een politieke crisis ontketenden, waarna de oppositie zich uit de regering terugtrok. Tussen de rest van de regering en de rebellen werd onderhandeld. Franse soldaten kwamen tussenbeide, deels ingrijpend, deels bemiddelend, en voorlopig werden de geschillen opgelost.

Eind 1998 werd weer gekozen voor het parlement. De regerende MLN, de Nationale Bevrijdings Beweging van Patassé, kreeg maar 49 van de 109 zetels; te weinig voor een absolute meerderheid. Na onderhandelingen sloten vijf onafhankelijke Kamerleden en een dissident van de oppositie zich bij de regeringspartij aan, waardoor alsnog een meerderheid ontstond. Deze gelegenheidscoalitie stelde een nieuwe regering samen, maar begin 1999 barstte de bom al. De stadsbevolking was niet blij met deze coalitieregering. In Bangui liepen de straten vol met demonstranten en stakers. Op verzoek van de oppositie werden de presidentsverkiezingen een week uitgesteld, want men vreesde nog voor geweld en schade aan openbare gebouwen, winkels en bezittingen. Nu won Patassé met 51% van de stemmen. De oppositie beschuldigde de regering van fraude. De tweede kandidaat, André Kolingba, kreeg maar 19%. In 1999 verlieten de laatste Franse militairen de CAR volgens plan. In januari 2000 wisselden de presidentiële garde en opstandige militairen schoten, waardoor in de hoofdstad paniek ontstond. Volgens de opstandige soldaten kwam Patassé de beloften van na de demonstraties van het jaar daarvoor niet na.

De opstand werd gesmoord en er werd niet meer over gesproken. Maar in december staakten ambtenaren en overheidspersoneel omdat hun salaris allang niet meer werd betaald; voor sommigen was dat 30 maanden. De politieke leiding van ECCAS, de Economische Gemeenschap van Centraal-Afrikaanse Staten, drong aan op bemiddeling en dialoog, maar het was te laat: de staking werd een opstand, aangestuurd door de voormalige legerchef François Bozizé die zich namens de rebellerende oppositie als leider opwierp. Eind mei 2001 werd een coup poging afgeslagen. Maar het geweld ging door. In Bangui vielen binnen één week tientallen doden. Het leger en de presidentiële garde doodden burgers als zij dachten dat die van de oppositie waren. In de straten lagen rottende lijken, burgers verscholen zich. De regering koos weer voor het knevelen en intimideren van de bevolking. Regeringen in de CAR waren en bleven ongeïnteresseerd in leven en welzijn van hun onderdanen die dus geen burgers waren.

Moammar Gadaffi stuurde in januari 2002 troepen om Patassé te steunen. Bozizé vluchtte toen eerst naar Tsjaad, later naar Frankrijk. Het volk in Bangui liep te hoop tegen de 'Libische bezetting' en eiste het vertrek van die buitenlanders. In Tsjaad werden rebellen getraind. In oktober 2002 kwam Bozizé uit Frankrijk terug. Hij leidde de vanuit Tsjaad binnentrekkende rebellen die enkele steden en de helft van Bangui bezetten en een dialoog eisten tussen de regering en de oppositie. Als die bereidheid niet bestond, dan moest Patassé maar opstappen. Ook Frankrijk stelde onderhandelingen voor. De AU bracht na overleg met VN-secretaris Kofi Annan ex-president Amadou Toumani Touré van Mali in stelling als bemiddelaar. Ex-president André Kolingba leidde nu de rebellenlegers als soldaat van Bozizé. Veel soldaten uit het regeringsleger die aan hem loyaal waren, liepen over. President Patassé zette een grote prijs op zijn hoofd. Patassé liet zijn woonhuis en werkpaleis bewaken en verdedigen door de Libische soldaten en hij liet zich ook bijstaan door de Congolese krijgsheer Jean-Pierre Bemba die zijn eigen Bembaland had in de aangrenzende Congolese Evenaarsprovincie. In ruil voor steun in het zuiden van de CAR mochten diens 1.500 krijgers daar roven, plunderen, moorden en verkrachten. Frankrijk, dat voorheen altijd snel ingreep als er maar iets van Libische inmenging bleek, hield zich nu afzijdig.

Langs etnische en regionale lijnen werden de opstellingen steeds duidelijker. Het zuiden steunde de opstandige generaals Bozizé en Kolingba. Het noorden steunde de zittende president Patassé. In het leger zaten meer zuiderlingen, maar het noorden had de steun van Gadaffi's leger. Patassé en zijn vrienden controleerden de diamanthandel. De rebellen wilden dat deel van de macht en rijkdom in handen krijgen. De zucht naar diamanten blies de oorlog aan, en etnische en religieuze argumenten (de rest tegen de islamieten) werden er met de haren bijgesleept en zo lang volgehouden dat de mensen daar zelf ook in gingen geloven en zich ernaar gedroegen.

Op de diamantveiling in Antwerpen werd in 2000/2001 voor 900.000 karaat aan diamanten uit de CAR aangevoerd, maar het land produceerde officieel jaarlijks nauwelijks 500.000 karaat. Smokkel en witwassen verklaarden het verschil. De CAR had lange, oncontroleerbare grenzen en overal heersten chaos en geweld. Veel diamanten werden illegaal gedolven en de grens overgesmokkeld. Ondanks een VN-embargo bleef de diamanthandel in Bangui zeer levendig. Handelaars en hun medewerkers werkten in gefortificeerde villa's met eigen legertjes en communicatiesatellieten. Vliegmaatschappij MINAIR vloog de diamanten uit en president Angel-Félix Patassé verstrekke zelf de vergunningen voor de diamanthandel. Pas in 2003 zou het Kimberley Process Certification Scheme in werking treden om ongecontroleerde handel in bloeddiamanten te bemoeilijken. Tot die tijd probeerden alle partijen zich nog meer te verrijken.⁶⁷

In maart 2003 nam François Bozizé met een echte staatsgreep de macht in handen. Zijn geduld was op en hij had de zegen van Frankrijk. Vier jaar na hun definitieve terugtrekking kwamen Franse troepen weer terug in de CAR, samen met eenheden uit Tsjaad en Congo-Brazzaville, om de coup van Bozizé veilig te stellen. Bozizé benoemde zichzelf tot president en ontbond het parlement. In 2004 moest hij volgens afspraak democratische verkiezingen organiseren. Vanuit zijn ballingsoord in Togo liet Patassé weten constructief te willen onderhandelen over een gezamenlijk overgangsproces. In 2004 kwamen er geen verkiezingen, maar in 2005 vond wel een internationaal gefinancierde stembusgang plaats, voorafgegaan door een uitgebreide campagne met debatten, vergaderingen en massabijeenkomsten. Een nieuwe grondwet van 2004 maakte dat mogelijk. Vrouwen, politieke partijen, religieuze instellingen, groepen uit de samenleving: iedereen werd gestimuleerd om zich bij de veranderingen betrokken te voelen. Deze keer werden alle burgers van de republiek opgenomen in het kiesregister. In mei 2005 won Bozizé in tweede ronde de presidentsverkiezingen. Hij werd beëdigd als wettig president, maar Patassé en zijn bondgenoten namen daar geen genoegen mee. Zij vielen het leger van Kolingba en Bozizé aan. Door de aanwezige buitenlandse troepen bleef het in de hoofdstad vrij rustig; het echte geweld vond in het noorden plaats.

Sindsdien brachten opstanden, rebellen, staatsgrepen, corruptie en straffeloosheid het land naar de rand van de afgrond. Het in 2003 door Frankrijk en Tsjaad aan de macht brengen van Bozizé had veel kwaad aangericht. In het regeringsleger waren nog maar 5.000 soldaten actief en die gedroegen zich toenemend misdadig. Zij executeerden honderden onschuldige bur-

⁶⁷ Smuggling is Easy. *The Economist*, 9 juni 2001, mijn samenvatting.

gers en minstens 100.000 mensen vluchtten de bossen in. De noordelijke Mbororo/Peulh/Fulani-groepen werden beroofd en verdreven. Al heel lang waren daar botsingen tussen lokale boeren en nomadische Peulh die ook uit Tsjaad naar het zuiden kwamen in tijden van oorlog, droogte en gebrek aan weidegras aldaar. Dan begraasden en vernielden zij de akkers van boeren in de noordelijke CAR.

In april 2006 landde in het noorden een vliegtuig met 50 gewapende mannen. Volgens de regering was dat door Soedan gestuurde steun voor rebellen in Tsjaad. Want de oorlogen in Tsjaad en Darfur begonnen in de CAR over te lopen, met gewapende milities en vluchtelingen. In april 2006 tekende de regering Bozizé met de eigen rebellen een vredesakkoord. In dezelfde maand liet het Hooggerechtshof weten de strafzaak tegen Patassé en vier andere verdachten van machtsmisbruik en misdaden tegen burgers door te verwijzen naar het Internationale Strafhof (ICC) in Den Haag. Ook krijgsheer Jean-Pierre Bemba, intussen kandidaat bij presidentsverkiezingen in de Democratische Republiek Congo, werd doorverwezen naar het ICC dat pas in juni 2009 een internationaal bevel van aanhouding tegen hem uitvaardigde vanwege zijn veronderstelde misdadige rol in de CAR in 2002/2003.

Eind 2006 voerde in het noorden nog steeds een rebellenbeweging met toenemende heftigheid oorlog tegen de regering en het leger. De opstandelingen veroverden enkele plaatsen en trokken op naar het mijnstadje Bria. In het noorden waren goud, diamanten, uranium, steenkool en aardolie. Zowel de regering als de rebellen wilden dat gebied controleren. Maar het ging niet alleen om grondstoffen, vee, water, weidegronden of etnische groepen die elkaar niet mochten: deze stadjes lagen aan de weg naar Darfur, wat bewegingen van milities van het ene land naar het andere vergemakkelijkte.

In februari 2007 tekenden alle partijen in Tripoli, Libië, een alomvattend vredesakkoord. Onder toezicht van Moammar Gadaffi en vertegenwoordigers van de VN, de AU en de EU maakten zij afspraken over terugtrekking van troepen, ontwapening van milities, reïntegratie van ex-strijders in politie en leger, en terugkeer van ontheemden en vluchtelingen. Ook kwam er een amnestieregeling voor rebellen en krijgsheren. Over de uitwerking van praktische zaken zou nog vervolgoverleg komen. Maar in maart 2007 werd in het noorden toch nog gevochten, waarbij Franse legereenheden rebellen beschoten met Mirages, veldgeschut en geparachuteerde commando's. De rebellen vielen aan met alles wat voorhanden was. De Fransen wonnen die veldslag en de rebellen vluchtten naar Soedan om hun strijd van daaruit voort te zetten.

In de CAR zouden in alle legertjes zo'n 1.500 kindsoldaten actief zijn. Ook de rebellen van de nieuw opkomende UFDR, de Unie van Democratische Republikeinse Krachten van de dissidente generaal Diamiana Zakaria gebruikten in het afgelegen noorden kindsoldaten tegen de troepen van François Bozizé. In mei 2007 liet hij er 400 vrij. Bij de ceremonie van overhandiging in Gordil aan de grens met Tsjaad waren de regering en de VN aanwezig. De CAR was niet bij de landen die de Parijse Principes van 2007 over kindsoldaten ondertekenden waarin alle regeringen werden opgeroepen om kindsoldaten te demobiliseren.

Amnesty International meldde in juni dat honderdduizenden burgers in het noorden van de CAR leden onder het uit Tsjaad en Soedan overstekende geweld, en dat milities in eigen land burgers intimideerden en vermoordden als zij niet meewerkten. En het leger doodde burgers die de rebellen zouden steunen. Hun veiligste optie was om te vluchten, maar waarheen? Wat betreft de verplichte bescherming van burgers door de staat en de internationale gemeenschap was daar een groot vacuüm omdat de gewapende bendes een vrij speelveld hadden. In augustus 2007 meldde het Internationale Rode Kruis duizenden vluchtelingen in het noordwesten die nog steeds niet terug durfden. De CAR en Tsjaad delen een open grens van 1.000 km. Rebellen-groepen uit beide landen hadden vrije doorgang om aan te vallen, terug te trekken, op adem te komen. Daar tussendoor sjoewden onbeschermd grote aantallen vluchtelingen.

De strijd tussen het slinkende regeringsleger en de rebellen duurde al anderhalf jaar. In steeds meer dorpen en stadjes werd het onveilig. Dorpen werden afgebrand, vee en gewassen gestolen. Heel veel mensen improviseerden tijdelijk onderdak in de bossen. Voedsel was er schaars en eenzijdig, schoon water en medische hulp ontbraken. In de regentijd werd leven in de bossen een nachtmerrie met modder, kou, ongedierte en ziekte. Hulp kon er niet komen, vrachtwagens kwamen vast te zitten of werden beroofd. De onveiligheid had nog een andere dimensie: gewapende roversbendes, Zaraguinas of Wegafzetters stroopten wegen en dorpen af. Zij gijzelden kinderen die door de ouders tegen hoge bedragen moesten worden teruggekocht. Zij verbor-gen zich in bergachtige natuureservaten en terroriseerden van daaruit de bevolking die dan uit wanhoop weer de bossen in vluchtte. Om erger te voorkomen en burgers te beschermen bepleitte Amnesty International onmiddellijke plaatsing van VN-troepen in de CAR, los van de inzetten in Tsjaad en Darfur, met een beroep op de Responsibility to Protect.

Abdoulaye Miskine, voormalig leider van FDPC, het Democratisch Front voor de Centraal-Afrikaanse Republiek, weigerde in augustus 2007 om beleidsadviseur te worden van zijn aartsvijand Bozizé. Onder Patassé had hij als belangrijke veiligheidsagent veel slachtoffers gemaakt onder aanhangers van Bozizé. Miskine zei de nominatie niet te kunnen aanvaarden omdat de regering het akkoord van februari niet nakwam. Demobilisatie en integratie van ex-strijders en terugkeer van de bevolking werden niet waargemaakt, en de toegezegde garantie voor zijn veiligheid vertrouwde hij niet. Tegen hem bestond een internationaal arrestatiebevel wegens verdenking van oorlogsmisdaden. Etnische en regionale tegenstellingen werden steeds belangrijker. Rebel-lenorganisaties, verenigd onder APRD: het Leger voor Herstel van Republiek en Democratie, wilden de strijd niet opgeven. Ooit was Patassé hun geldschietter en wapenleverancier, maar die stroom droogde op. Veel groepen liepen rond met knuppels en hakmessen, met maar één vuur-wapen per eenheid, en vaak zonder munitie. Honger en het gevoel van verraden te zijn werkten demoraliserend voor hen. Dus werd er gedeserteerd en overgelopen. Al sinds 2005 terroriseerden zij het noordwesten waar de bevolking werd belaagd, geplunderd en verkracht door solda-ten van de regering, uit Tsjaad overstekende rebellen, loslopende groepen van de APRD, en de steeds bruter optredende Zaraguinabendes met leden uit Tsjaad, Niger, Nigeria en Kameroen. Die waren goed bewapend en gebruikten moderne communicatiemiddelen. Ook stalen zij vee dat zij de grens over brachten. Elke partij kon hen inhuren voor 'klussen'. Dit soort kidnappen-de, plunderende wegpiraten was al jarenlang een probleem in de regio. Ook de APRD-rebellen

werden steeds meer ordinaire plundersaars. Oorlog, armoede en werkloosheid droegen bij tot die bendevoorming. Met crimineel geld konden wapens worden gekocht; er waren altijd genoeg gretige aanbieders op de markt.

Men dacht na over een EU-vredesmacht voor Tsjaad en de CAR met een rol voor Franse troepen. Dat werd de politiemacht EUFOR-Tsjaad/CAR die met MINURCAT van de VN zou samenwerken. Rebellen en hulpverleners waarschuwden tegen een te grote rol voor het Franse leger. De rebellen zagen een zoveelste stap in de Franse rekolonisatie van hun land; een aanfluiting voor de neutraliteit van EUFOR. Zij kondigden aan tegen EUFOR te zullen vechten. Volgens de VN hadden in het noorden 240.000 vluchtelingen uit Darfur en 173.000 ontheemden uit de CAR bescherming nodig. Apart van steunpunten in Tsjaad kwam er ook een detachement in Birao in het noorden van de CAR om te patrouilleren en de situatie te monitoren. De VN en de EU noemden de missies onpartijdig, onafhankelijk, politiek neutraal.⁶⁸

De International Crisis Group zag Frankrijk als de slechtste én de beste partij om tussenbeide te komen. De slechtste optie vanwege het koloniale en postkoloniale verleden van interventies en versterking van processen. Een Europees stempel van goedkeuring kon die Franse neiging tot gewapende interventies legitimeren. En de beste optie, want Frankrijk had de wil en capaciteit om handelend op te treden. EUFOR kon een stap in de richting van herstel zijn, mits gekoppeld aan een goed gecoördineerde, samenhangende strategie op politiek, economisch en veiligheidsgebied. 'Dit kon wel eens de laatste kans zijn voor de CAR om los te breken uit haar spookstatus voordat alle pretenties van soevereiniteit en onafhankelijkheid definitief verdwijnen in de vicieuze cirkel van falende staat, geweld en toenemende armoede waarin het land en de mensen vastzitten.' Volgens de ICG ging de CAR ten gronde aan corruptie en geweld. Onder voorwaarden konden EUFOR en MINURCAT helpen om dit land van 4,2 miljoen mensen weer op de been te krijgen.⁶⁹

Begin 2008 waren volgens UNICEF 300.000 burgers in de CAR ontworteld en 100.000 burgers waren gevlucht naar Kameroen, Tsjaad en Soedan. Het aantal vluchtelingen uit Darfur in de CAR bleef gelijk. De oorlog vernietigde naast mensenlevens ook de voorwaarden voor leven en geluk van miljoenen mensen. De jaren 2006 en 2007 waren de ergste. Langs wegen in en naar het noorden stonden nog slechts verlaten, verbrande spookdorpen. De mensen bleven in de bossen en velden, afstand houdend van de wegen. In maart 2008 hield het Tsjadische leger strooptochten in de noordelijke CAR; zij doodden burgers, brandden dorpen plat en stalen vee. Human Rights Watch registreerde vijf van die overvallen tussen januari en maart. Eind maart verlieten de eerste families uit dorpen langs de weg van Kaba naar Kaga Bandoro voorzichtig de bossen. In hun dorpen vonden in 2006/07 clashes plaats tussen het leger en APRD. Tienduizenden hutten waren verbrand. De rebellen waren van het eigen volk, het leger kwam uit het zuiden. Als je de vis wil vangen, dan moet je het water weghalen, zo werkte dat.

⁶⁸ EU/ESDP, bureau van Javier Solana, communiqué over de Centraal-Afrikaanse Republiek en Tsjaad naar aanleiding van zijn bezoek aan de regio op 6 en 7 mei 2008.

⁶⁹ De International Crisis Group bracht eind 2007 een rapport uit: *Central African Republic: Anatomy of a Phantom State*, 2007, ter advisering van de Europese Unie bij de besluitvorming rond EUFOR.

In maart 2008 bereikte EUFOR de initiële operationele capaciteit. Eind van het jaar moest die volledig zijn. De EU zag de missie als integraal onderdeel van een bredere inspanning op diplomatiek, politiek en financieel gebied. Daarin waren besloten: steun aan het proces van AU en VN om de politiek weer op het goede spoor te krijgen, actievare mobilisatie van hulpfondsen, verzekering van toegang tot en veiligheid van de hulpverlening, en steun aan programma's voor herstel en wederopbouw, voor verzoening en hereniging, voor terugkeer van gevluchte en ontheemde burgers, en waar nodig steun aan lokale overheden. Voor Tsjaad werd over een periode van vijf jaar 299 miljoen euro uitgetrokken, voor de CAR 137 miljoen.⁷⁰

Begin mei 2008 was er voorzichtig sprake van een wapenstilstand met het oog op vredesoverleg. De strijders zouden op hun bases blijven en de regering zou een amnestiewet aan het parlement voorleggen. De vrede leek deze keer een goede kans te krijgen. Het geweld nam af en er kwam meer ruimte voor hulpverlening. Problematisch was dat er nog bendes waren die niets wilden afspreken. Na een maand overleg in Libreville, Gabon, verklaarde APRD-leider Jean-Jacques Demafouth, ooit de aide-de-camp van ex-president Patassé, dat er een voorlopig vredesakkoord lag. Het definitieve akkoord zou later in Libreville worden ondertekend. Er moesten nog problemen worden opgelost rond amnestie, demobilisatie, ontwapening en reïntegratie. Volgens VN-secretaris Ban Ki-moon was eind juni 2008 de situatie nog uiterst fragiel. De cyclus van armoede, onveiligheid, schending van mensenrechten en straffeloosheid maakten volgens hem nog steeds burgers tot slachtoffer. Hij zag de verantwoordelijke bestuurders als schuldigen. Want veiligheidsdiensten, guerrilla's en bandieten pleegden nog steeds ongestraft en vrijelijk misdaden. Maar hij prees de dialoog en de getoonde goede wil, met name de mei-afspraken. Hij zag wel degelijk het geweld afnemen als gevolg van het staakt-het-vuren en de komst van EUFOR en MINURCAT.⁷¹ Ondanks deze positieve stemming ging het eind 2008 weer even fout. Veertien regeringssoldaten sneuvelden in een hinderlaag van rebellen die wilden bewijzen dat zij er nog waren aan de vooravond van verdere besprekingen.

Keer op keer boycotten president Bozizé en zijn 'inner circles' de besprekingen. Maar eind 2008 begonnen zij onder druk van donoren aan een 'inclusieve politieke dialoog' met meerdere partijen. Als Bozizé niet meer ruimte maakte voor vrede, democratie en goed bestuur, dan stopten donoren met het betalen van ambtenarensalarissen. Begin december kwam Angel-Félix Patassé na vijf jaar ballingschap terug uit Togo. Hij schoof aan bij de Nationale Consultatie voor Vrede en Verzoening: 'niet om te oordelen of te veroordelen, maar om gezamenlijke grond te vinden voor een akkoord over de toekomst van de CAR'.⁷² Nu konden de besprekingen echt beginnen. Er was nog steeds een risico dat het fout kon gaan, maar de goede wil leek er te zijn. Het ICG waarschuwde in zulke termen en voegde er aan toe dat de CAR alweer van de internationale radar dreigde te verdwijnen nu het geweld afnam. Donoren hadden nog niet eens een bedrag van 116 miljoen dollar voor noodhulp waargemaakt. De internationale gemeenschap zou al blij zijn

⁷⁰ EU/ESP, bureau van Javier Solana.

⁷¹ VN-Nieuwsdienst, 25 juni 2008. Ban Ki-moons' rapport aan de Veiligheidsraad over de ontwikkelingen in de Centraal-Afrikaanse Republiek.

⁷² AOL, Africa On Line News. *Ex-leader home for peace-talks*, 8 december 2008.

met een simpele ontwapening, zonder echt geïnteresseerd te zijn in een langer durend proces van nationale verzoening.⁷³

Regering, oppositie en rebellen praatten in Bangui met Pierre Buyoya, de president van Burundi, als bemiddelaar. Na tien dagen onderhandelen verklaarden zij dat een regering van nationale eenheid de macht zou overnemen tot de verkiezingen van 2010. Wapenstilstand, demobilisatie en ontwapening van ex-strijders waren nu geregeld, maar hun reïntegratie nog niet. De verdeling van posten tussen loyalisten en de andere kampen was ook nog niet rond. Maar het vertrouwen was er en men zag het jaar 2009 vol optimisme tegemoet. Toch kwam er in februari 2009 nog een kater uit onverwachte hoek. De legers van de Democratische Republiek Congo en Oeganda joegen samen in de wildparken van noordoost Congo op eenheden van de Oegandese LRA, het Lord's Resistance Army van Joseph Kony. Moordend, rovend en kidnappend trokken die de Oubangouï over, de CAR binnen, waar zich in het zuiden al langer groepen van LRA verschoolen. Kennelijk wilden zij zich daar in de wouden hergroeperen. Zij plunderden dorpen, stalen voedsel van het veld, verkrachtten vrouwen, moordden en maakten humanitaire interventies in het gebied onmogelijk. Diep in 2011 was dat nog steeds zo.

In juli 2009 nam ook in het noorden rond Birao het geweld weer toe. Victor da Silva Angelo, het hoofd van MINURCAT, trok aan de bel. Gewapende bendes overvielen weer burgers, doodden mensen, brandden huizen af en joegen families op de vlucht. In december werden daar Franse hulpverleners ontvoerd. Het ging niet alleen om herders uit het noorden die toegang tot de grond van boeren wilden hebben. Er waren nog resten van etnisch georiënteerde rebellengroepen die zich niet hadden overgegeven. De ontvoering van de hulpverleners leverde hen drie terreinwagens op, een terreinmotor en het nodige losgeld. Men vond massagraven met lijken van tientallen met machetes gedode burgers. Daarna bleef het, mede door de aanwezigheid van vredestroepen, een half jaar rustig. Gefaciliteerd door Pierre Buyoya van Burundi en aartsbischop Paulin Pomodimo van de CAR werkte men door aan een nationaal compromis en het voorbereiden van de verkiezingen van mei 2010. De oppositie, opgestoot door Patassé, wantrouwde de voorbereidingen en dreigde de verkiezingen te zullen boycotten.

Alle met wapens strijdende mannen en kinderen die de dood trotseerden en ontberingen leden, misbruikten en mishandelden vrouwen. Seksueel geweld in oorlogstijd tegen weerloze slachtoffers was een oorlogsmisdaad geworden waarvoor in de CAR nog niemand was gestraft. Daar probeerden burgerorganisaties zo goed mogelijk mee om te gaan. In het noordelijke Bossangoa werkte de MONAM-groep van overlevende prooien van verkrachters. Monam betekent in de Sangotal Onse gedeelde goed. Het werd een forum van solidariteit, inkomstengenerering en welzijn voor verkrachte vrouwen. De organisatie legde dossiers aan met identificatie van daders en vocht actief de discriminatie en verstoting van misbruikte vrouwen aan. De HIV-besmettingsgraad bleek hoog te zijn. Het verwerken en herstellen van traumatische ervaringen duurt jaren en vraagt veel aandacht; snelle oplossingen bestaan niet. Voor donoren duurt dat vaak te

⁷³ International Crisis Group. *Central African Republic: Untangling the Political Dialogue: the Risk of Wider Violence in the CAR is today at its highest point since the Coup d'État of 2003*, Report, 9 december 2008.

lang. Die verliezen hun aandacht als de urgentie er af lijkt te zijn. Dan komen de ergste momenten voor de vrouwen en de organisatie.⁷⁴

In mei 2007 begon de aanklager van het ICC in Den Haag op verzoek van de regering Bozizé met zijn onderzoek over seksueel geweld in de CAR. Het betrof alleen de oorlog tussen het regeringsleger en de rebellen in 2002/2003. Het was het eerste onderzoek van het ICC naar systematisch seksueel geweld in oorlogstijd. De aanklager had een lijst met namen van slachtoffers. 'Het lijkt dat burgers in zulke grote aantallen werden verkracht dat het internationale recht niet genegeerd mag worden. Om toekomstig geweld te voorkomen en blijvende vrede in de regio te bevorderen, hebben wij de taak om te laten zien dat deze misdaden niet ongestraft begaan kunnen worden,' aldus aanklager Moreno-Ocampo.⁷⁵

De verkiezingen werden begin 2011 gehouden met als motto: één vlag, één natie, één taal. President Bozizé nam het op tegen de kandidaten Patassé, Démafouth, Ziguélé, Najkombo en Justin Wilite. Hij won met 66% van de stemmen, Patassé kreeg 20% en de overigen deelden de rest. Verliezers en medeburgers in de diaspora meenden dat Bozizé de verkiezingen had gemonopoliseerd en gestolen. Maar volgens de winnende partij en de waarnemers was alles keurig verlopen. De president werd geïnstalleerd, met naast zich Faustin-Archange Touderé als premier. Het leger beloofde trouw aan de president en de regering. De tijd van elkaar bestrijdende rebellen, krijgsheren en bendes leek voorbij te zijn hoewel het land nog lang geen eenheid vormde en de verliezers rancuneus hun wonden likten. In november 2012 liet president Bozizé zijn eigen zoon arresteren wegens machtsmisbruik en fraude. De hoogste regionen hadden de gewoonte om rekeningen in hotels en restaurants niet te betalen, en zijn zoon deed daar gretig aan mee.

Maar eind 2012 was het weer gedaan met de schijnbare rust in de Centraal-Afrikaanse Republiek. Het Lords' Revolutionary Army (LRA) van Joseph Kony ontregelde het zuiden, en eigen nationale Islamitische rebellen, verenigd in de Séléka-Alliantie, trokken vanuit het achtergestelde en verwaarloosde noorden op naar de hoofdstad Bangui. De onrust in Soedan en de Sahel penetreerde ook in de CAR met terroristische aanslagen. President Bozizé smeekte Frankrijk en de VS om in te grijpen, maar die wilden dat niet. 'Wij zijn er niet meer om regiems te beschermen,' zei president Hollande. De rebellen veroverden al snel enkele belangrijke steden, waaronder Bambari, en het rijke mijngebied rond Bria met diamanten en ijzererts. Zij eisten betere uitvoering van het vredesverdrag van 2007. Buurland en bondgenoot Tsjaad stuurde 2.000 soldaten om Bozizé bij te staan, maar die konden niets uitrichten. In januari 2013 stuurde Zuid-Afrika 400 militairen naar de CAR om de regering te helpen. Er werd voorzichtig overlegd over een gevechtspauze en vredesbesprekingen in Gabon. Afgesproken werd dat de rebellen de hoofdstad zouden ontzien, en dat zij de macht zouden delen door deelname aan de regering. Maar Bozizé hield zich niet aan de afspraken, en zij trokken weer verder.

⁷⁴ IRIN, Integrated Regional Information Networks, 1 april 2008. Dit is een rapport met akelig veel verschrikkelijke details.

⁷⁵ Strafhof begint onderzoek naar seksueel geweld, *NRC Handelsblad*, 22 mei 2007.

In maart 2013 greep de Séléka-Alliantie de macht en François Bozizé nam de benen naar Congo. Premier Nicolas Tiangaye mocht aanblijven met de opdracht om binnen drie jaar verkiezingen te organiseren, en de ooit in Rusland getrainde moslim Michel Am-Nondokro Djotodia werd interim-president. In de hoofdstad werd geplunderd en brand gesticht. Franse militairen beschermden het vliegveld. Zeker 170.000 mensen vluchtten weer de grenzen over. Bij de verovering van Bangui sneuvelden Zuid-Afrikaanse soldaten die mogelijk door Zuma waren gestuurd om economische belangen van het ANC te verdedigen: het draaide om olie, diamanten en goud. Natuurlijk ontkende Jacob Zuma dat: zij sneuvelden in de strijd voor vrede en stabiliteit in een bevriend land. De overige Zuid-Afrikaanse militairen in de CAR mochten weer naar huis.

Helaas leidde deze staatsgreep vooral tot chaos en wetteloosheid. De alliantie viel uiteen en een centraal commando bestond niet. Alle bewapende groepen: rebellen, losgeslagen soldaten, criminele bendes en huurlingen roofden, plunderden, moordden, bezetten mijngebieden en stroopten ivoor in de natuurparken. De bevolking was er slecht aan toe en vanwege de onveiligheid vertrokken de hulporganisaties. Tientallen dorpen werden bestormd en afgebrand. Leeggestolen bedrijven sloten hun deuren en de overheid kon geen lonen betalen. Kolonnes werden overvallen. Honderd duizenden burgers verscholen zich weer in de bossen, met heel weinig voedsel en veel malaria, levend als beesten in de bush. Radicale moslimgroepen uit Nigeria en Mali trokken naar het machtsvacuüm in de CAR. Christenen begonnen moslims te doden, en omgekeerd, en de aantallen doden bij die acties groeiden snel.

Alle ogen waren toch weer gericht op Moeder Frankrijk. Veel presidenten bezochten Hollande in Parijs die toewerkte naar een verklaring van de VN-Veiligheidsraad. In oktober 2013 aanvaardde de VN een Franse resolutie die het mogelijk maakte om 3.600 blauwhelmen van de VN naar de CAR te sturen in de vorm van een AU vredesmacht, MISCA, met soldaten uit Tsjaad, Congo, Gabon en Kameroen. Met man en macht moest worden voorkomen dat in de CAR een nieuw Somalië of een nieuw Darfur zou ontstaan, of nog erger: een Génocide á la Rwanda. Tussen het besluit en de effectuering van een operationele macht lagen maanden waarin de chaos en de ellende alleen maar toenamen. Veel leden van de moslim-minderheid, 15% van de 4,5 miljoen burgers, sloten zich bij de plunderaars aan, wraak nemend op christenen die moslims vermoordden. Eind november besloot Frankrijk om naast de 400 militairen die al in de CAR waren er voor zes maanden nog eens 1.000 te sturen ter ondersteuning van MISCA, in het vacuüm tot de komst van de blauwhelmen, en ter bescherming van strategische posities. Dat werd Operatie Sangaris. In december besloot de VN uiteindelijk dat er in de CAR een Pan-Afrikaanse missie onder de VN-vlag moest komen om de vrede te bevorderen en te bewaken. Toen de Fransen in Bangui aankwamen tijdens erg bloedige botsingen in de stad met veel doden, juichte het volk. De VN besloot de AU-macht te vergroten tot 6.000 man, en Frankrijk verdubbelde op verzoek van de VN het aantal van Franse militairen van Mission Sangaris. Zij zetten zich ook in voor het ontwapenen van de milities. Christenen onder de noemer Anti-Balaka verbrandden moskeeën en lynchten moslims uit wraak op moorden door islamitische huurlingen uit buurlanden samen met moslims uit eigen land. MISCA benoemde de Anti-Balaka tot vijanden van de vrede en ging ze vervolgen.

President Michel Djotodia stapte begin 2014 onder nationale en internationale druk op. In N'Djamena in Tsjaad waren de presidenten van de buurlanden in crisisberaad bijeen. Zij presenten Djotodia en premier Tiangaye om ontslag te nemen wegens totale ineffectiviteit en om vrij baan te maken voor verkiezingen. Weer werd in de straten van Bangui gejuicht. Twee moslims werden met autobanden in brand gestoken. Er was nog onrust en er werd nog gedood en vermoord: de haat tussen de volken zat erg diep; die tussen de geloven was onecht, opgefokt, geïmporteerd. Eind januari maakte de VN Veiligheidsraad het mogelijk om ook een EU-missie van 500 man voor zes maanden naar de CAR te sturen om het vliegveld van Bangui te beschermen, opdat de Fransen andere acties konden ondernemen. Een interim-parlement moest per omgaande verkiezingen gaan voorbereiden. Het koos mevrouw Catharina Samba-Panza, de burgemeester van Bangui, tot presidente. Zij was een bekende juriste, mensenrechtenactiviste en zakenvrouw met een sterke gerichtheid op vrede, dialoog en verzoening. Maar voor ambtenarensalarissen was er nog steeds geen geld.

In de jaren 2014-2015 ging het geweld in het land door, terwijl het in Bangui bij tijden redelijk rustig bleef en dus veel ontheemden daarheen trokken. Ministers werden ontvoerd, gevangenen bestormd en geopend, internationale missies aangevallen en geplunderd. Er waren herhaaldelijk schandalen rond het optreden van AU- en EU-soldaten: partijdigheid, gericht moorden, verkrachting van vrouwen en misbruik van kinderen. Tsjaad trok daarom zijn troepen terug. Het Internationaal Strafhof ICC zette onderzoek op naar misdaden tegen de menselijkheid in de CAR, en paus Franciscus kwam naar Bangui om te praten over verzoening en vergiffenis. President Samba Panza sprak in New York de Algemene Vergadering van de VN toe. Het bouwen aan vrede en samenhang in dit werkelijk onmogelijke land zal nog lang een harde dobber blijven.

4.6 Congo-Brazzaville

Congo-Brazzaville kreeg in 1990 onder president Denis Sassou N'Guesso een nieuwe grondwet. De Koude Oorlog was dood verklaard en onder druk van het westen werd overgeschakeld naar een meerpartijendemocratie. In juli 1991 benoemde de Nationale Vergadering André Milongo van de Lari-clan tot premier om in die rol presidentsverkiezingen voor te bereiden. Dit besluit zorgde voor onlusten vanuit de andere volken en clans. Om die te beteugelen nam het leger voor zes maanden zitting in de regering. In 1992 was het land failliet, ondanks de olie-rijkdom, en ambtenaren kregen geen salaris meer. De corruptie nam meteen toe, wat het volk nog bozer maakte. Groepen bewapenden zich en vielen regeringsinstelling aan. In de loop van 1992 kwamen daarbij tachtig mensen om.

Maar in augustus 1992 verliepen de verkiezingen volgens planning. Pascal Lissouba nam het presidentschap over van Sassou N'Guesso die zijn termijnen er op had zitten. Daar hield hij zich keurig aan. In mei 1993 waren er verkiezingen voor het parlement. De oppositiepartijen verbonden hun lijsten, maar verloren toch met 42 tegen 69 zetels, waarna de verliezers de regeringspartij van fraude en bedrog beschuldigden. In Pointe Noire en Brazzaville protesteer-

den weer burgers. Het leger schoot minstens zes betogers dood. President Lissabou benoemde ex-president en legerofficier Jacques-Joachim Yhombi-Opango tot premier, waar de oppositie niet blij mee was. Die stelde een schaduwregering samen, met Bernard Kolelas als leider. Hun betogingen werden steevast door het leger neergeslagen. Begin 1994 gebruikte het leger zelfs artillerie om gewapende confrontaties het hoofd te bieden. Daarbij vielen ruim honderd doden.

Het geweld ging door tot het staakt-het-vuren van maart 1994. Oppositieleider Kolelas werd toen de burgemeester van Brazzaville. Daarna kalmeerden de gemoederen snel. In april werd een openbare verzoeningsceremonie gehouden. Het jaar 1995 was nodig voor verdere onderhandelingen met de nog steeds gewapende stadsmilities. De meesten werden in het leger opgenomen, de overigen beloond voor het inleveren van hun wapens. Er bestond nog steeds de uitzonderingstoestand in het land, met ruime volmachten voor leger en politie. In juni 1997 nam het volk de wapens weer op tegen de regering. Aanleiding was de arrestatie van de nog steeds populaire ex-president Denis Sassou N'Guesso en enkele van zijn aanhangers. De regering dacht te weten dat zij de aanstichters van de nieuwe volksopstand waren. Het liep uit op een complete oorlog waarvan de eerste ronde werd afgesloten met het verjagen van de legitiem gekozen president Lissabou die meteen naar het buitenland vluchtte. Angola stuurde troepen om de opstandelingen te helpen en Gabon steunde hen politiek. Denis Sassou N'Guesso werd weer geïnstalleerd als president van Congo-Brazzaville.

Uit de toch weer volgende botsingen en wat daarna overbleef zou blijken hoezeer de politieke strijd en de oorlog verweven waren met regionale en etnische belangen. N'Guesso en zijn Cobra's vertegenwoordigden de belangen van de mensen in het noorden. Lissabou met zijn aanhangers en Ninjastrijders die van het middenwesten. Kolelas had zijn militie in de Pool Regio en in het zuiden, waar ook Brazzaville ligt. Hij werkte samen met de Ninja's en werd zelfs gezien als hun opperbaas. In het zuiden hadden de baKongo hun belangen. Geen van de tot krijgsheer uitgegroeide politici betaalde zijn militie. Die moesten leven van het volk: gewapende mannen die weerloze mannen, vrouwen en kinderen plunderden, ontvoerden en verkrachtten. Wat het land nog aan fysieke infrastructuur had, werd nu stap voor stap vernield. Er vielen honderden doden. Nieuwe investeringen werden niet meer gedaan en het binnenland liep leeg. Van de 2.864.000 inwoners van de Republiek Congo woonden er na de burgeroorlog twee miljoen in de steden. In de binnenlanden bestonden nog vormen van slavernij.⁷⁶

Het regeringsleger steunde loyaal de winnaar Denis Sassou N'Guesso. In Brazzaville vormde die zijn nieuwe regering en vandaar zette hij de oorlog tegen de opstandelingen voort. Hij kocht wapens van de Russische maffia, kreeg er nog meer uit Israël, en daarbij ook nog Israëlische officieren als lijfwacht. Met die versterkingen zette hij zijn binnenlandse oorlog voort. Met buurland de Democratische Republiek Congo onderhandelde hij over definitieve vaststelling van de gedeelde grens van 2.410 km. Eind 1999 dwong hij de rebellen tot een wapenstilstand. President Omar Bongo van Gabon hielp hem met het organiseren van vredesoverleg. Sassou

⁷⁶ Ninjas guitars and dodgy Democracy in Congo-Brazzaville, en War brews in Congo-Brazzaville, *The Economist*, 15 juni 2002.

N’Guesso liet als gebaar van goede wil politieke gevangenen vrij. Men praatte over definitieve verzoening en terugkeer van vluchtelingen. Maar duizenden mensen konden niet terugkeren, want die waren geëxecuteerd door soldaten van de president. In januari 2000 leverden veel militie hun wapens in. En in februari erkende Bernard Kolelas het legitieme presidentschap van Sassou N’Guesso over de Republiek Congo. Maar die erkenning leidde nog niet tot vrede. Na zijn herverkiezing in 2002 schafte Sassou N’Guesso de eerste minister af om alle ongedeelde macht in eigen hand te houden. Met de veranderde grondwet kreeg hij een nieuw mandaat voor zeven jaar. Volgens waarnemers heerste sindsdien relatieve vrede in het land. Een rechtbank veroordeelde Kolelas bij verstek tot de dood, en pas in 2005 kreeg hij gratie. Hij stierf in 2009 als balling in Parijs.

In juli 2005 begon in Brazzaville een strafproces tegen 16 officieren van leger en politie. Hen werden genocide en misdaden tegen de menselijkheid ten laste gelegd, gepleegd tijdens de burgeroorlog. In mei 1999 waren 353 jonge mannen opgepakt die naar de Democratische Republiek Congo wilden vluchten. Zij werden opgesloten, gemarteld en vermoord door soldaten van Denis Sassou-N’Guesso. Het strafproces kwam merkwaardig over, gezien de permanent slechte mensenrechtensituatie in het land. Sinds de beëindiging van de vijandigheden gingen staatsterreur, willekeurige arrestaties, marteling en verdwijningen gewoon door. De overheid zag vakbonden als ondermijners van het werk van de regering, en politieke partijen konden maar beter loyaal zijn en geen oppositie te voeren. Burgers met de moed om de corruptie aan de kaak te stellen, hadden een goede reden om doodsbang te zijn. Parijs, Londen en Brussel herbergden steeds meer Congolese vluchtelingen die daar ook voor hun leven vreesden.

Medio 2005 waren er weer parlementsverkiezingen. De regerende partij, de Congolese Arbeiderspartij (PTC) won samen met tien loyale partijen 124 van de 137 zetels. Voor de oppositie bleven er 13 over. Er was zich een politieke elite gaan aftekenen waarvan de leden inzagen het meeste belang te hebben bij orde en stabiliteit. Dan konden zij hun positie veilig stellen en zich verrijken. Corruptie, diefstal, nepotisme en smokkel gingen hand in hand. Regionale en etnische belangen werden handig uitgespeeld. Maar sinds het einde van de Koude Oorlog scoorden stabiliteit en orde in het buitenland beter dan chaos en geweld; goed bestuur, democratie en mensenrechten waren de internationale mode geworden waar deze Congolese Republiek nog niet bij paste.

Volgens de grondwet liep het mandaat van Denis Sassou N’Guesso af op 1 april 2009. De oppositie beraadde zich en denktanks communiceerden hun ideeën. Algemeen heerste het gevoel dat Congo de weg naar meer democratie, samenhang en vrede kon inslaan. Voorzichtig werd aangestuurd op een Nationale Conferentie en een Nationale Commissie voor Waarheid en Verzoening. Een nieuwe grondwet en een nieuwe kieswet werden bepleit: ‘De macht kan en mag niet in handen zijn van één persoon, één politieke en economische klasse en één etnische groep.’⁷⁷ De oppositie ontleende vertrouwen aan de verkiezing van Barack Obama als president van de VS, begin 2009. Maar zij hadden geen schijn van kans. Driekwart van de kiezers verkoos

⁷⁷ Association Marien Ngouabi & Ethique. *Réaction aux États Généreux de l’Opposition*, 5 maart 2009.

Sassou N’Guesso gewoon weer voor zeven jaar; zijn tegenkandidaat kreeg maar een vijfde van de stemmen. Een deel van de oppositie boycotte de verkiezingen omdat beloofde hervormingen niet waren gekomen en er in het voortraject was geknoeid. Maar volgens waarnemers verliep het redelijk zuiver. In enkele regio’s zorgden oppositie en vakbonden nog drie maanden voor onrust die door het leger werd ingetoomd. De president werd in zijn ambt herbevestigd; het leger beloofde hem trouw. Westerse landen hadden het over zijn disproportionele corruptie en machtsmisbruik, wat de president afdeed als koloniale onzin. In oktober 2015 werd de bestaande grondwet genegeerd en per referendum met 90% van de stemmen bevestigd dat president Sassou N’Guesso toch voor weer een nieuwe ronde mocht opgaan. In Brazzaville en Pointe Noire was de opkomst extreem laag. Protesten van de oppositie haalden niets uit. De president had genoeg middelen om vriend en vijand in binnen- en buitenland te kopen, en hij was en bleef de beste vriend van Frankrijk, Israël en Rusland vanwege de belangen van die landen in de grondstoffen diamanten, uranium en coltan van dit Congoland.

4.7 Democratische Republiek Congo/Zaire

Dit grote, onmogelijke land ging over van de ‘Lange Periode van Verrotting en Verval’ (1974-1990) naar het tijdvak van de ‘Grote Afrikaanse Oorlog in het Hart van Afrika’ (1990-2010). Tijdens de jaren van verval waren staatsinstituties afgebroken en vervangen door patronage-netwerken die het volk onderdrukten, concurrenten elimineerden en de economie plunderden.⁷⁸ In april 1990 zette Mobutu een grote stap. De Koude Oorlog was over, hij schatte in dat de buitenlandse druk voor democratisering blijvend was, en ook hij maakte dus een einde aan zijn éénpartijsysteem. Partijen en vakbonden kregen meer ruimte en hij beloofde verkiezingen binnen een jaar. Honderden partijen meldden zich voor registratie en de regering deed geschrokken een stap terug. Begin mei was nog geen enkele partij gelegaliseerd ‘omdat eerst de grondwet op belangrijke punten gewijzigd moest worden.’ ‘Want’, zo maakte Mobutu duidelijk, ‘...De autoriteit van het staatshoofd moet te allen tijden gehandhaafd blijven zonder dat hij aan kritiek kan worden blootgesteld.’⁷⁹

In de Democratische Republiek Congo speelden studenten en vrouwen, meer nog dan in andere Afrikaanse landen, een belangrijke rol in het verzet tegen zich misdragende autoriteiten. In mei 1990 demonstreerden studenten in Lubumbashi, de hoofdstad van Shaba (Katanga). Zij eisten Mobutu’s aftreden. Die stuurde de Presidentiële Garde op hen af die op de ochtend van 11 mei op de campus meer dan 100 studenten doodde. Overlevenden vluchtten naar aangrenzende provincies en Zambia waar zij over de verschrikkingen vertelden. Dit drama was de aanzet tot een golf van anti-Mobutu-acties. Ook bij het staatsbedrijf voor de mijnen Gecamines staakte men. Net als haar voorgangers buitte de staat de mijnwerkers meedogenloos uit. Een Heilige Unie van negen oppositiepartijen vroeg aan Mobutu om af te treden. Zij bepleitten een Nationale Conferentie om zonder tussenkomst van de president de toekomst van Zaire te bespreken.

⁷⁸ G. Hesselbein. *The Rise and Decline of the Congolese State. An Analytical Narrative on State-Making. Crises States Research Centre Working Paper*, series No.2, 2007, p. 37.

⁷⁹ *Third World Guide 2001/2002: Congo Democratic Republic*, p. 180.

Eind 1991 vormde de Unie onder leiding van Etienne Tshisekedi een schaduwkabinet. Dat deed een beroep op het leger om Mobutu af te zetten. De president benoemde Nguza Karl I Bond opnieuw tot premier; de vijfde binnen een jaar. Bond nam het aanbod aan en begon zijn werk in een sfeer van malaise, binnenlands wantrouwen en wankelende internationale vriendschappen. Begin 1992 organiseerde hij inderdaad de gevraagde Nationale Conferentie. De oppositie had lang op deze kans gewacht om aan te dringen op grondwetsherziening en democratisering. Maar in februari schorste premier Bond de Conferentie. Dat accepteerde een deel van het leger niet. Soldaten bezetten een radiostation en eisten Mobutu's vertrek. Maar Mobutu's keurtroepen versloegen hen binnen een dag. Duizenden burgers namen het protest over en eisten dat Mobutu toch aftrad. De Conferentie moest doorgaan. Maar Mobutu's loyale leger sloeg weer toe, demonstranten braken op terwijl doden en gewonden achterbleven. In maart 1992 sprak Mobutu met aartsbisschop Laurent Monsegwo Pasinya, de premier van de schaduwregering. Daarna verkondigde hij over de radio de heropening van de Nationale Conferentie. Hij verving premier Nguza Karl I Bond (leider van het Lunda-volk) door Etienne Tshisekedi (leider van het Luba-volk). De Conferentie werd gehouden met de regering en 160 groepen uit de samenleving als deelnemers. Zij besloten de naam Zaïre af te schaffen en hun land werd weer gewoon de Democratische Republiek Congo.

In april 1992 laaide in Shaba/Katanga de interetnische strijd weer op. Gewapende Lunda's vielen leden van het Luba-volk aan uit wraak voor de overwinning van Etienne Tshisekedi op hun leider Karl I Bond. Zij vernielden huizen, doodden ongeveer 200 mensen en duizenden Luba's sloegen op de vlucht. Pas na weken van geweld kwamen veiligheidstroepen tussenbeide. In het buitenland groeide de kritiek op Mobutu en in de VS gingen stemmen op om toch maar met hem te breken. De EU had de samenwerking al gestaakt na de moord op de studenten in Lubumbashi.

De VS, Frankrijk en België schreven hem in maart 1993 een brief op hoge poten met de eis om af te treden en plaats te maken voor Etienne Tshisekedi, de nu door hen gewenste democratisch georiënteerde kandidaat. Mobutu ontsloeg deze 'koloniaal gesteunde' premier op staande voet en gaf het premierschap aan Tshisekedi's adviseur, de Tutsi Faustino Birindwa. Na de Rwandese genocide van april 1994 verving hij deze door Léon Kengo wa Dondo, die als zoon van een Poolse vader en een Tutsimoeder eigenlijk Léon Lubicz heette. De oppositie verzette zich fel tegen deze benoeming en Mobutu begon toen een felle campagne tegen de baNyamulenge, het Volk van Mulenge, de Congolese Tutsi's van Itombwe en de Hoge Plateaus van Zuid-Kivu, door hen volkomen onterecht 'niet-burgers' en 'Rwandezers' te noemen; indringers zonder rechten in Congo.

Tijdens de Rwandese genocide van 1994 werden daar ruim 850.000 mensen vermoord.⁸⁰ Geholpen door de Franse *Operation Turquoise* vluchtten honderdduizenden Hutus, onder hen bijna alle gewapende Interahamwe-moordenaars, voor het Tutsi-leger van Paul Kagame naar Oost-Congo. In de kampen bij Goma in Noord-Kivu konden zij op krachten komen, zich re-

⁸⁰ Rwanda en de genocide worden verderop in dit hoofdstuk behandeld.

organiseren en bewapenen, om vervolgens te verdwijnen in de Congolese bossen van Kivu en Maniema. Van daaruit terroriseerden zij jarenlang de lokale bevolking. Zij bedreigden de veiligheid van Rwanda en de al eeuwen in Oost-Congo levende Tutsi-gemeenschappen. Paul Kagame's leger ondernam grensoverschrijdende strafexpedities tegen hen, die leidden tot het ontstaan van massagraven in de wouden. Onder indruk daarvan verminderden Westerse landen hun druk op Mobutu. Hij was dus nog steeds nodig als hun stabiele partner in deze onrustige regio.

In Oost-Congo ontwikkelde zich een complexe oorlog. Kagame's leger dat de Rwandese Hutu's achtervolgde werd op zijn beurt opgejaagd door het officiële leger van de Democratische Republiek Congo dat sympathiseerde met de Hutu's die zij als mede-Bantoes beschouwden⁸¹. De Rwandese Tutsi's bezetten steden in Oost-Congo en installeerden er hun eigen bestuur. In 1996 groeide in het oosten een beweging die meer was dan een gewone rebellie. Een ontregeld leger, de Alliantie van Democratische Krachten voor de Bevrijding van Congo/Zaire (AFDL) van vooral Tutsi's en Katangezen, marcheerde, goed voorzien van Rwandese AK-47- en FAL-ge-
weren, onder aanvoering van Laurent-Désiré Kabila en zijn zoon Joseph via Katanga 1.000 km naar het westen. Onderweg sloten groepen uit de oppositie zich bij hen aan. Op hun tocht doodden zij zo'n 200.000 Rwandese vluchtelingen die zij aanzagen voor daders van de genocide; en ook veel Congolese burgers. Zonder slag of stoot namen zij de hoofdstad in. Tijdens die opmars kwam Mobutu terug van ziekteverlof in Zwitserland. Hij betaalde zijn generaals, vertrok weer naar zijn kuuroord en kwam maanden later nog één keer terug. Voor zijn vertrek ontsloeg hij premier Kengo wa Dondo om toch maar weer Tshisekedi aan te kunnen stellen. Maar die kreeg snel ruzie en werd vervangen door Lukilio Bulongo. Intussen was Laurent Kabila met zijn leger al in Kinshasa om de macht over te nemen. Het was mei 1997. Mobutu vluchtte weer en stierf vier maanden later eenzaam en roemloos in Marokko.

Tussen 1996 en 2006 raakten de interne politiek van de Democratische Republiek Congo en de zich ontwikkelende Grote Afrikaanse Oorlog in het Hart van het Continent onontwarbaar verweven. Met elkaar zouden belanghebbenden kiezen voor steun aan vader en zoon Kabila en de nieuwe coalitieregering. Laurent Kabila werd president zonder programma of visie, en al gauw ook zonder vrienden. Hij beging de fout zich ondankbaar en vijandig op te stellen naar zijn sponsor Rwanda om zo binnen de Democratische Republiek Congo meer medewerking te krijgen. Dat was het land dat hij na zoveel jaren van revolutionaire inspanning met volledige bestuurlijke, wetgevende en militaire macht wilde gaan leiden. De VS, Frankrijk, België en de internationale mijndirecties onderhandelden al met hem. Want nu Mobutu weg was, moesten de zaken zonder al teveel onderbrekingen doorgaan. Kabila kondigde herstelmaatregelen aan. Zwitserland beloofde geheime bankrekeningen van Mobutu te zullen onderzoeken. Eind 1997 kwam Artsen Zonder Grenzen met een rapport over wreedheden en massamoorden door Laurent Kabila's troepen tijdens de opmars, met een bijzonder actieve rol van diens zoon Joseph. De president beloofde een onafhankelijk onderzoek van de VN te zullen toelaten.

⁸¹ Zij waren immers 'slachtoffers' van de *Hamitische Tutsi's*. (Met 'dank' aan de Belgische/Duitse rassentheorie.)

In augustus 1998 brak in het oosten een nieuwe opstand uit met openlijke steun van Rwanda en Oeganda. De intellectueel Ernest Wamba dia Wamba van de Congolese Rally voor Democratie (RCD) die voorheen deel uitmaakte van Kabila's AFDL, beschuldigde Laurent Kabila van tribalisme en verraad van gezamenlijke principes. Kagame's vertrouwen in Kabila was geslonken. Oeganda en Rwanda steunden Wamba met wapens en officieren. Zijn leger trok snel naar het westen op en veroverde Kisangani en enkele goud- en diamantmijnen. In de ogen van velen kon de bevrijding van Congo wel eens gepaard gaan met afscheiding van Katanga en de oostelijke provincies onder hoede van Rwanda. Daarbij hadden Katanga en Rwanda overigens niet dezelfde belangen.

De mogelijke afscheiding van het oosten was een signaal voor andere buurlanden. Namibië, Angola en Zimbabwe stuurden troepen om de bedreigde Kabila te helpen. En passant namen ook deze goede burens links en rechts mijnen in bezit, want voor wapens en soldaten was geld nodig. Deze nieuwe oorlogsgolf en de daarmee gepaard gaande chaos versterkten in delen van het land de tribale tegenstellingen. In Ituri, in het uiterste noorden, vocht het Lena-volk tegen de Hema's, in Kivu de Rwandees sprekende Tutsi's of baNyamulenge tegen echte Bantoe-Congolezen en omgekeerd. In Katanga, Maniema, Evenaarsprovincie en Neder-Congo liepen etnische spanningen uit op gevechten en moordpartijen. Laurent Kabila, van oorsprong een Luba uit Katanga, organiseerde vanuit Kinshasa zijn verzet tegen de door Rwanda gesteunde RCD onder de motto's: Bescherm de Cultuur van het Afrika van de Bantoes, en Congo voor de Congolezen. Twee jaar na zijn triomftocht stonden de oostelijke provincies onder controle van Rwanda en Oeganda en waren Kabila en Kagame aartsvijanden. Kabila had gebeten in de hand die hem voedde, en Kagame vergaf hem dat nooit.

De AU en de VN probeerden de partijen te laten onderhandelen. Maar het Lusaka Akkoord van 1999 haalde niets uit en het geweld ging door. Begin 2000 was het aantal vluchtelingen niet te tellen en waren er honderdduizenden doden gevallen. Er kwamen steeds meer rebelligroepen. Jean-Pierre Bemba vestigde zijn eigen Beweging voor de Bevrijding van Congo (MLC) en met hulp van Oeganda ook een eigen staatje in de Evenaarsprovincie, met Gbadolite als hoofdstad. Oeganda en Rwanda gingen elkaar bestrijden op Congolees grondgebied. De door Rwanda gesteunde RCD controleerde het oosten. In 1999 besloot de Veiligheidsraad daarom tot een VN-Interventiemacht. Dat werd MONUC, de VN-Missie in de Democratische Republiek Congo. Oegandese soldaten, Rwandese eenheden, met hen strijdende lokale groepen, de voormalige Rwandese Hutu-Interahamwe, de RCD, het nationale leger FARDC en de snel groeiende Mai Mai-groepen vochten tegen elkaar om de macht en de mijnen in Oost- en Noord-Congo. Zimbabwe, Angola en Namibië stuurden meer troepen, en Museveni's Oeganda stookte nog meer in Ituri.

In januari 2001 vermoordde een lijfwacht tijdens de Frans-Afrikaanse top president Laurent-Désiré Kabila in zijn paleis. Zijn zoon, de 29-jarige legerofficier Joseph Kabila werd meteen, mogelijk tegen wil en dank, interim-president. De VN, AU en EU stuurden boodschappers om de dialoog weer op gang te helpen. Zij dachten niet dat de jonge Kabila de macht en de kracht had om de strijdende groepen tot elkaar te brengen en nationale eenheid te bevorderen.

In maart 2001 ging Joseph Kabila akkoord met het inzetten van VN-troepen in het oosten als buffer tussen de strijdende legers. Dat was zeer vreemd, want er waren helemaal geen frontlijnen. Alles en iedereen liep en vocht door elkaar heen. Daar kon de VN nooit tussen komen en dat deed MONUC dan ook niet. De eerste 400 Zuid-Afrikaanse blauwhelmen kwamen in Kirumba, noord-Kivu.

Anderhalf jaar later, in juli 2002, werd al gesproken over de Eerste Afrikaanse Wereldoorlog⁸² met tien deelnemende Afrikaanse landen: de Democratische Republiek Congo, Rwanda, Burundi, Zimbabwe, Oeganda, Zambia, Tanzania, Angola, Zuid-Afrika en Namibië. Slachtpartijen, plunderingen en massa's vluchtelingen waren daar de gevolgen van. Volgens het International Rescue Committee (IRC) waren er toen al 2,5 miljoen doden. Volgens Rwanda zaten er nog 55.000 'génocideurs' in de bossen van Oost-Congo die moesten worden uitgeschakeld, als voorwaarde voor vrede. Rwanda installeerde een RCD-regering in het oosten. RCD, Mai-Mai en Rwandese Hutu's hakten om beurten in op lokale gemeenschappen, met heffingen, overvallen, plundering, intimidatie, brandstichting, verkrachting en ontvoeringen.

Rond die tijd publiceerde de VN het eerste *Experts Rapport over de Plundering van Grondstoffen in de DRC*. Dat legde verband tussen de illegale plundering van grondstoffen en de rol van Rwanda, wapenhandelaren en internationale handels- en transportondernemingen. Onder grote politieke druk moesten de opstellers later onwelgevallige uitlatingen over Rwanda en de namen van enkele bedrijven intrekken. Dat was internationale politiek. Volgens humanitaire organisaties waren er eind 2002 al drie miljoen oorlogsslachtoffers, en een jaar later 3,5 miljoen. In die getallen zat een zekere mate van inflatie: de een overtroefde de ander, en hogere cijfers leveren meer hulpgeld op. Het aantal VN-militairen in het oosten groeide zonder dat zij wisten welke buffer zij tussen welke partijen moesten vormen. De geografische, politieke en militaire situatie was niet geschikt voor het soort acties waarvoor zij waren gestuurd. Rwanda steunde openlijk de twee tot drie miljoen Congolese Tutsi's in Oost-Congo, en Rwandese en Oegandese militairen dwongen lokale mijnwerkers met dreigementen en geweld om erts voor hen te delven.

De VN riep een wapenembargo uit voor de DRC waar niemand zich aan hield. Uit Zuid-Afrika kwam een nieuw vredesinitiatief waarvoor strijdende partijen in Sun City bijeenkwamen. Het daar gesloten vredesakkoord maakte officieel een einde aan de regionale oorlog waarvan de Democratische Republiek Congo de aanleiding, het hart en het slagveld was. Op 17 december 2002 werd een overgangsregering geïnstalleerd, met machtsdeling door de politieke concurrenten. Het land kreeg één president, de jonge Joseph Kabila, en vier vice-presidenten. Deze mannen vertegenwoordigden de oude regering, diverse krijgsheren en de politieke oppositie. Azerias Ruberwa namens RCD-Goma, Jean-Pierre Bemba namens MLC-Evenaarsprovincie, Arthur Zh'Aidi Ngoma namens de oppositie en Yerodia Ndombasio namens de oude regering.

⁸² Deze term hoorde ik voor het eerst gebruiken door de Amerikaanse diplomate Susan Rice in 1998. Filip Reyntens had het liever over de *Grote Afrikaanse Oorlog*, en weer anderen gewoon over de *Congolese Burgeroorlog*. Het werd uiteindelijk een regionale oorlog die in de Democratische Republiek Congo begon en zich daar afspeelde, met regionale en globale belangen en inmenging.

Volgens het volk waren dat vijf grote boeven waarvan niet veel te verwachten was. De overgangsregering werkte inderdaad niet, maar de heren verrijkten elkaar wel over en weer. Bemba pakte de vliegmaatschappij en de transportcontracten, Kabila de diamantmijnen, de overigen illegale contracten voor andere sectoren. Zij wilden vooral macht en rijkdom. De economie was hun zorg niet, want daar hielden IMF en Wereldbank zich mee bezig. De controle over leger, politie, douane, diplomatieke diensten en bedrijven werd in Sun City niet definitief geregeld. Voor slimme slagvaardige mensen was er dus veel te winnen. Het zou vrede worden, maar alle groepen vochten door. MONUC werd uitgebreid tot 8.700 manschappen. En in 2003 werden voor het eerst systematische, grootschalige verkrachtingen in oorlogstijd gerapporteerd. Internationaal nam ook de aandacht voor kindsoldaten toe. In juni 2003 kwam Frankrijk op verzoek van de VN met Resolutie 1484 tussenbeide in het conflict in Bunia, Ituri. De oorlog in het oosten ging door en laaide zelfs verder op.

In 2004 overvielen troepen van de opkomende krijgsheer Laurent Nkunda Batware, een Congolese Tutsi en ex-legergeneraal, de stad Bukavu in Zuid-Kivu. Voedseltekorten ontstonden en het volk leed. In het plaatsje Buramba begonnen dissidente regeringssoldaten met een massamoord hun eigen golf van geweld in het oosten. De gevechten in Ituri en de Kivu's minderden niet en weer sloegen er 200.000 burgers op de vlucht. Door de Kerst-Tsunami in Azië was de aandacht van de hele wereld verplaatst, ver weg van de DRC. In juni 2004 overleefde Joseph Kabila een aanslag door zijn eigen presidentiële garde. De sponsors van het vredesproces verhoogden hun druk op de interimregering en leverden voor 1 miljard dollar hulp waardoor de economie iets aantrok. Volgens VN-vertegenwoordiger Bill Swing oefenden zij veel druk uit om naar verkiezingen toe te werken, waarna alles geregeld zou zijn. Maar er was nog geen grondwet, geen kieswet, geen besluit over de staatsvorm, het presidentiële en parlementaire bestel. De zittende regeerders traineerden het proces en vulden intussen hun zakken. In februari 2005 beschikte MONUC over 12.000 soldaten uit 47 landen. In Ituri legden de strijdende etnische groepen na Operatie Artemis hun wapens neer.

Enkele maanden later laaide de oorlog heviger op dan ooit tevoren, ondanks de aanwezigheid van 5.000 blauwhelmen. In Ituri werd ook een massagraf ontdekt. In Katanga vocht het regeringsleger tegen Mai-Mai-groepen. En in Noord-Kivu hield de dissidente generaal Laurent Nkunda huis met zijn Nationaal Congres voor de Verdediging van het Volk (CNDP), in dit geval de Congolese Tutsi's. Vele tienduizenden sloegen voor hem op de vlucht. Volgens de Lancet was de oorlog in Oost-Congo de ergste sinds de Tweede Wereldoorlog, met ruim vier miljoen doden sinds 1996. Nkunda's milities wilden de stad Goma veroveren, maar bij het plaatsje Sake hield MONUC hen tegen. Dit speelde rond de verkiezingen van 2006. In januari 2007 zou de regering aan Nkunda amnestie beloven na het sluiten van een akkoord.

De VN deed een internationale oproep: 680 miljoen dollar was nodig 'voor dit land waar elke dag 1.200 mensen in stilte stierven door de smeulende gevolgen van de oorlog', aldus Kofi Annan. Jan Egeland, coördinator noodhulp van de VN, noemde dit de meest ondergefinancierde crisis van de wereld. De politiek bleef onrustig. Ruberwa dreigde zich met zijn RCD uit de regering terug te trekken en Oost-Congo af te splitsen. Bemba zou een coup van plan zijn. Het

volk wilde van ‘deze misdadigers’ af via de beloofde verkiezingen die alsmaar werden uitgesteld. Begin 2005 verving de jonge Kabila elf ministers van zijn regering wegens incompetentie en corruptie. In mei van dat jaar werd met een nationaal referendum een nieuwe ontwerpgrondwet aangenomen met steun van 84,3% van de kiezers. Zo kwam de weg vrij voor verkiezingen in 2006, met een eerste ronde in juli. Een VN-EU stand by militaire missie (EUFOR) zou de veiligheid rond die verkiezingen waarborgen. Tijdens de voorbereidingen gingen de gevechten in Ituri, Bunia en Kivu door, met krijgsheer Laurent Nkunda als de meest recente bedreiging.

De verkiezingen werden gehouden en er werd niet echt veel geknoeid. De bevolking vond ze erg belangrijk na al die slechte jaren en verwachtte er veel van; met name een grote schoonmaak en een eerlijke overheid. Joseph Kabila won de meerderheid, maar Bemba eiste de overwinning op. Een tweede ronde was nodig, met Kabila en Bemba als overgebleven concurrenten. Tussen hun aanhangers vonden felle botsingen plaats. De tweede ronde was in oktober 2006. Kabila won weer, en de aanhang van Bemba ging zich te buiten aan geweld, waarbij zelfs het gebouw van het Hooggerechtshof in vlammen opging. Bemba werd politiek uitgeschakeld en vluchtte, eerst naar Portugal, later naar België waar hij werd gearresteerd. De VN en de sponsors steunden Joseph Kabila die op 35-jarige leeftijd onder de nieuwe grondwet president werd. De inmiddels 81-jarige Antoine Gizenga werd zijn premier. De politieke en etnische verdeeldheid en de oorlogen maakten het voor de Joseph Kabila wel steeds moeilijker. Hij reageerde krampachtiger. Links en rechts liet hij de duimschroeven aandraaien, de geheime dienst had weer overal oren en ogen, en burgers verdwenen weer achter tralies wegens gezagsondermijnende activiteiten. De verkiezingen hadden niet gebracht wat het volk hoopte, men morde wat en schikte zich maar weer.

Joseph Kabila's nieuwe regering deed zijn best om de afspraken over hervorming van het leger na te komen door het oude leger, de rebellengroepen en milities in elkaar te voegen met brisage, mixage en integratie. Een professioneel leger en een sterk politiecorps zijn, naast sociale rechtvaardigheid en betere leefomstandigheden, voorwaarden voor stabiliteit en wetshandhaving. Na tijden van chaos maken zij het begin van natievorming en behoorlijk bestuur mogelijk. Maar de Democratische Republiek Congo was een heel groot land met weinig infrastructuur en een in elkaar gestort overheidssysteem. Volgens buitenlandse trainers was het menselijke materiaal voor de trainingen hopeloos: ongedisciplineerde, ongeschoolde, nooit betaalde plunderaars en verkrachters met generaals en officieren die gewend waren de soldij van hun manschappen in eigen zak te steken. In het oosten gaf de renegaat Nkunda de strijd niet op; integendeel, na besprekingen tussen de regering en China over mijnconcessies en geldstromen nam die nog toe. En tussen de DRC en Oeganda ontstond nieuwe spanning vanwege olie en gasvondsten in hun grensgebied. Een internationale lobby om de inmiddels 17.000 VN-soldaten langer in de Democratische Republiek Congo te houden, slaagde. Voor het overige gold de vaak gehoorde nieuwe aanklacht: De donoren hopen, de bevolking wanhoopt, en de politici volharden met hun wanbestuur.⁸³

⁸³ Die klacht hoorde ik ettelijke keren in ‘het veld’.

Tussen de militias werd veel overgelopen en er waren wat gelegenheidscoalities. Terreur, plundering, dwangarbeid en verkrachting werden vooral toegeschreven aan de Rwandese Hutu-eenheden van de FDLR, het regeringsleger FARDC, de Oegandese ADF-NALU en enkele Mai-Mai-groepen. Nkunda's leger had een duidelijker gezagsstructuur met meer discipline en zelfbeheersing. MONUC-personeel verloor steeds meer het respect van de bevolking door schandalen als handel in goud, in wapens, corruptie, gedoe met vrouwen en meisjes en hun onvermogen om het volk te beschermen. Dat volk vluchtte, verborg zich, hongerde, was bang, probeerde te overleven. Eind 2007 beloofde Kagame aan Kabila geen wapens meer aan Nkunda te zullen leveren. Kabila beloofde toen ontwapening van de FDLR. Beide beloften werden al weer snel gebroken. In december nam Kabila het initiatief voor vredesoverleg. Tegelijkertijd voerde hij een groot militair offensief uit tegen Nkunda, met zware artillerie en helikopters. MONUC bleef daar aanvankelijk buiten. Het FARDC werkte bij deze operatie samen met FDLR, Mai-Mai en Angolese officieren. Zij kregen de overhand, maar Nkunda vocht fel terug. Aan het eind had niemand gewonnen ondanks het feit dat MONUC alsnog het regeringsleger hielp. Nkunda kwam zelfs sterker uit de strijd. De regering in Kinshasa klaagde hem toen aan bij het ICC wegens oorlogsmisdaden.

Begin 2008 vond de vredesconferentie plaats in Goma. Nkunda kondigde een wapenstilstand af, stuurde een delegatie en kwam zelf ook even kijken. Hij maakte bezwaar tegen de FDLR als onderhandelende partij. Kabila kwam niet zelf maar liet zich vertegenwoordigen. Op 23 januari tekenden de partijen een akkoord, zonder Nkunda's handtekening. Volgens de VN gebruikte hij de rust van de onderhandelingen om minstens 30 Hutu's te laten vermoorden. Zijn CNDP verschanste zich. In augustus begon weer een nieuwe fase in de machtsstrijd om het oosten. Nkunda's leger werd actiever en Rwanda zou nu ook zelf weer de grens zijn overgetrokken om op génocideurs te jagen. Maar deze invallers konden ook Congolese Tutsi's zijn die naar Rwanda waren gevlucht en nu, gewapend en getraind, naar de DRC terugkwamen. Zij hadden zeker contact met Nkunda's CNDP en misschien was hun gezamenlijke doel economisch: het verwerven en controleren van graasgrond, bedrijven, hout en mijnen in de illegale Rwandese Economische Zone in Kivu en Maniema. Sinds de laatste gevechten had Nkunda een corridor vrijgemaakt tussen Rwanda en zijn gebied rond Masisi die werd benut voor aan- en afvoer van troepen, wapens en goederen. Nkunda riep Congo op om tegen het corrupte regiem in Kinshasa op te staan; zeer tegen de wil van de Congolese Tutsi's die represailles van de lokale bevolking en het leger vreesden. Zij waren zich terdege bewust van hun kwetsbaarheid als minderheid in de DRC. In Ituri brak nieuw geweld uit, nu vanwege LRA-strijders van Joseph Konyi die zich, net als eerdere rebellengroepen, verschole in het Congolese Virunga en Garamba National Park.

Nkunda's CNDP voerde de gevechten op en veroverde kazernes en materieel op het leger. Eind oktober waren er gewapende botsingen tussen MONUC en CNDP. Nkunda dreigde Goma te zullen veroveren. Hij beschikte over 5.500 goed getrainde, bewapende en gedisciplineerde soldaten. Er sloegen 200.000 mensen op de vlucht die zich voegden bij de zeker 1,5 miljoen ontheemden. De druk op Goma nam toe, evenals het aantal vluchtelingen. Het regeringsleger trok terug naar de stad Bukavu. Rwanda opende de grens bij Gisenyi voor vluchtelingen. Dat land

werd ervan beschuldigd met tanks en artillerie over de grens te schieten op het Congolese leger en zelfs soldaten de grens over te sturen om Nkunda te helpen. Die liet weten Goma wel te kunnen veroveren, maar er van af te zien. Hij wilde met de regering praten over bestuur en exploitatie van Oost-Congo. Frankrijk en België pleitten voor een door een EU-interventie af te dwingen corridor voor hulpverlening. MONUC, met in het oosten maar 5.500 man, vroeg om versterking. Stemmen voor nieuw vredesoverleg gingen op.

Ban Ki-moon, de nieuwe Secretaris Generaal van de VN, kwam praten met Joseph Kabila en Paul Kagame, en eind 2008 begon in Nairobi verkennend overleg. MONUC vroeg om versterking en uitbreiding van het mandaat. Het aantal ontheemden en vluchtelingen bleef groeien, de gevechten gingen door, de beschuldigingen ook. De VN benoemde ex-president Olesegun Obasanjo van Nigeria als bemiddelaar. Laurent Nkunda verklaarde alleen op vrede uit te zijn en op bescherming van de Congolese Tutsi's tegen Rwandese Hutu's en vijandige lokale Bantoes. In het belang van de vrede zou hij zijn troepen terugtrekken in een af te spreken zone. Allengs werd duidelijk dat het niet alleen ging om macht, poppetjes en posities. De voortslepende vijandigheden gingen over vragen als wie de minerale rijkdommen van Oost-Congo zou krijgen en hoe de erfenis van de Rwandese genocide zou worden afgewikkeld. Rwanda verrijkte zich door illegale exploitatie van mijnen in Noord- en Oost-Congo, waardoor het onafhankelijk werd van buitenlandse hulp, en donoren Kagame niet onder politieke druk konden zetten. Laurent Nkunda was, hoewel hij dat ontkende, de vooruitgeschoven post van Rwanda in Congo voor de gecombineerde jacht op mineralen en génocideurs. Terwijl de heren in Nairobi verder praatten over vrede, bezetten zijn troepen weer grote delen van Oost-Congo. Hij eiste dat Kabila het grote mijncontract met China ongedaan maakte en dat het leger definitief de Hutu's ontwapende. Dat had Kabila vaak beloofd, maar in praktijk werkte hij juist met de Hutu's samen, zoals hij ook Angolezen en Mai-Mai tegen de Rwandezen inzette.

Mensenrechtenorganisaties kwamen eind 2008 met een pijnlijk en ongelegen rapport. Volgens Human Rights Watch en de VN-Mensenrechtencommissie zou Joseph Kabila twee jaar na zijn verkiezing tot president minstens 500 tegenstanders hebben laten vermoorden. Het betrof willekeurige executies en zware schending van mensenrechten. Kabila liet duizenden tegenstanders, vaak aanhangers van Bemba, arresteren, martelen en liquideren. Daarvoor gebruikte hij de geheime dienst en zijn Presidentiële Garde, zijn speciale Simba Bataljon bij de politie. Er kwam geen rechter aan te pas. Tegenstanders zag hij als wildemannen, terroristen, vijanden van de democratie die verpletterd moesten worden. Dit geweld gebeurde vooral in Kinshasa en Neder-Congo en was gericht tegen aanhangers van Bemba en die van de Bunda Dia Kongo (BDK), een politiek-religieuze beweging die vocht voor regionale autonomie.⁸⁴

Journalisten en media die daar iets over meldden, moesten het ontgelden. In november 2008 werd radioverslaggever Didace Namujimbo van het VN-station Radio Okapi in Bukavu door niet-geïdentificeerde mannen dood geschoten. Sinds begin 2007 waren meer journalisten door

⁸⁴ Human Rights Watch. *We Will Crush You: The Restriction of Political Space in the Democratic Republic of Congo*, Factfinding Report, 96 pages, 25 november 2008.

onbekende daders gedood. Voor zover bekend deed de overheid nooit onderzoek naar die moorden en vragen daarover werden niet beantwoord. Het leek er sterk op dat de verbeteringen in de democratie en de relatie tussen staat en burgers tegenvielen. Het ontbrak het volk aan lust om nog mee te doen. De burgers ervoeren politiek en economisch verval naast opnieuw toenemende onveiligheid. Zij zagen na twee jaar regeren een verkrampde, onmachtige Kabila.

De Democratische Republiek Congo en Rwanda praatten en onderhandelden vaak maar hielden zich ook niet aan de afspraken. Daarbij speelde zowel onwil als onmacht. Keer op keer versloeg Nkunda het Congolese leger dat dan rovend, moordend en verkrachtend aftrok. Maar ook zijn eigen manschappen werden misdadigers.⁸⁵ In die dagen trok MONUC op met het regeringsleger, wat mensen in Oost-Congo ernstig deed twijfelen aan hun neutraliteit. Nkunda dreigde weer Goma in te nemen en de regering ten val te brengen. Waarnemers signaleerden in Oost-Congo weer soldaten uit Rwanda, Zimbabwe en Angola. Rusland zou Kabila militair materieel beloofd hebben in ruil voor mijnconcessies in Katanga. Iedereen ontkende alles, maar een groeiend netwerk van lokale burgers registreerde dag in dag uit heel nauwkeurig hun geloofwaardige waarnemingen. De tijd dat dingen geheim gehouden konden worden, was definitief voorbij.

Het ICG meende dat de Afrikaanse Wereldoorlog opnieuw was uitgebroken door het gewelddadige optreden van Tutsi-rebellen, waardoor jaren van vredeswerk mogelijk vergeefs waren geweest. Angola en Rwanda bemoeiden zich er weer mee, en Kabila's regering werkte samen met de Hutu's van FDLR tegen Nkunda's militie. Maar hem verslaan konden zij niet.⁸⁶ Massale evacuatie en menselijke ellende naast de onmogelijkheid van humanitaire hulpverlening kenmerkten de toestand. Ontwortelde burgers raakten hopeloos ingesloten tussen de vechtende legers. Kabila weigerde nog steeds om met Nkunda te praten, terwijl Ban Ki-moon en Obasanjo er bovenop zaten en Nkunda wel te spreken kregen. Obasanjo zocht hem zelfs op in zijn gebied. Om het vredesproces te bevorderen betrokken zij ook de Tanzaniaanse ex-president Benjamin Mkapa bij hun pogingen. Zij hielpen de regeringen van de Democratische Republiek Congo en Rwanda om af te spreken dat die samen de FDLR-Hutu's in Oost-Congo zouden bestrijden. Twee dagen daarna opende Nkunda een nieuw en hevig offensief om de druk op Kabila te verhogen. Zo'n 25.000 regeringssoldaten sloegen op de vlucht voor de 5.000 man van Nkunda. Vanwege dit gezichtsverlies verving Joseph Kabila zijn hoogste generaal.

Frankrijk en de VN-Veiligheidsraad drongen aan op uitbreiding van de omvang en het mandaat van MONUC. Zij wilden een betere buffer tussen de strijdende partijen. Deskundigen zagen de operationele onmogelijkheid ervan, maar dit was politiek. De 17.000 blauwhelmen werden versterkt met 3.100 man. Frankrijk wilde allang een Europese missie onder Franse leiding, maar daar bestond internationaal verzet tegen. De internationale gemeenschap was verward en verdeeld, getuige ook een ICG-rapport over de EU dat zich zorgen maakte over de samenwerking

85 Human Rights Watch. Press Release, Anneke van Woudenberg. *DR Congo: New Attacks on Civilians. Strengthen the UN Peacekeepers to Protect Civilians*, 6 november 2008.

86 International Crisis Group, François Grignon & Fabienne Hara. *The Congo Re-erupts. Years of peace-building at stake. Wall Street Journal*, 11 november 2008.

van EU-landen binnen MONUC. De militaire insteek leek geen resultaat op te leveren; de EU wilde meer inzetten op een diplomatieke aanpak en een politieke oplossing. Maar ondanks extra inspanningen van de speciale EU-gezant Roeland van de Geer, was de Europese diplomatie rond de Democratische Republiek Congo chaotisch. Bernard Kouchner van Frankrijk wilde een Europese militaire oorlog tegen Nkunda. Javier Solana, de EU buitenlandcoördinator, verwierp dat idee, maar de Franse EU-Commissaris Louis Michel vond dat het moest kunnen. De Belgen schoten Kouchner te hulp, maar de Britten bleven bij monde van David Milliband sceptisch en steunden Solana. Engeland speelde met het idee om de Commonwealth met Rwanda uit te breiden; een nieuw te winnen slag in de onderhuidse oorlog tegen de Francophonie plus bijbehorende belangen in het gebied van de Grote Meren. Engeland kon aan Kagame vragen om positieve invloed op Nkunda uit te oefenen. Frankrijk en België kozen steeds voor de Hutu- en Bantoe-partijen; de VS en Engeland voor de Tutsi's, al zou niemand dat toegeven. Andere EU-landen vonden andere zaken belangrijker en mengden zich niet in de discussie. Afrikaanse bemiddeling door Obasanjo en Mkapa leek de meeste kans van slagen te hebben.⁸⁷

In november 2008 staakte Nkunda zijn opmars. Hij had veel bereikt en wilde vanuit zijn sterke positie met de regering praten. Maar Kabila bleef hem bejegenen als een oorlogsmisdadiger. Nkunda praatte wel met legerleiders om de integratie van zijn strijders in het leger te bepleiten. In een vroeger stadium mislukte dat. In zijn visie zou een gemengd leger de Tutsi's beter beschermen. Internationaal gingen intussen meer stemmen op om toch maar een snelle EU-interventiemacht te sturen, want het duurde te lang voordat de VN-blauwhelmen op de nodige sterkte kwamen. Maar er kwam geen EU-missie. In december werd het mandaat van MONUC verlengd en uitgebreid. Het mocht zelfstandiger optreden, los van het regeringsleger, en hoefde dat alleen te steunen, zonder operationeel samen te werken. MONUC was de grootste en duurste VN-operatie aller tijden, maar teleurstellend ineffectief wat betreft het bevorderen van vrede, het beschermen van burgers en het gescheiden houden van milities. En er waren nog steeds de schandalen rond seks, smokkel en corruptie. Veel burgers en strijders zagen MONUC als een niet-neutraal verlengstuk van de regering. De gezamenlijke jacht van MONUC en FARDC op FDLR-Hutu's en Nkunda's leger die hun heftige represailles op burgers uitlokte, versterkte die indruk. Die kritiek bestond al jaren, maar pas eind 2009 kwam een onderzoeksmissie van de VN tot hetzelfde inzicht. Africa Confidential kreeg het rapport in handen en publiceerde het.

Deze grote Afrikaanse oorlog in het hart van het continent kon niet bestaan zonder financiers en wapenleveranciers. Eind 2008 publiceerde het Belgische dagblad *De Morgen* een geheim VN-rapport over de financiering van rebellen in de Democratische Republiek Congo. VN-deskundigen toonden aan dat Nkunda's CNDP geld en wapens ontving van de in België wonende zakenman Raphaël Soriano, alias Katebe Katoto. Deze puissant rijke vroegere vriend van Mobutu voorzag Afrikaanse krijgsheren en guerrillalegers van geld en wapens. Ook het IPIS-centrum voor vredesonderzoek in Antwerpen had veel harde informatie over zijn rol. Katoto had Jonas Savimbi van UNITA, Laurent-Désiré Kabila van AFDL, John Garang van SPLA, en de

⁸⁷ N. Campbell, ICG. Reinforcing What? The EU's Role in Eastern Congo, in Reuters: *The Great Debate*, 17 november 2008.

Katangese Gendarmes als klanten. Hij handelde in bloedertsen en -diamanten en had, samen met Amerikaanse ex-CIA agenten, een eigen vliegmaatschappij op Congo. Met de regering en het leger van Rwanda deed hij goede zaken; via hen steunde hij Nkunda. Het FDLR van de génocideurs kreeg ook nog steeds veel geld uit België en Engeland. Het controleerde zeker zes mijnen en de caserithandel in Bukavu en verkocht ertsen aan de ondernemingen Traxys in België en Afrimex in Engeland. Het FDLR kreeg ook geld en wapens van de regering van Joseph Kabila en diens regionale bondgenoten, vooral Angola, om het Tutsi-gevaar in het oosten te bestrijden. Ook de coalitie van Mai-Mai-milities, die onder de noemer PARECO samenwerkten met FARDC en FDLR, kreeg wapens, munitie en communicatiemiddelen van Katoto. Hij leverde dus letterlijk geld en wapens aan vriend en vijand in ruil voor opbrengsten van illegale mijnen.

Door dergelijke figuren kwamen de oorlog en de ellende van de bevolking nooit ten einde. Katoto was een gewetenloze financier op afstand, net als de Tadzjikiër of Oekraïener Viktor Anatolyevich Bout dat was in Oost- en Noord-Congo en in de CAR, toen Bemba nog krijgsheer was in de Evenaarsprovincie. Vooral in de jaren '90 leverde hij ook illegale wapens aan alle oorlog voerende partijen in Liberia, Sierra Leone en Soedan. Maar hij vervoerde ook VNstaf, noodvoorraden en zaken die reguliere legers nodig hadden. Bout werd in 2008 in Thailand gearresteerd omdat hij de Taliban in Afghanistan en Pakistan van wapens voorzag, en dus een terroristenhelper was geworden. Hij werd uitgeleverd aan de VS waar hij in 2012 voor de rechter kwam.⁸⁸

Congolese oorlogsmisdadigers werden de een na de ander door het ICC aangeklaagd en vervolgd. De eerste zaak was tegen Thomas Lubanga, de oprichter en leider van de Hema-militie, de Congolese Patriottische Unie (UPC) in Ituri. De belangrijkste aanklacht gold het inzetten van kindsoldaten in de gewapende strijd. In België werd Jean-Pierre Bemba gearresteerd en uitgeleverd. Hem werden vooral moordpartijen in de CAR aangewreven, toen hij nog krijgsheer was in Evenaarsprovincie. De krijgsheren Germain Katanga en Mathieu Ngudjolo werden aangeklaagd voor moord, verkrachting en het werken met kindsoldaten in Ituri. Laurent Nkunda stond op de lijst om voor soortgelijke misdaden te worden vervolgd, net als zijn adjudant Bosco Ntaganda, die voor die tijd in Ituri ook de adjudant van Thomas Lubanga was. Wegens gelijksoortige en andere misdrijven moest volgens velen ook president Joseph Kabila zelf bij het ICC worden aangeklaagd.

Begin 2009 ontstond een scheuring in Nkunda's CNDP; een interne machtsstrijd tussen Laurent Nkunda en zijn legerleider Bosco Ntaganda. De bij de soldaten geliefde, volkse Ntaganda had kritiek op het leiderschap van de intellectueel Nkunda en daagde hem uit. Zijn CNDP-fractie wilde met de Congolese regering gaan samenwerken. Na zorgvuldig aftasten besloten de regeringen van Rwanda en Congo om samen de FDLR aan te pakken. Daarmee verloor Laurent Nkunda een belangrijk argument om oorlog te blijven voeren. Bosco Ntaganda dook in de Democratische Republiek Congo op als adviseur van MONUC en FARDC in hun strijd tegen de

⁸⁸ Dagblad *De Morgen*, 13 december 2008.

FDLR. Kennelijk was men zich daar niet bewust van zijn status als ICC-verdachte, of er hing een amnestiebelofte in de lucht. In januari 2009 trokken 4.000 Rwandese infanteristen de Democratische Republiek Congo binnen om samen met het FARDC in een campagne van twee weken de Hutu-extremisten van FDLR-Interahamwe te ontwapenen. De FDLR had naar schatting nog 6.000 gewapende strijders. Maar eerst trokken de Rwandezen even op naar het bolwerk Bunangana van de CNDP. De belegerde Nkunda zocht gewoontegetrouw zijn toevlucht in Rwanda waar hij tot zijn stomme verbazing werd gearresteerd. Zijn ambitie om heel Congo te veroveren maakte hem tot risicofactor voor Kagame en Kabila die na jaren van onbetrouwbaar en vijandig gedrag nu tactische samenwerking zochten.

MONUC besloot om de campagne tegen de FDLR logistiek te steunen. Maar FDLR en met hen samenwerkende Mai-Mai-groepen namen daarvoor meedogenloos wraak op lokale gemeenschappen. Toen keerden belangrijke Congolese politici zich tegen Kabila die immers samenwerkte met de ervijand, de Tutsi's, en samen met hen vocht tegen het 'eigen volk', de Bantoes, Hutu's. Volgens die critici zouden de Rwandezen nooit meer uit Oost-Congo wegggaan. Zij zouden het hele gebied gaan bevolken en economisch controleren ten koste van Congolese boeren en burgers. De Kivu- en Maniema-provincies zouden Rwandofoon worden, en de 'echte Congolese Bantoes' zouden naar het westen worden verdrongen, de Congorivier over. Die angsten zaten diep. Kabila en Kagame namen hun besluit met een kleine kring vertrouwelingen. De ruimere kring voelde zich buitengesloten en voor het blok gezet. Zo was Joseph Kabila dus toch 'van het Oosten en van de Rwandezen,' precies wat zij altijd al geweten hadden.

Een andere bedreiging in Oost-Congo kwam van de agressieve resten van Joseph Kony's LRA die zich na verdrijving uit Zuid-Soedan en Oeganda ophielden in natuureservaten in noordoost Congo. Eind 2008 leefden zij zich met de zogenoemde Kerstslachtingen wreed uit op ongewapende dorpelingen. De moordenaars wilden zich een weg banen naar het zuiden van de CAR om zich daar te voegen bij al aanwezige LRA-eenheden. Op hun weg plunderden en verbrandden zij dorpen en stadjes waar zij vrouwen en kinderen ontvoerden. Dat ging door tot april 2009. Met zulke plunder- en moordpartijen reageerde het LRA op de door de VS gefinancierde en door de VN goedgekeurde klopjacht op hen door de samenwerkende legers van de Democratische Republiek Congo, Oeganda en Zuid-Soedan. Zeker 130.000 burgers raakten op drift voor de verbeterde terreur van de met geweren, knuppels, speren, kapmessen en kapotte flessen gewapende LRA-bendes. In sommige dorpen organiseerden de bewoners met even primitieve wapens groepen voor zelfverdediging: de traditionele rol van de Mai-Mai. De LRA-bendes konden het nog wel even volhouden, maar uiteindelijk zouden zij het afleggen tegen de hen achtervolgende legers. Mogelijk was dit de laatste veldslag in de 'Grote Afrikaanse Oorlog' die al sinds 1996 in dit hart van Afrika woedde en waarin volgens sommige bronnen direct en in direct 4-5 miljoen Congolezen zouden zijn omgekomen. Uiteindelijk, tien jaar later, bleken het er veel minder te zijn geweest.⁸⁹

⁸⁹ Het aangeven dat er direct en indirect vier of vijf miljoen of nog meer doden waren gevallen, werd tegengesproken door de demografen André Lambert en Louis Lohlé-Tart, in *La Surmortalité au Congo (RDC) durant les Troubles de 1998-2004: Une estimation des décès en surnombre, scientifiquement fondée à partir des méthodes de la démographie*, oktober 2008. De vier tot 5 miljoen doden kwamen uit de hoek van de hulpor-

Volgens de VN was in maart 2009 de helft van de FDLR-strijders met hun activiteiten gestopt. Eind februari keerden de 3.000 Rwandese militairen na een afscheidsceremonie gedisciplineerd naar Rwanda terug. Zij voerden een paar duizend FDLR-strijders met zich mee die in Rwanda werden geïnterneerd voor onderzoek en bevraging. Officieel was FDLR flink verzwakt en was het nu verder aan de FARDC om het werk in Congo af te maken. Maar gemakkelijk werd dat niet. Veel strijders gaven zich niet over, maar doken onder en verdwenen in het niets om later elders weer op te duiken. In juni 2009 overviel het FDLR nog een dorp in het Rutshuru-gebied, niet ver van de grens van Rwanda. De FDLR/Interahamwe had weliswaar flink geleden, maar overblijvers hergroepeerden zich en bleven brandschatten, plunderen en verkrachten. Met nog meer wreedheid en wraakzucht teisterden overlevenden van Kony's LRA nog steeds dorpen in de Uélé-gebieden bij de grens met de CAR. De regering wilde niet met FDLR en LRA over vrede praten, maar ze volledig uitroeien. Maar dat was niet helemaal mogelijk in de complexe landschappen waarin zij zich bewogen. De mensen in die gebieden smeekten wanhopig om bescherming, maar wie kon of wilde die nog leveren?

Met het CNDP, waarvan Bosco Ntaganda intussen de leider was, kwamen er afspraken over ontwapening en integratie in het leger, en terugkeer als burger in de maatschappij voor wie niet in het leger konden. CNDP zou voortaan als politieke beweging door het leven gaan. Toezeggingen van amnestie werden in mei 2009 omgezet in een amnestiewet waarvoor 15.000 rebellen in aanmerking kwamen. Oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid vielen daarbuiten. Zowel Laurent Nkunda als Bosco Ntaganda moesten volgens die wet gearresteerd, uitgeleverd en berecht worden. Tientallen kindsoldaten van CNDP en Mai-Mai werden bevrijd en opgevangen.

Floribert Chebeya, een 47 jarige mensenrechtenactivist van de beweging De stem der Stemlozen werd in juni 2010 gewurgd. Diplomaten trokken aan de bel en deze keer liet president Kabila een onderzoek instellen. Hoge bazen van veiligheidsdienst en politie werden voor de duur van het onderzoek geschorst. Steeds meer moedige burgers traden voor het voetlicht. Professor Matthieu Kalele Ka-Bila leidde, in het vertrouwen dat het burgerverzet zou toenemen, vol goede moed de oppositiepartij Nationaal Front voor een Nieuw Soort Congolezen (UNAFEC). In juni 2010 werd ook de 50^e verjaardag van de Onafhankelijkheid gevierd, maar bij veel burgers ontbrak het feestgevoel. Langzaam, aarzelend, begonnen de voorbereidingen van de verkiezingen van 2011. De bijna 80 jaar oude veteraan Etienne Tshisekedi stelde zich weer kandidaat. Hij dacht met zijn Unie voor Democratie en Sociale Vooruitgang (UPDS), een goede kans te maken tegen Joseph Kabila en zag zichzelf al als president. Hij begon zijn campagne met de vrijlating

organisatie International Rescue Committee (IRC). Maar ook Oxfam, Care en anderen gebruikten door de jaren heen steeds hogere cijfers die in de buurt kwamen van die van het IRC. De demografen kwamen met hun methode niet verder dan 183.000 doden. Zij suggereerden dat subjectieve methoden en gevestigde belangen van organisaties en mogelijk andere partijen tot veel te hoge cijfers zouden hebben geleid. Dit was serieus! De WHO zette er in februari 2009 een Expert Reference Group (HNTS-ERG) op om de methodologieën te vergelijken en te komen tot voor alle partijen acceptabele indicatoren (*Independent assessment indicators of mortality in complex emergency situations*). Deze deskundigen zouden ook de rapporten van het IRC methodologisch onderzoeken. De project directeur Pierre Salignon van HNTS-ERG rapporteerde op 18 februari 2009: http://www.who.int/hac/techguidance/hnts/hnts_drc_re_examining_mortality_1998_2006.pdf

van politieke gevangenen te bepleiten. Kabila wijzigde de kieswet en bracht het aantal stemrondes terug tot één, wat hem een grote voorsprong gaf op de oppositie. De campagne werd gekenmerkt door slechte organisatie, logistieke problemen, corruptie, geweld tussen burgers en aanslagen op oppositie en mediamensen.

Deze verkiezingen werden niet, zoals die van 2006, begeleid, gefinancierd en georganiseerd door de EU en MONUC. Het was onvoorstelbaar dat in de heersende wanorde en met het gebrekkige weggelaten transparante, open en correcte verkiezingen konden worden georganiseerd. Ook tijdens de verkiezingen zelf overheerste die sfeer. De kiescommissie was samengesteld en begeleid door vertrouwelingen van Kabila. Tshisekedi liet weten het niet te vertrouwen; andere oppositieleiders vertrouwde hij overigens evenmin. Hij bleef menen recht op een ruime meerderheid te hebben. Ook op de dag zelf werd er gevochten tussen aanhangers van Kabila en Tshisekedi. Toen de kiescommissie geen uitslag bekend wilde maken, namen de verhalen over corruptie en knoeierij toe. Volgens het Hooggerechtshof kreeg Kabila uiteindelijk 49% van de stemmen, en Tshisekedi maar 32%. Waarnemers van het Carter Center, de katholieke bisdommen en de burgercoalitie voor vreedzame en eerlijke verkiezingen vonden die uitslag niet betrouwbaar. Het bleef nog lang onrustig. Toch erkenden de VN, de EU en de AU Joseph Kabila's overwinning en presidentschap. De verwachte grote onlusten en gevechten bleven uit. Wat, vroeg men zich af, is nog de zin van dit soort Westerse verkiezingen in ons land? En hoe moet het nu verder? Achteraf werd bekend dat de Revolutionaire Garde rond de verkiezingen van 2011 moordde, met scherp schoot en mensen buitenrechtelijk arresteerde. Het mensenrechtenbureau van de VN publiceerde dat in maart 2012.

De DRC is zoals de meeste voormalige koloniën in Afrika een samenraapsel van volken in een heel groot, ooit willekeurig bepaald gebied. Daarvan moesten er tijdens de jaren van kolonisatie nog veel hun eigen plek, bestuursvorm en verhoudingen vinden. De aanname dat Congo oorspronkelijk 'van de Bantoes' was, en dat anderen, Nilo-Hamieten, Rwandezen, Tutsi's, daar niets te zoeken hebben, is historisch onjuist, maar werd in de DRC door de overheid gevoed. Volken in de Congo liepen altijd over in buurlanden en omgekeerd deden de volken daar dat ook in Congo. Want Congo bestond niet, grenzen ook niet, en zelfs vaste territoria van volken nauwelijks. Volken mengden soms wel, soms niet. Dorpsgemeenschappen en steden lagen doorgaans vaak ver uit elkaar en hielden zo de etnische identiteit van de eigen groep goed vast. Toch groeide er geleidelijk een besef van regionale en nationale identiteit. Dat speelde door in de nationale ontwikkelingen waar regionaliteit, etniciteit en de verhouding tussen groepen een grotere rol ging spelen. Nog steeds worden politieke leiders vooral door eigen volk gevolgd en beoordeeld in hun betekenis voor hun volk. Ook het appél van krijgsheren was vooral op de eigen etnische groep.

Het wantrouwen bleef groot: tussen leiders onderling, tussen leiders en hun volgers, tussen volken onderling en tussen burgers en de staat. Invallen vanuit Rwanda en de terreuracties van de M23-milities van Terminator Bosco Ntaganda, de gedeserteerde ex-generaal van het Congolese leger in Oost-Congo, gingen nog door. In april 2012 gelastte president Kabila zijn arrestatie. De aanklager van het ICC eiste 30 jaar tegen Thomas Lubanga en wilde nu ook Bosco Ntaganda en

krijgsheer Sylvestre Mudacumura gaan vervolgen. In mei 2012 werd Ntaganda door zijn mensen als leider afgezet en opgevolgd door kolonel Sultani Makenga. Ntaganda verborg zich. In het oosten bestreden Mai-Mai-groepen en Hutu-rebellen uit Rwanda elkaar ook nog bloedig. In juli 2012 besloot de VN om nog meer troepen naar Oost-Congo te sturen. Kabila en Ban Ki-moon stoorden zich aan de voortdurende Rwandese steun aan de M23-rebellen die het beleg van Goma waren begonnen. In gesprekken met Paul Kagame probeerden zij daar een eind aan te maken. In Oost-Congo werd de humanitaire situatie weer uiterst urgent. In augustus 2012 vergaderde een top van elf landen rond het Victoriameer in Kampala over een mogelijke militaire interventie in Oost-Congo, op voorstel van Kagame en Kabila. Kagame vertrouwde de neutraliteit van de VN-vredesmacht MONUSCO niet en wilde een Afrikaanse interventie. Maar de regionale top mislukte en dat interventieleger kwam er niet. De oorlog in Oost-Congo ging door, en weer was een kwart miljoen mensen op de vlucht. Ook werd er weer massaal, vaak beestachtig verkracht en verminkt. De arts Denis Mukwege Mukengere die in Bukavu een kliniek voor verkrachte vrouwen runde, kaartte het probleem aan bij de VN. Hij ontsnapte aan enkele serieuze doodsb bedreigingen en aanslagen. In 2018 kreeg hij daarvoor de Nobelprijs voor de Vrede.

In november 2012 namen de M23-rebellen na hevige gevechten alsnog de stad Goma in. Volgens veel waarnemers werd het voornamelijk uit Tutsi's bestaande M23 weer gesteund door eenheden uit Rwanda en Oeganda, maar die ontkenden dat. De VN sprak de presidenten erop aan, die garandeerden dat er echt geen steun gegeven werd. De VN-vredesmacht bombardeerde stellingen van de rebellen die onderhandelingen met Kabila eisten, wat de president weigerde, en ook het nationale leger viel de M23-strijders aan. Die zetten door, namen Goma helemaal in, en dreigden van daaruit door te trekken naar Bukavu en Kinshasa. De VN-vredesmacht keek lijdzaam toe hoe M23 Goma bezette. Kabila's positie wankelde en hij moest nu gaan praten met de wel degelijk nog door Rwanda gesteunde opstandelingen. Zijn eigen leger was verkrumeld en machteloos.

Volgens een uitgelekt VN-rapport van november 2012 leidde de Rwandese minister van defensie, James Kabarebe, de commandostructuur van M23 met als voornaamste doel greep te houden op de mijngebieden van Oost-Congo. Diplomatieke acties gericht op Rwanda, Oeganda en Angola voorkwamen verdere escalatie en leidden tot het vertrek van M23 uit Goma. Museveni mocht daarbij een hoofdrol spelen. In februari 2013 tekenden 11 landen in Ethiopië een vredesakkoord over Oost-Congo, waaraan M23 niet meedeed. Zo maakten zij een nieuwe aanvullende VN-vredesmacht voor Oost-Congo mogelijk, die eigenlijk een interventiemacht was met een mandaat waarmee zij rebellen kon bestrijden. Tanzania, Mozambique, Malawi en Zuid-Afrika zouden soldaten leveren, en generaal Carlos Dos Santos Cruz uit Brazilië werd de commandant. VN secretaris-generaal Ban Ki-moon was erbij. Hij stelde een speciale VN-gezant voor Congo aan.

De burgerbevolking en NGO's in Oost-Congo waren niet onder de indruk van dat vredesakkoord. Hun gelijk bleek al gauw. Tijdens een bezoek van Ban Ki-moon laaide de strijd om Goma weer op. Een andere rebellengroep viel al eerder Lubumbashi in Katanga aan. In juli 2013 werd

weer volop gevochten door zowel het al sinds 1996 actieve, Islamitische ADF uit Oeganda, de Verenigde Democratische Krachten, bij Kamangu bij de Oegandese grens en door M23 bij Goma. Weer moesten veel burgers vluchten om niet te worden gedood, en de meeste dode slachtoffers waren burgers. Pas na vijf weken was de VN interventiemacht zover dat zij een tegenaanval tegen M23 inzette. In september claimden het Congolese leger en de VN-militairen de overwinning. Toch gingen de gevechten, ook tegen de weer opkomende FDLR van extremistische Hutu's, nog door tot eind oktober.

Nog steeds werd Rwanda gezien als inspirator en steunverlener van M23. Toen M23 definitief verslagen leek, werd de strijd tegen FDLR voortgezet, ook met drones. In juni 2014 trokken Rwandese eenheden de Congolese grens over waar zij in botsing kwamen met het Congolese leger. De FDLR, naar schatting nog 1.500 strijders, werd door de AU en de VN de wacht aangezegd: vóór 2 januari 2015 demobiliseren of anders aangevallen en uitgeroeid worden. Bijna niemand demobiliseerde, maar aanvallen op het sterk in de bevolking geïntegreerde FDLR waren niet zo eenvoudig. De VN-interventiemacht besloot eerst de rebellen uit Burundi aan te vallen die de Congolese grens waren overgestoken. Halverwege 2015 werd vastgesteld dat er echt niet meer gevochten werd. Nu men de oorlogen moe was, kon men eindelijk beginnen te bouwen aan een meer samenhangende natie.

Zo was Joseph, de zoon van Laurent Kabila, alweer 17 jaar aan de macht, en dat is ongeveer de uiterste grens van houdbaarheid. Het werd dus tijd voor verversing en verkiezingen. Maar Joseph Kabila had dat liever niet, dus zette hij in op het jaar na jaar uitstellen van die verkiezingen. Het grondwettelijke 2016 werd uiteindelijk de laatste dag van 2019. In die tijd was er een krachtige oppositiebeweging tegen Joseph Kabila ontstaan, met een belangrijke rol daarin zowel voor de katholieke kerk als voor de zeer actieve jeugdbewegingen Lucha en Filimbi. Confrontaties met het leger dat krampachtig Kabila's belangen behartigde, leidden tot vele tientallen doden. De oppositie stelde Martin Fayulu en Félix Tshisekedi (de zoon van Etienne Tshisekedi) kandidaat en de campagne werd heftig gevoerd, terwijl in het noordoosten van de Democratische Republiek Congo een ebola-uitbarsting en het optreden van gewapende milities de situatie compliceerde. Kabila besloot om terug te treden en schoof als zijn kandidaat Emmanuel Ramazani Shadary, de omstreden minister van binnenlandse zaken, naar voren. Na de verkiezingen die gepaard gingen met verbrande stemmachines, uitsluiting van het noordoosten en opzichtig geknoei, werd de uitslag alsmaar uitgesteld door de Nationale Kiescommissie. Uiteindelijk meldde die commissie op 9 januari 2019 dat Shadary 23,8% van de stemmen had, Fayulu 34,8 en Tshisekedi 38,5. Maar volgens de katholieke kerk die ruim 40.000 waarnemers had uitgezet, zou hun kandidaat Fayulu overduidelijk gewonnen moeten hebben. Tshisekedi zou met Kabila een deal gesloten hebben. Jongeren en nonnen die protesterend de straat opgingen werden neergeschoten. Tenslotte kwam de rust terug en werd Tshisekedi omwille van de stabiliteit erkend als de nieuwe president van de Democratische Republiek Congo.

Wat is er in de DRC bereikt op politiek gebied in deze periode? Wat kenmerkte de ontwikkelingen? Is er zicht op veranderingen ten goede? In elk geval is de regionale oorlog met tien betrokken landen over en voorbij, en zijn de problemen van rondtrekkende en rovende Rwan-

dese Interahamwe milities opgelost. De regering en het leger doen hun best om alle hoeken van het land te controleren, maar de president en zijn ministers zijn tegelijk kleptocraten; zakenvullers ten koste van de natie. Van de nieuwe president Tshisekedi mag een ander gedrag verwacht worden. De omvang, de complexiteit en de geschiedenis van dit Donkere Hart van Afrika veroorzaken een blijvende verdeeldheid tussen de volken, met weinig inspiratie voor echte nationale eenheid. De volksbewegingen en de kerken zullen die verdeeldheid moeten blijven overbruggen als het nog iets wil worden. Ook het probleem van Oost-Congo in relatie tot Rwanda en Burundi is nog niet echt opgelost, en de overbevolking van de bergstaten blijft problematisch zolang er geen uitwijkmogelijkheden zijn voor veehouders, zoals vroeger, voordat nationale staten grenzen hadden.

B Economische en maatschappelijke ontwikkeling na 1989

In de jaren vanaf 1990 veranderde er veel in de wereld. Maar wat niet of nauwelijks veranderde, dat was de internationale honger naar minerale en fossiele grondstoffen, natuurlijke producten en landbouwgrond van deze regio van Afrika. China en andere BRIC-landen kwamen er de Europese ex-koloniale landen verdringen, en de bestaande trend van buurlanden om ook een graantje mee te pikken bleef actief. Als welvaart alleen maar wordt bepaald door de omvang en de prijs van export van onbewerkte grondstoffen en producten, dan worden in feite de koloniale verhoudingen voortgezet en komt er van economische ontwikkeling niet veel terecht. Als de landen van de regio zich in de kredietval hebben laten lokken en schuldenlanden zijn geworden, dan houdt schuldaflossing naast reorganisatie van de organisatie van de economie (structurele aanpassing) de regeringen meer bezig dan de welvaart van het eigen volk. Dan worden de laatste nationale bezittingen in de internationale uitverkoop gedaan en blijft er nog minder over voor de eigen ondernemers. Die worden moedeloos terwijl de leiders van het land zich blijven laten fêteren en omkopen. Onderwijs en gezondheidszorg, maar ook landbouw en industrie blijven ondergefinancierd. We gaan zien hoe deze zaken zich in de regio ontwikkelden in de bijna dertig jaren tussen 1990 en 2018.

4.8 Kameroen

Het potentieel welvarende Kameroen was economisch nog steeds afhankelijk van Frankrijk. Toen de door het IMF afgedwongen bezuinigingen werden doorgezet, wilde de oppositie dat met een campagne veranderen. Begin 1993 liet de regering in de ambtenarensalarissen snijden om massa-ontslagen te voorkomen. In 1994 devalueerde de Franc CFA met 100%. De oppositie die geen vinger tussen de economische gang van zaken kreeg, wist zich geen raad. Zij vroeg de regering om de CFA-zone te verlaten, maar dat was kansloos. De regering versnelde en verscherpte de economische aanpassingen met extra verkregen middelen van het IMF en de Club van Parijs. Voor de bevolking waren de gevolgen van de structurele maatregelen en de devaluatie ingrijpend. De politiemacht werd corrupter en het juridische systeem functioneerde slechter, en dus gingen mensen zelf hun recht zoeken. Hun frustraties uitten zij op handelaren

en geldschietters, wat uitliep op mishandeling en doodslag. Ook tegen vrouwen nam het geweld toe, meestal vanwege verdenking van hekserij als hun zaken of handeltjes beter liepen dan die van anderen. Zo handelen mensen in ernstige crises zonder zichtbare uitweg. Het IMF en de Wereldbank toonden zich opmerkelijk onverschillig voor de maatschappelijke gevolgen van hun ingrepen. Het hoorde er bij en was een zaak van de eigen soevereine regering, en niet van Fonds of Bank, zo redeneerden zij. De bittere pil moest geslikt worden. De spanning in de samenleving liep verder op en bereikte een gevaarlijk niveau van openlijke vijandigheid die zich politiek vertaalde in de strijd tussen de president en de oppositie.

Eind 1997 legden Kameroen en de Wereldbank samen 1.070 km ondergrondse oliepijplijn aan van Tsjaad naar de nieuwe haven bij Kribi. Tientallen internationale en lokale NGO's voerden campagne om de WB te bewegen om het investeringsbedrag van 4,2 miljard dollar te koppelen aan sociale projecten en armoedebestrijding. Volgens hen was financiering van de pijplijn eerder iets voor een commercieel consortium dan voor de Wereldbank die immers een ontwikkelingsbank is. De NGO's voorzagen aanzienlijke milieuschade. De Wereldbank legde toen de betreffende landen de voorwaarde op dat zij een tegenwaarde van de subsidie aan armoedebestrijding moesten besteden. Dat leidde in september 2008 tot stopzetting van het Tsjaad-ge-deelte omdat de regering Déby het sociale project saboteerde. Maar ook Kameroen werkte niet echt mee. Dit was een van de grootste investeringen van de Wereldbank in Afrika en een testcase om te bezien hoe olie-inkomsten aan arme mensen ten goede konden komen.⁹⁰ Met meer particuliere investeringen werd de pijplijn toch voltooid om in 2003 operationeel te worden. Waarnemers meldden sindsdien veel olieverspilling en bodemvervuiling waar de mensen die langs de pijplijn wonen last van hadden. In mei 2006 werd Kameroen het 19^e land onder het HIPC, het initiatief voor arme landen met hoge schuldenlasten. Van de internationale schulden werd 27% of 4,9 miljard dollar weggestreept. Er bleef nog 15 miljard dollar schuld over; toch nog 1.000 \$ per inwoner.

Kameroen had milieuproblemen. Zware regenval, aardverschuivingen en modderlawines in de westelijke Bamboutos-bergen doodden in 2003 tientallen mensen. Oorzaken waren overbevolking, het kappen van bomen en de aanleg van akkers op steile vulkaanhellingen. Het vruchtbare en regenrijke gebied trok mensen aan zonder ingrijpen door een regulerende overheid. In de wouden heerste de wet van de jungle. Houthakkers, jagers en stropers maakten inbreuk op daar levende Pygmeevolken. De wouden leveren tropisch hardhout; bij de haven van Douala lagen dag in dag uit duizenden dikke boomstammen. Kameroen pleegde al lang roofbouw op zijn bossen. De concessies waren vooral van Franse bedrijven, niet zelden verwant aan families en vrienden van de Franse ex-presidenten D'Estaing en Mitterrand. In de jaren '80 werd 60% van het Kameroense hout afgevoerd. In de jaren '90 kwam er een soort regulering die met smeer- en steekgeld omzeild kon worden, met als resultaat nog minder goede oude bomen, vernielde eco-

⁹⁰ Zeer lezens- en behartenswaardig is het rapport van CRS (Catholic Relief Services), en BIC (Bank Information Centre), N. Reisch & I. Gary, *Chad's Oil: Miracle or Mirage? Following the Money in Africa's newest Petrostate*, 2005. Over oliewinning en Afrika kwam ook het fascinerende boek van D. Clarke, *Africa: Crude Continent. The Struggle for Africa's Oil Prize*, 2008.

systemen en verstoorde samenlevingen van kleine jagers en verzamelaars die van de wouden leefden: de Baka-, Bedzan- en Bagye-li/Bakola-volken.

De overgebleven betere en rijkere bosgebieden werden eind jaren '90 tot reservaat verklaard.⁹¹ Natuurbeschermers en bosbewoners staan met elkaar op gespannen voet waar het de bos fauna betreft. Pygmee-volken zijn behendige jagers. Aan grote mensen buiten de bossen leveren zij het gewilde 'bushmeat' van apen, olifanten, herten, slangen en andere dieren. Vaak wordt hierbij niet gezien dat het veeleer houthakkers en illegale stropers waren die de dieren uit het bos verdreven en uitroeiden, en niet de kleine bosmensen die eeuwenlang goed maat wisten te houden en de harmonie in het bos, hun kosmos, beheerden. Bushmeat is bij de wet verboden, maar dagelijks bereikte toch 90 ton de markt van Yaoundé. Dankzij de corruptie en de bescherming van stropers door hooggeplaatste politici wordt de wet niet serieus toegepast. Een grote baas die gasten ontvangt moet toch bushmeat aan zijn gasten kunnen serveren? Het grote Djareservaat in het zuiden werd een UNESCO World Heritage Plaats en een World Biosphere Reservaat. De EU legde er een weg omheen voor de toegankelijkheid. Daar maakten illegale stropers en houtkappers dankbaar gebruik van. In het reservaat vestigden zij ongehinderd hun jagerskampen.⁹²

Ook door Kameroen loopt de scheidslijn tussen de droge Soedan-Sahelzone en de regenwoud- en tropische landbouwzone. In het noorden leven er landbouwende (maïs, katoen) en veehoudende Fulani, en in het zuiden landbouwende Doualas, Bamilekes, Tikars en Bamauns. Op de grasvlakten van het westen zijn de veehoudende en landbouwende Euondos (verwant aan de Fang) en Fulbes, en in het zuidoosten de jagende, vissende en verzamelende Bakavolken. In oktober 2005 bedreigde in het noorden een hongersnood de levens van ruim een miljoen mensen en hun vee. Het gebied was kwetsbaar door aanhoudende droogte, de economische crisis met groeiende schuldenlast, en het uit Nigeria, de CAR en Tsjaad komende inter-etnisch en religieus geweld met snel groeiend wapenbezit. De regering vroeg om internationale hulp en werkte samen met het WFP aan een drie jaar durend programma waarin ruim 200 graanopslagplaatsen werden gebouwd. Primitieve landbouwmethoden, een laag opleidingsniveau, een semi-feodaal bestuurssysteem, grote armoede en gebrekkige infrastructuur zouden volgens het WFP de noordelijke regio's nog lang kwetsbaar houden, met aanhoudende voedseltekorten. In de noordelijke provincies moest veel meer worden geïnvesteerd.

Kameroen kon altijd potentieel heel Centraal Afrika voeden, cacao en olie exporteren en zich langzaam maar zeker ontwikkelen. Maar de verlamme greep van Paul Biya en zijn mensen bracht teruglopende investeringen en stagnerende groei met zich mee. In die context vulden gunstelingen van de heerser hun zakken en bleven burgers armer dan nodig was. In april 2009 werd Jean-Pierre Biyiti Bi Essam, de minister van informatie, aangeklaagd voor verduistering van veel geld. Hij gaf toe het op zijn eigen bankrekening te hebben gezet, maar 'zonder het te

91 M. van Dorp. *Shaking the Tree: An Economic Geographical Analysis of the Foreign Impact of Forestry in Cameroon*, PDF file, 1995.

92 Africa's Vanishing Apes: A Disastrous Partnership of Loggers and Hunters in the Congo Bassin. *The Economist*, 3 januari 2002.

willen onttrekken aan het collectieve bezit'. Hij wilde het veilig stellen in de context van de algemene onzekerheid rond de publieke financiën. Dat overtuigde de procureur-generaal van zijn goede wil en onschuld, en hij bleef aan als minister. Het volk was verontwaardigd. Het ontwikkelingspotentieel is er nog steeds. Nu nog de stimulerende politieke en maatschappelijke omgeving om dat waar te maken!

Dat zit er in principe wel in, want Kameroen is interessant als voetballand en als cultuurland. Eerst als kweekvijver van voetbaltalent voor heel Europa, daarna door het hebben van een sterk nationaal team dat op wereldniveau speelde. Kameroense voetballers maakten geschiedenis. Dat deden ook muzikanten, schrijvers en kunstenaars, waaraan het land rijk is, zoals de beeldhouwer Pascale Martine Tayou, en de inspirerende schilders Bollo en Hé Zoul. Opvallend is dat veel ondernemende jonge mensen uit Kameroen een weg zoeken naar Europa. Die uit het westen en noorden vooral naar Engeland, die uit het oosten en zuiden naar Frankrijk. In de illegale en informele economische sectoren in West-Europa werken veel jonge mensen uit Kameroen die hun met hard werken verdiende geld naar huis sturen voor schoolgeld, ziektekosten, kleding, telefoon, TV, woning en dergelijke. Daarmee leveren zij een belangrijke bijdrage aan de lokale ontwikkeling.

In Kameroen waren altijd, zoals in meer landen van West-Afrika, veel ondernemende en zelfstandige vrouwen. Veel van die vrouwen verenigden zich in sterke organisaties die zich inzetten voor een betere toekomst. De groeiende groep van Vreedzaam Opstandige Vrouwen spreekt ook mannen aan, organiseert de gemeenschap en belaagt het lokale bestuur met voorstellen en kritiek. Er is ook een ijverig ministerie dat zich bezighoudt met vrouwenbelangen. Onderwijs en participatie blijven toverwoorden voor verbetering van de situatie van vrouwen en meisjes. Vooral in het noorden en in het binnenland is de onderwijsachterstand van meisjes nog groot en ook daar worden veel vrouwen en meisjes naar het zuiden gestuurd om hoe dan ook geld te verdienen.

4.9 Equatoriaal-Guinea

Voor de kust werden in 1996 grote olievoorraden ontdekt. Vanaf 1997 zette de economie daarmee een versnelde groei in. Het BNP verdubbelde in drie jaar en het inkomen per hoofd groeide van 370 dollar in 1995 naar 2.000 dollar in 2000. Maar de armoede onder de bevolking bleef groot en nam zelfs toe ondanks wat verbeteringen in onderwijs en gezondheidszorg. In 2001 werden ook grote voorraden gas gevonden en operationeel gemaakt. Voor het exploiteren van olie en gas werden Amerikaanse multinationals uitgenodigd. De economische groei maakte een sprong van 50%. Er werd veel geïnvesteerd in de landbouw, wat weer groei in aangrenzende sectoren stimuleerde. Zo kwam er tenslotte zelfs nieuw geld terecht bij minder bedeelden onder de bevolking. Het land werd betrokken bij EITI, het door Tony Blair in 2002 geïnitieerde Extractive Industries Transparency Initiative. Equatoriaal-Guinea werd na Angola en Nigeria de derde oliestaat van Afrika en voldeed volgens EITI aan de criteria voor lidmaatschap. In de rest van Afrika riep dat de vraag op hoe serieus die criteria waren. Publish What You Pay, een

internationaal forum dat transparantie in de olie- en mijnindustrie eist, werd voor dit land geschikter geacht.⁹³

De elites vulden overduidelijk hun zakken met de inkomsten uit olie en gas, en buitenlandse maatschappijen schoven met zeer veel smeergeld. Corruptie kenmerkte überhaupt het politiek-economische systeem van Equatoriaal-Guinea. Begin 2004 was er een groot schandaal rond de Riggs Bank in Malabo, op grond waarvan de Amerikaanse senaat besloot om een krediet van 700 miljoen dollar te bevriezen. Het grootste deel van de olie-inkomsten was via die bank overgeheveld naar filialen elders, naar rekeningen op naam van president Obiang en zijn familie. Ook Amerikaanse managers van de oliebedrijven kregen 'hun aandeel' overgemaakt. De staatskas zag maar een fractie van wat van de oliegeden over bleef. Men sprak van een schaamteloze kleptocratie: 'De nationale economie van ons land wordt gecontroleerd door de dictator persoonlijk en blijft buiten het zicht van Wereldbank en IMF. Malabo staat niet onder druk om haar economische en financiële beleid te verantwoorden. Vandaar dat armoede, ziekte en wanhoop toenemen terwijl de olie-inkomsten de pan uit rijzen,' verzuchtte een briefschrijver in Africa On Line.⁹⁴ Na een bezoek van Obiang aan de VS werd de lening weer vrijgegeven om de Amerikaanse oliebelangen in het land niet te schaden. De internationale gemeenschap en Afrikaanse staatshoofden lieten hem na enkele schijnbewegingen gewoon begaan.

Veel te weinig geld werd gestoken in gezondheidszorg en sanitair. Begin 2005 woedde op Bioko een cholera-epidemie. Elke dag moesten tientallen doden snel worden begraven. Men verweet de regering niets te hebben gedaan om dit te voorkomen en laks te hebben gereageerd toen de ziekte eenmaal uitbrak. Overigens was de peer-to-peer-voorlichtingscampagne in de HIV/Aidsbestrijding op Bioko-eiland een leerzaam voorbeeld over hoe het wel kan. Zolang de familie Nguema-Obiang dictators leverde, bleef de kans op een eerlijker verdeling van de snel groeiende inkomsten klein. Omwille van de olie lieten de grootmachten de dictatuur openlijk bestaan, maar probeerden zij die in het geniep toch te ondermijnen. Op Bioko bleef niets verborgen en op het vasteland had ingrijpen geen zin. De oppositie had geen tanden en de geheime politie was overal. Weinig kans op verandering dus.

4.10 Sao Tomé en Principe

De Wereldbank en het IMF legden de eilanden strenge bezuinigingen op. Lonen van overheids-personeel werden bevroren en 1/3 van hen kreeg ontslag. De munt devalueerde met 80%. Door die maatregelen liep de inflatie terug, maar de prijzen van basisbenodigdheden verviervoudigden en de werkloosheid liep op tot 30%. Dat maakte het land afhankelijker van buitenlandse hulp. In 1997 betaalde hulp uit Europa 60% van de nationale begroting. Het Europese Ontwikkelingsfonds financierde een groot programma voor gezondheid en werkgelegenheid. De rege-

⁹³ Publish What You Pay is een internationale netwerkorganisatie die transparantie eist in de olie- en mijnindustrie. Regeringen en andere partijen moeten inzichtelijk maken wat zij betalen aan belanghebbende partijen en bemiddelaars. Voor details zie <http://www.publishwhatyoupay.org/>

⁹⁴ AOL Africa On Line News, 24 november 2005, *US Unfreezes Equatorial Guinea Corruption Funds*.

ring Pinto da Costa beloofde het aanpassings- en bezuinigingsbeleid van IMF en WB uit te voeren, en daarbinnen de economie, met name de landbouw, te stimuleren met opbrengsten van de op gang komende olie-exploitatie. Eind 2000 kreeg het land kwijtschelding van 200 miljoen dollar schuld onder het HIPC-programma voor Highly Indebted Poor Countries.

De vondst van olie in de territoriale wateren bracht veel optimisme. De rijke bronnen sloten aan op het Nigeriaanse olieveld onder de Golf van Guinea. Geschat werd dat Sao Tomé en Principe zes miljoen vaten zou kunnen ophalen. Na wat tijd verspillende misverstanden werd met Nigeria een 60-40% verdeling van de baten geregeld. Samen met het Nigeria onder Obasanjo tekende de regering exploitatiecontracten voor gas en olie met de Amerikaanse Exxon Mobil en Chevron Texaco, en de Dangote Energy Resources Company van de Nigeriaanse miljardair Aliko Dangote. Het begon weer goed te gaan met het land. In 2005 tekende de regering voor een nieuw driejarig IMF-programma ter waarde van 4,3 mln US dollar, onder de Armoedebestrijdings- en Groeifaciliteit. De toeristenindustrie had op de eilanden een groot potentieel vanwege de stranden, de bergen en het natuurschoon. Daar investeerde de regering steeds meer in. Ook werkte zij hard aan het beperken van prijscontroles en overheidssubsidies op dagelijks benodigde artikelen.

Eind mei 2006 bleek er veel meer olie te zijn dan men had aangenomen. De eerste acht bronnen werden aangeboord. Sterk groeiende inkomsten leidden in 2007 al tot een BNP-groei van 6%. De overheid gaf meer uit, maar dat was gedekt door meer inkomsten. Daardoor raakten meer buitenlandse investeerders geïnteresseerd. Al gauw werd bekend dat Sao Tomé en Principe wijs met geld omging, met investeringen in onderwijs, gezondheid, toerisme, industriële ontwikkeling en voedselveiligheid. Ook dat het bij conflicten steeds zocht naar geweldloze, vreedzame oplossingen, met deling van de macht en compromissen. De jaren 2007-2010 stonden in het teken van verdere ontwikkeling van de oliesector. Met het IMF en de WB werd onderhandeld over het programma van economische groei en armoedebestrijding. Er kwamen afspraken over strikt financieel en fiscaal beleid en over bezuinigingen op publieke uitgaven. Er moesten meer ambtenaren worden ontslagen en het particulier initiatief moest meer ruimte krijgen. Toerisme, dienstensector, transport en landbouw zouden gebaat zijn bij meer externe investeringen.⁹⁵

4.11 Gabon

Gabon en IMF/Wereldbank startten in 1990 een stabiliseringsprogramma met structurele aanpassingen. Het volk was daar niet blij mee. De regering Bongo antwoordde met het op de lange baan schuiven van verkiezingen. In 1991 waren er nieuwe golven van geweld. Na afwijzing door de regering van een gevraagde verhoging van de onderwijsbegroting leidden studenten de opstand. Docenten werden niet betaald, leermiddelen niet meer aangeschaft. De president sloot de universiteit, schorste de verkiezingen en verbood politieke activiteiten en samenscholingen. Daarop legden vakbonden en oppositie de haven en de oliebedrijven in Port Gentil plat met een

⁹⁵ International Monetary Fund. *IMF Country Report* No 08/95 van maart 2008.

algemene staking. De president schrok. Om de zaak niet verder op de spits te drijven heropende hij de universiteit, en demonstraties mochten weer.

In 1997 was Gabon een rijk olieland met een gemiddeld jaarinkomen van 3.490 \$ en een BNP van 4.170 \$ per burger. Er waren Gabonese miljonairs en miljardairs, maar de armoede en achterstand van het grootste deel van het volk bleven dramatisch. Beleid om dat te veranderen kwam er niet. Bijna 10% kindersterfte was niet iets om trots op te zijn. Onderwijs, gezondheid, werkgelegenheid en voeding stonden er slecht voor. De nationale schuld was nog 4,5 miljard dollar; 3.800 per inwoner. Inflatie en voedselprijzen stegen. Begin 2004 sloot het Franse Total Gabon een verdrag met het Chinese staatsbedrijf UNIPPEC voor levering van olie aan China. Met China werkte Gabon samen sinds Bongo's bezoek aan Beijing in 1974. En de oliebusiness kreeg nog een geweldige impuls toen in 2004 grote nieuwe reserves werden ontdekt. Het sierde de regering dat die sindsdien 10% van de inkomsten in het onderwijs stak. Deelname aan het onderwijs groeide in steden en dorpen. De doorstroming naar hoger onderwijs was vrij goed. Aan gezondheidszorg kon nog veel meer gebeuren, want de investeringen in die sector bleven sinds 1999 dalen. Malaria, infectieziektes en wormen vroegen nog een hoge prijs. Wel werden nieuwe initiatieven ontwikkeld in de reproductieve gezondheidszorg. De regering ontwikkelde samen met UNDP en UNFPA plannen voor een nieuwe strategie voor gendergelijkheid en -ontwikkeling onder de middenklasse in steden en dorpen, vanuit de aanname van een aanzuigende voorbeeldwerking voor anderen. In Gabon was de handel in kinderen net als in West-Afrikaanse landen vrij gewoon. In Gabon werkten veel Nigeriaanse kinderen op plantages, in huishoudingen, in de seksbusiness en als sjouwslaafjes op straten en markten. Een ad hoc commissie publiceerde daarover in 2001 een kritisch rapport dat na de eerste presentatie niet meer openbaar werd.⁹⁶

De regeringen beschouwden de Baka's in het noorden van Gabon niet als volwaardige burgers. Baka's overleven meestal als arbeidsvolk in dienstbare symbiose met hun Bantoeburen. Zij spreken hun talen en werken voor ze tegen geringe vergoeding. Daarnaast jagen en verzamelen zij in de bossen. Hun vrouwen zijn goed in het kweken en vangen van vis en het vlechten en weven van manden en matten. Voor hun dagelijks bestaan hebben zij nauwelijks geld nodig. Waar de belangen van de grote mensen doorslaan, worden Pygmeevolken vaak verdreven. Maar hun directe contact met goden en geesten, hun onbetwiste tovermacht, hun bijzondere geneeskundige kennis en gaven, en hun regelmatige aanlevering van bush meat zorgen ervoor dat zij op zijn minst getolereerd worden. Bantoe-impresario's onthalen toeristen op authentieke Baka-dansen, waarbij bijzondere drums, fluiten, muziekbogen en polyfone zang voor een heel speciale sfeer zorgen.⁹⁷ Met de Baka's ging het steeds slechter. Het Wereld Natuur Fonds (sic) maakte zich grote zorgen. Hun systematische discriminatie en uitbuiting werd helaas niet door mensenrechtenorganisaties opgepakt.

⁹⁶ Pierette Oyane Nzué, Commission Ad Hoc sur le Droit de l'Enfant en Gabon, Conseil Économique et Social de Gabon, *Rapport de 2001*, 32 pp.

⁹⁷ Er bestaat een goede website van het werk van de hedendaagse antropoloog Louis Devin (Mauro Louis Devin Campagnoli): <http://www.pygmies.org/baka/> Baka-volken leven in Kameroen, Gabon en Congo.

Het Minkébé-regenwoud in Gabon is ongeveer zo groot als België. In 1997 werd het uitgeroepen tot beschermd gebied. Er woont een Bakaclan van zo'n 350 leden. Hun gebied werd bedreigd door het omhakken van grote percelen om plaats te maken voor cacaoplantages. De ontginners en eigenaren zijn van het Fang-volk, waarmee de Baka's een symbiotische relatie hebben. Traditioneel ruilden zij vlees en arbeid tegen landbouwproducten. Ooit was dat redelijk in evenwicht, maar later werd het een relatie van schaamteloze uitbuiting. Nu jagen de Baka's voor hen op olifanten en gorilla's.

Het WNF wilde door goede bescherming van een zone rond het woud de kern ervan ongerept bewaren. Daarvoor moesten in die zone houtkap en jacht worden gereguleerd. Voor inventarisatie van bomen en wild huurde het WNF Baka's in, want die kunnen het terrein lezen als geen ander. Zij kregen ook hun eigen 'cultuurhuis' om hun kennis van natuur, geneeskunst, goden en geesten zichtbaar te maken. De autoriteiten en de Fang waren daar boos over. Want Baka's hebben geen papieren en zijn niet geregistreerd, dus zijn zij geen mensen. Hoogstens naïeve kinderen of een verwante hogere diersoort. Als 'sans papiers' konden zij gemakkelijk worden misbruikt en gedeporteerd. Volgens de Fang was het hún woud, want ooit was er midden in het woud een Fang-stadje. Dat staat vast. De Fransen hadden ze uit het bos gejaagd en hun stad vernield. Nu eisten zij het terug. Het WNF zou dat kunnen verliezen.⁹⁸

4.12 De Centraal-Afrikaanse Republiek

De economie van de Centraal-Afrikaanse Republiek, de CAR, bleef zwak. Kolingba's regering wilde weer ambtenarensalarissen gaan betalen maar kon dat vanwege de grote achterstalligheid niet financieren. Gelukkig trok internationaal de prijs van katoen en diamanten aan en daarmee ook de verwachting van groei. Maar Frankrijk legde in 1994 de overgewaardeerde Franc CFA een devaluatie van 100% op, met inflatoire, direct negatieve effecten op de koopkracht van de burgers. In mei 1998 schafte de overheid de subsidies op de belasting van douane- en grensverkeer af om te voldoen aan de eisen van het IMF. Dat verleende een lening van 66 mln dollar om de economische hervorming te financieren.

In 2003 werd een volkstelling gehouden. Er werden 3,9 miljoen mensen geteld, waarvan 40% in Bangui en kleinere steden en 60% op het land woonde. Steeds meer mensen trokken naar de steden. De nationale grenzen waren poreus en over de grenzen bewogen veel mensen met onduidelijke nationaliteiten. De staat was nooit geïnteresseerd in het welzijn van het volk dat zich daar dan ook zoveel mogelijk aan onttrok. Landbouw leverde rond de 60% van het BNP, met katoen, maniok, maïs, koffie, rietsuiker, bananen en tabak als belangrijkste producten. Daar hadden kleine, traditioneel werkende boeren weinig voordeel van, maar grote plantagehouders die met goedkope arbeid werkten, des te meer.

⁹⁸ Naar een uitgebreider artikel van Jan Maarten Deurvorst en Marieke Klomp, Wereld Natuur Fonds Klem Tussen Pygmeeën en Fang, Maandblad *Onze Wereld*, Novib, september 2001.

De CAR ligt ver van elke zee, en het wegennet was nagenoeg onbruikbaar. Dat gaf het land een nadelige exportpositie. Mijn- en bosbouw zijn in handen van grote conglomeraten van buitenlandse bedrijven in joint ventures met de nationale elites. Die halen veel weg en worden steeds rijker. De helft van de diamanten smokkelen zij illegaal het land uit. In dit dun bevolkte, grote land kan naar verwachting nog veel meer in de bodem worden gevonden. Alle inkomsten komen in Bangui terecht. Een kleine industrie maakt er bier, latex en aluminium. De Oubangui-rivier waaraan de hoofdstad ligt, wordt bevist en is bevaarbaar. De staat heeft een anachronistische controle op de economie, omdat de elitaire families van staat, politiek, economie en leger samenvallen. De elites zijn de staat, of zij waren dat tot de burgeroorlog van 2012/2013. De situatie nadien bleef onduidelijk.

4.13 Republiek Congo (Brazzaville)

Onder de regering van Pascal Lissouba was de Republiek Congo failliet gegaan. Hij klopte aan bij de Wereldbank en het IMF en moest een Structureel Aanpassingsprogramma (SAP) gaan uitvoeren met het bekende recept: ambtenaren ontslaan, privatiseren, minder uitgeven aan onderwijs en gezondheidszorg, belastingen verhogen en een vrije markt voor de economie. Concurrentie tussen oliemaatschappijen werd aangescherpt waardoor het Franse ELF/Aquitaine het meerderheidsbelang dreigde te verliezen. Het bedrijf kocht zich in door de afdracht van winsten aan de staat te verhogen van 17% naar 31%. Dat gaf tijdelijk wat ruimte op de begroting. Begin 1995 bleef de betaling van ambtenarensalarissen lang uit. Het volk antwoordde met een serie stakingen gevolgd door een grote nationale staking. De regering wilde toen de lonen over de hele linie verlagen in ruil voor minder uren werk. Maar de koopkracht was al zo ver gedaald dat dit onaanvaardbaar was. Het leven in de steden werd onbetaalbaar, de markten zakten in. Tot op de dag van vandaag heeft Congo-Brazzaville bijna geen verkeerswegen; de fysieke infrastructuur is er erg aan toe. De spoorwegmaatschappij CFCO werd sinds de koloniale tijd niet meer gemoderniseerd. Die vervoert alle in- en uitvoer van het land via Brazzaville, Pointe Noire en de vliegvelden bij de steden. De Congo-rivier is het belangrijkste, maar meest onderbenutte vervoerskanaal. Reizigers meldden nog in 2008 dat zelfs toeristenhotels in de steden geen water of elektriciteit hadden. Houtskool is de brandstof voor nagenoeg de hele bevolking.

4.14 Democratische Republiek Congo (Zaire)

De economie van DR Congo viel begin jaren '90 in een zwart gat. In 1992 sloten de twaalf commerciële banken wegens geldgebrek. Er was toen 16.500 procent prijsinflatie. Zaire onder Mobutu zakte steeds lager op de lijst van armste landen. Premier Tshisekedi pakte dit aan door de 'zaïre' als munteenheid af te schaffen en een nieuwe munt in te voeren. Mobutu stond erop om achterstallige lonen van het leger alsnog in oude munt te betalen. De soldaten werden woedend toen zij pakken waardeloos papier kregen. Begin 1993 vochten zij tegen de presidentiële garde om toch reële betaling af te dwingen. In Kinshasa vielen bij die gevechten ruim 1.000 doden. De verliezers gingen plunderend de stad door. Mobutu liet toen het gebouw van de Hoge Raad van

de Republiek, een creatie van de Nationale Conferentie, omsingelen door tanks en soldaten die eisten dat de 800 afgevaardigden de 'zaïre' weer in ere zouden herstellen. En hij zette gewoon de drukpersen weer aan het werk.

In januari 2002 barstte bij Goma in Oost-Congo de vulkaan Nyiragongo uit, met veel schade en tientallen doden. De halve stad verdween onder de gloeiende lava en as. Plundering en illegale uitvoer van mineralen en andere grondstoffen gingen in Oost-Congo gelijk op met de oorlog. Volgens Global Witness ging in 2006 nog 3/4 van alle kobalt, goud, diamanten, cassieriet, coltan, chroom, koper en zink, ter waarde van 1 miljard dollar, illegaal de grenzen van Rwanda en Oeganda over. Hetzelfde gold voor illegaal gekapt hardhout en 'bushmeat'.

Eind 2007 ontmoette de nieuwe regering van Joseph Kabila en Antoine Gizenga de donoren in Parijs. Op de agenda stonden de economische prestaties van de laatste jaren en perspectieven voor de toekomst. Een driejarenprogramma met een budget van 4 miljard dollar werd afgesproken. Toen besloot ook de Wereldbank om de hulp aan de DRC te verhogen, met nadruk op vestiging en uitbreiding van het gezag van de staat, herstel van de veiligheid, beëindiging van geweld tegen vrouwen en kinderen, bevordering van goed bestuur en beter onderwijs, en de strijd tegen HIV/ Aids. Ondanks macro-economische instabiliteit en politieke spanningen werd een groei van 6,2% voorzien door de toegenomen productiviteit in handel en mijnbouw en de daling van de inflatie.

Halverwege 2008 sloot Joseph Kabila een contract met China af voor de exploitatie van koper, kobalt, coltan, uranium, zink en diamant. China mocht onder andere 420.000 ton kobalt en 10 miljoen ton koper gaan winnen. In ruil daarvoor zou het een tegenprestatie leveren ter waarde van 9 miljard dollar in de vorm van infrastructurele projecten. Het zou gaan om de aanleg en bouw van 3.500 km weg, 3.000 km spoorbaan, 32 ziekenhuizen, 135 gezondheidscentra en 2 universiteiten. Binnen Congo zelf kwam er felle kritiek op het contract. Voor een deel kwam dat door de opkomende economische wereldcrisis. Het was het grootste contract ooit dat China in Afrika afsloot. Bij handhaving ervan zou de buitenlandse schuld van Congo veel te hoog worden.

Het verwijt aan Kabila was dat hij dit weer bijna helemaal alleen had geregeld; sleutelministers en het parlement had hij er buiten gelaten. Volgens het contract moest Congo het verschil bijbetalen als de gedolven grondstoffen minder dan 9 miljard dollar waard zouden zijn. Politici, burgers en het IMF verzetten zich tegen dit wurgcontract. De waarde van de Chinese tegenprestatie kon tegenvallen. Congo had uit de Mobutu-periode nog een schuld van 11 miljard bij westerse schuldeisers die voorrang claimden bij terugbetaling. Het IMF verstrekke al sinds 2006 geen leningen meer. De staatskas was voortdurend leeg en buitenlandse deviezen ontbraken. De DRC drong bij China aan op heronderhandeling, maar dat land wilde daar niets van weten, want 'afpraak is afspraak'. Door de sterke wereldwijde daling van grondstoffenprijzen zou China ongelooflijk veel meer tonnen erts kunnen opeisen. Na bemiddeling door het IMF werd het contract in augustus 2009 alsnog herzien. De waarde van de grondstoffen tegenover de Chinese

inspanningen werd teruggebracht naar 6 miljard dollar. Daarna verslapte de Chinese inspanning om de infrastructuur te ontwikkelen.

De Democratische Republiek Congo had nog illegale, dubbele of anderszins dubieuze contracten lopen met tal van bedrijven. Volgens een onafhankelijk rapport uit 2007 was de staat Democratische Republiek Congo in 49 van de 61 onderzochte contracten schandalig benadeeld. Vader en zoon Kabila verkochten zelf ook met veel succes en ten eigen bate concessies in de mijnbouw en de houtkap die al eerder aan andere partijen waren verkocht. Eind 2007 dwong Joseph Kabila's regering alle 61 bedrijven om hun contracten te heronderhandelen. Dat betekende meer inkomsten voor de staat en minder winst voor de ondernemers. Hun aandelen daalden snel vanwege verlies van vertrouwen bij de aandeelhouders. Bedrijven die beurswaarde verloren, werden moeilijke, wantrouwende heronderhandelaars, temeer ook omdat veel bedrijven vonden dat zij wél eerlijke contracten hadden. Veertig Chinese bedrijven die zaken deden met illegale mijnwerkers, verdwenen van de ene dag op de andere met de noorderzon. Katanga alleen telde eind 2008 al 200.000 illegale mijnwerkers. De kobaltmijn van John Forrest werd stilgelegd bij gebrek aan kopers van de grondstoffen.

De Nederlandse journalist Koert Lindijer schreef voor het dagblad NRC zijn hier samengevatte verslag van de situatie: 'Congo op de rand van een betere toekomst ondanks de economische wereldcrisis'

'De oorlogen tussen de burgers en met de burens waren bijna uitgeraasd, en nu bestond de kans op het werkelijk opbouwen van een stabiele natie, waarin ook voor het probleem van Oost-Congo en Rwanda een oplossing gevonden moest worden. Maar toen sloeg in 2008/2009 de economische wereldcrisis hard toe. Met vertraging bereikte die crisis de landen van Afrika die net uit economische malaise, wanbeheer en conflicten aan het opkrabbelen waren. Afrika's afhankelijkheid van het westen en de wereldmarkt bleek hieruit weer duidelijk. Devaluerende munteenheden, dalende grondstoffenprijzen, sluitende mijnen, ontslagen arbeiders, terugtrekking van investeerders, verminderde vraag in industrieën naar Afrikaanse producten en de stijging van de prijzen van alle importartikelen waaronder voedsel, leidden tot lege staatskassen en onvermogen om nog lonen te betalen. De prijs voor koper uit Katanga zakte naar rond de 3.000 \$; in 2006 was dat nog 9.000 \$. De voedselproductie was al langer ver onder de maat. Duur voedsel moest worden ingevoerd om groeiende steden te voeden, maar het ook groeiende aantal werklozen kon dat niet betalen. Toch had een in de toekomst stabielere en beter bestuurd De Democratische Republiek Congo heeft duidelijk het potentieel om economisch sneller te groeien, te werken aan een evenwichtiger verdeling van lusten en lasten, en om voldoende betaalbaar voedsel te produceren.'⁹⁹

Onder stedelijke Congolezen en in het oosten ontwikkelde de civil society zich sterk. Honderden burgerorganisaties werken hard aan ontwikkeling, onderwijs, mensenrechten, vrouwene-

⁹⁹ Koert Lindijer. Hoe de wereldwijde economische crisis Afrika, met name Congo, bereikte. Congolezen leerden met een lege maag te slapen. *NRC-Handelsblad*, 10 maart 2009.

mancipatie, gezondheidszorg, productiviteit en handel, spaar- en kredietsystemen. Veel NGO's opereren er onder de vleugels van kerken, andere zijn seculier. De ruimte voor organisaties van burgers biedt ook kansen voor oplichters en charlatans. De meeste NGO's zijn in de steden, vooral in Kinshasa, de alsmaar groeiende en vuiler wordende hoofdstad Kinshasa la Belle, in de volksmond Kinshasa la Poubelle. Tien miljoen mensen wonen in deze stad aan de Congo-rivier met weinig hoogbouw, bijna geen skyline, op twee hoofdwegen na vooral slechte wegen, en massa's mensen in de straten met er tussendoor laverende vrachtwagens, gewone auto's, bushtaxi's, karren, fietsen, geiten en schapen. En afval, overal afval: langs de straten, in de greppels, kanalen, stroompjes en vijvers, bergen afval, veel plastic, veel rottend spul, midden in woonwijken, en ongedierte.

Maar 's avonds gaan de stoelen naar buiten in Matonge, Bandala en Kasa-Vubu Ndjili. De terrasjes vullen zich; er wordt gepraat bij een biertje, frisdrank, een hapje en vooral muziek. Kinois zijn in de eerste plaats levenskunstenaars, hoe arm ze ook zijn. Ze praten over politiek, de kwaliteit van het leven, en roddelen over belangrijke en minder belangrijke mensen. Op sommige plekken zijn er staande parlementen die heftig debatteren over zaken die er toe doen, met dynamiek, veerkracht en moed, en met veel humor en ironie. In de volkswijken wonen de mensen dicht op elkaar met hun pijnen, verlangens, frustraties, menselijke gaven en tekortkomingen. Een vonk erin en de hele zaak kan ontploffen. Lokale NGO's en buurtorganisaties werken in de andere richting, met bewustmaking, onderwijs en voorlichting, organisatie, dienstverlening, leefbaarheid, kleine bedrijfjes, microkredieten, vaktraining, buurtcomités, burgerschapsvorming, en nog meer. Zij werken met zichtbaar succes aan collectieve menselijke veiligheid voor de arme, buitengesloten, zwaar geëxploiteerde bevolking. Kinshasa heeft minder anarchie en criminaliteit dan Lagos, Caïro of Luanda, wat een enorme prestatie is.

5 De regio Centraal Afrika en de wereld

Deze hele regio is mede geworden zoals hij is door de continue ongelijke interacties met de rest van de wereld in koloniale en postkoloniale tijden: politiek, militair-strategisch, cultureel, economisch en financieel. De voorgaande paragrafen getuigden daar uitvoerig van. Hier volgen nog enkele opvallende voorbeelden.

5.1 Het Internationaal Gerechtshof in Den Haag behandelde in maart 1998 het geschil tussen Kameroen en Nigeria over hun gedeelde grens van 1.600 km

Het ging vooral over het eigendom van het schiereiland Bakassi dat rijke visgronden had én een veronderstelde grote oliereserve. In het verleden vochten zij er om. In 1913 wees het Hof na een geschil tussen Engeland en Duitsland Bakassi toe aan Kameroen. Dat gebeurde nu weer, met een overgangsregeling en bijkomende bepalingen. Maar Nigeria bleef Bakassi bezetten. Vanaf augustus 2004 maakten zij afspraken over gezamenlijke exploitatie van eventueel daar te vinden olie. Ook werd een gezamenlijke controle geregeld op het nakomen van de afspraken. Ruim 100.000 Nigerianen verlieten het schiereiland. Uiteindelijk werd tien jaar na datum de uitspraak van het hoogste internationale gerechtshof gehonoreerd. Pas in 2008 droeg Nigeria het schiereiland formeel over, na bemiddeling door Kofi Annan bij de presidenten Olesgun Obasanjo van Nigeria en Paul Biya van Kameroen. Ook Ahmed Ould Abdallah, de speciale VN-vertegenwoordiger voor West-Afrika, speelde hierbij een belangrijke rol.

Voor de kust van Kameroen werd eind oktober 2008 een Franse olietanker gekaapt. De bemanning werd gegijzeld en bedreigd. Twee militiegroepen stelden zich verantwoordelijk en eisten het recht van autonomie voor Bakassi. Zij dreigden tien gijzelaars te doden als de regering hun claim zou negeren. Recentelijk waren er meer aanslagen op olie-installaties in dat gebied. De kapers meenden dat anderen 'hun' olie niet mochten weghalen. Het was een echo van de Ogoni in Nigeria en een kopie van de bevrijdingsbeweging FLEC van Cabinda (Angola, DRC). Twee weken later waren de gijzelaars vrij. Frankrijk ontkende dat er losgeld was betaald. In oktober 2009 vielen piraten bij Bakassi op dezelfde manier tankers van Shell aan. Daar maakte de Kameroense marine een eind aan. Paus Benedictus XVI Ratzinger van Rome bezocht Kameroen in maart 2009. Daar moest veel voor worden georganiseerd. Het geld dat ervoor opzij was gezet, verdween prompt. De paus prees president Biya om zijn wijze leiderschap. Met zo'n vriend had Biya internationaal weinig te duchten.

5.2 Sao Tomé en Principe had Nigeria, Kameroen, Equatoriaal-Guinea en Gabon als buurlanden

Door de geïsoleerde ligging van de eilanden was immigratie uit die landen verwaarloosbaar. De eilanden onderhielden wel een sterke band met Portugal, Brazilië en de vroegere Portugese

koloniën in Afrika, met uitwisseling en samenwerking wat betreft onderwijs, cultuur, economie, handel en toerisme. In februari 1992 organiseerde Sao Tomé en Principe een ontmoeting van staatshoofden van de ex-Portugese koloniën. Zij bespraken de ontwikkelingen sinds de onafhankelijkheid, met veel aandacht voor de transitie van éénpartijstaat naar meerpartijendemocratie en de daarmee parallel lopende economische liberalisatie. Deze samenwerking in de Lusofoon-Afrikaanse sfeer werd volgehouden.

5.3 Gabon en buurland Equatoriaal-Guinea hadden regelmatig confrontaties en schermutselingen rond de soevereiniteit over grondgebied en kustwateren

Begin 2006 begonnen hun onderhandelingen over de rechten op enkele eilandjes voor de olie-rijke kust. In de loop van 1999 kwamen veel vluchtelingen uit Congo-Brazzaville naar Gabon vanwege de burgeroorlog daar. De regering vroeg toen de VN om hulp. UNHCR vestigde kantoren in Gabon en hielp ruim 100.000 vluchtelingen. De meeste anderen gingen op in de bevolking waar zij te gast waren zolang dat nodig was. Op het land kon armoede altijd nog gedeeld worden. In Libreville kwam een vluchtelingenkamp van UNHCR.

5.4 Op initiatief van Moammar Gadaffi werd in juli 2002 de Afrikaanse Unie opgericht

Dat was bedoeld als poging om los te komen van de neokoloniale verstrengeling, en om als gemeenschap samen te werken aan goed bestuur en economische vooruitgang. President Omar Bongo van Gabon speelde daarbij, als vriend en bondgenoot van Gadaffi, een constructieve rol. Hij was ook de spil in de Francofoon-Afrikaanse relaties met Frankrijk. In 1998 schoffeerde hij voor het eerst het oude moederland door de Frans-Afrikaanse top in Parijs te boycotten nadat Frankrijk zich kritisch uitliet over zijn regeerstijl.

In maart 2010 bezocht president Nicolás Zarkózy Gabon voor de derde keer sinds zijn aantreden in 2007. La France-Afrique was nog springlevend ondanks Sarkozy's eerdere belofte dat alles anders zou worden. In het jaar daarop werd bekend dat de Franse leiders Chirac, Villepin, Mitterand, Giscard d'Estaing, Juppé, Le Pen en anderen in hun functies jarenlang veel steek- en smeergelden ontvingen van de Afrikaanse leiders Bongo (Gabon), Gbagbo (Ivoorkust), Compaoré (Boerkina Faso), Wade (Senegal), Biya (Kameroen) en Sasso-N'Guesso (Congo-Brazzaville). Dat was al veel langer een publiek geheim, en ook vóór hun tijd ging dat zo tussen eerdere leiders, maar nu klapte de voormalige adviseur-geldkoerier-bemiddelaar Robert Bougy uit de school.¹⁰⁰ Met de aanwezigheid van politieke adviseurs in Congo-Brazzaville en andere ex-koloniën in de regio werkte Frankrijk steeds aan instandhouding en versterking van Franse belangen in het kader van La France-Afrique. Bernard Kouchner, de Franse minister van buitenlandse zaken – ooit een oprichter van Artsen Zonder Grenzen – was tussen 2002 en 2007 naar goede Franse traditie persoonlijk adviseur van de presidenten Denis Sassou-N'Guesso van Congo en

¹⁰⁰ NRC Handelsblad, 11 en 12 september 2011, internationale persbureaus.

Omar Bongo van Gabon. Beiden stonden te boek als onverbloemde, corrupte dictators. Hij zou ook geld van ze hebben aangenomen en kwam daardoor begin 2009 in de politieke problemen. Daarna kondigde president Sarkózy aan echt van het concept France-Afrique af te willen en met betrekking tot Afrika meer met de VS te zullen samenwerken.¹⁰¹

Sassou-N'Guesso werd begin 2005 naar voren geschoven als kandidaat voor het voorzitterschap van de AU. Oppositieleider Hervé Malonga sprak daar schande van. De Congolese president werd genomineerd nadat Omar al-Bashir van Soedan was afgewezen omdat die teveel bloed aan zijn tanden had, in afwachting van een Amerikaanse aanklacht tegen hem wegens genocide en oorlogsmisdaden. De Congolese oppositie en veel mensenrechtenorganisaties in Afrika meenden dat het zelfde opging voor Sassou-N'Guesso, maar hun pleidooi kreeg geen gehoor. Begin 2006 nam Congo-Brazzaville het voorzitterschap van de AU over.

In oktober 2009 tekende Congo-Brazzaville een overeenkomst met AgriSA, een organisatie van blanke boeren uit Zuid-Afrika. Zij zouden van Congo 30 jaar lang 200.000 hectaren goede landbouw- en graasgrond huren voor commerciële landbouw en veeteelt. Maïs, soja, vlees en zuivelproducten zouden zo beschikbaar komen voor de lokale en regionale markt. Na 30 jaar zou een commissie beoordelen of het land goed gebruikt werd en of verlenging mogelijk en wenselijk was. Het contract zou passen in de nationale strategie voor voedselveiligheid en werkgelegenheid in de landbouw. De boeren hoopten op de hen bekende manier de bedrijven te kunnen runnen, wat in Zuid-Afrika steeds moeilijker werd. In Congo-Brazza waren vormen van hele en halve slavernij nog gebruikelijk

5.5 Voor de Democratische Republiek Congo (Kinshasa) werd wat betreft de regio en de wereld al veel behandeld

Het ging over de betrokkenheid van buurlanden bij de grote Afrikaanse oorlog en de illegale exploitatie van mineralen en hout. Over de internationale bemoeienissen tijdens en na de Koude Oorlog, en over voorzichtige pogingen tot samenwerking in het bekkengebied van de Congo. Er kwam de Economische Gemeenschap van Centraal-Afrikaanse Staten (CEEAC-ECCAS), waarin Tsjaad, Kameroen, de CAR, Congo-Brazzaville, de DRC, Gabon, Equatoriaal-Guinea en Angola samenwerken. De oude trend van verwijdering, opsplitsing, uit elkaar vallen van de toch al nooit bestaand hebbende samenhang in de regio, zowel binnen als tussen de landen, leek voorzichtig te worden omgebogen tot meer onderlinge cohesie, samenhang en samenwerking. Belangrijk voor die ombuiging van de bestaande trend was ontwikkeling van de fysieke infrastructuur en daarmee van de regionale markten, verbetering en versterking van de kwaliteit van democratie en bestuur in de landen, met versterking van leger, politie en veiligheidsdiensten in combinatie met controle op bezit en verspreiding van wapens. Dat wordt mogelijk als er meer nationale en regionale greep komt op de eigen economieën en grondstoffen. Die hangen ook

¹⁰¹ Voor details: zie het boek van de Franse onderzoeker Pierre Péan, *Le Monde selon K*, 2009. Op 6 februari 2009 besteedde het Dagblad *Trouw* er een artikel aan.

weer samen met meer en beter onderwijs en emancipatie van vrouwen, jongeren en minderheden. De VN, de VS, de AU, de EU, China en de andere BRIC-landen kunnen daarbij helpen met verstandig economisch en geopolitiek beleid. Het Internationaal Strafhof (ICC) in Den Haag hield zich in deze periode bezig met Congolese verdachten: Jean-Pierre Bemba, Thomas Lubanga, Bosco Ntaganda, Mathieu Ngudjolo Chui, Germain Katanga. Centraal in de aandacht stonden de inzet en het misbruik van kindsoldaten en de verkrachtingen en verminkingen van vrouwen.